

آیا می‌دانستید با عضویت در سایت جزوه بان می‌توانید به صورت رایگان جزوات و نمونه

سوالات دانشگاهی را دانلود کنید؟؟

فقط کافیست روی لینک زیر ضربه بزنید

[ورود به سایت جزوه بان](#)

Jozveban.ir

telegram.me/jozveban

sapp.ir/sopnuu

جزوات و نمونه سوالات پیام نور

@sopnuu

jozveban.ir

فهرست مطالب

عنوان	شماره صفحه
فهرست مطالب	۳
پیشگفتار	۷
مقدمه	۸
فصل نخست: مبانی، تاریخچه، تعاریف و منابع حقوق محیط زیست	۱۱
هدف کلی	۱۱
هدف یادگیری	۱۱
۱-۱ مبانی نظری حقوق محیط زیست	۱۲
۱-۱-۱ حقوق بشر	۱۳
۱-۱-۱-۱ نسل اول حقوق بشر	۱۴
۱-۱-۱-۲ نسل دوم حقوق بشر	۱۴
۱-۱-۱-۳ نسل سوم حقوق بشر	۱۵
۲-۱ تاریخچه حقوق محیط زیست	۱۷
۱-۲-۱ تاریخچه حقوق محیط زیست در جهان	۱۷
۲-۲-۱ تاریخچه حقوق محیط زیست در ایران	۲۲
۳-۱ تعاریف حقوق محیط زیست	۲۵
۱-۳-۱ محیط زیست	۲۶
۲-۳-۱ زیست بوم (اکوسیستم)	۲۷
۳-۳-۱ بوم شناسی (اکولوژی)	۲۹
۴-۳-۱ علم محیط زیست	۲۹
۵-۳-۱ زیست کره (بیوسفر)	۳۰
۲-۳-۱ حقوق محیط زیست	۳۱
۳-۳-۱ حقوق بین الملل محیط زیست	۳۲
۴-۱ منابع حقوق محیط زیست	۳۲
۱-۴-۱ منابع ملی	۳۳
۲-۴-۱ منابع بین المللی	۳۵
خلاصه فصل	۳۷
خودآزمایی چهار گزینه ای فصل اول	۳۸
فصل دوم: اصول و مفاهیم حقوق محیط زیست	۳۹

۳۹	هدف کلی
۳۹	هدف یادگیری
۴۰	۱-۲ اصول حقوق محیط زیست
۴۱	۱-۱-۲ اصل حاکمیت
۴۲	۲-۱-۲ اصل همکاری
۴۴	۳-۱-۲ اصل حفاظت از محیط زیست
۴۵	۴-۱-۲ اصل اطلاع رسانی
۴۷	۵-۱-۲ اصل جلوگیری (پیشگیری)
۴۹	۶-۱-۲ اصل پرداخت توسط آلوده ساز
۵۲	۷-۱-۲ اصل مسوولیت مشترک اما متفاوت
۵۳	۲-۲ مفاهیم
۵۳	۱-۲ میراث مشترک بشریت
۵۵	۲-۲-۲ مفهوم حقوق نسل های آینده
۵۶	۳-۲-۲ مفهوم توسعه پایدار
۶۰	خلاصه فصل
۶۱	خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم
۶۲	فصل سوم: عوامل و نتایج تخریب محیط زیست
۶۲	هدف کلی
۶۲	هدف یادگیری
۶۳	۱-۳ عوامل تخریب محیط زیست
۶۴	۱-۱-۳ آلودگی ها
۶۴	۱-۱-۱-۳ تعریف آلودگی
۶۶	۲-۱-۱-۳ آلودگی هوا
۶۸	۳-۱-۱-۳ آلودگی خاک
۷۰	۴-۱-۱-۳ آلودگی آب
۷۴	۲-۱-۳ ریزگردها
۷۵	۲-۳ نتایج تخریب محیط زیست
۷۵	۱-۲-۳ تغییرات آب و هوایی (اقلیمی)
۷۷	۲-۲-۳ زمینه ها و اثرات تغییرات آب و هوایی
۸۰	۳-۲-۳ گرم شدن کره زمین
۸۵	خلاصه فصل سوم
۸۶	خودآزمایی فصل سوم

۸۷	فصل چهارم: محیط زیست و مسوولیت نسبت به حفاظت آن
۸۷	هدف کلی
۸۷	هدف یادگیری
۸۸	۱-۴ مسوولیت عام نسبت به حفاظت از محیط زیست
۸۸	۲-۴ مسوولیت بین المللی دولت ها نسبت به حفاظت از محیط زیست
۹۱	۳-۴ عناصر تشکیل دهنده مسوولیت بین المللی دولت ها
۹۲	۴-۴ مسوولیت ناشی از اعمال منع نشده در محیط زیست
۹۴	۵-۴ مسوولیت ناشی از خسارت های وارده توسط اشخاص خصوصی
۹۵	۶-۴ لزوم جبران کامل خسارت به محیط زیست
۹۹	خلاصه فصل
۱۰۰	خودآزمایی فصل چهارم
۱۰۱	فصل پنجم: مراجع قانونی حقوق محیط زیست
۱۰۱	هدف کلی
۱۰۱	هدف یادگیری
۱۰۲	۱-۵ مراجع قانونی داخلی
۱۰۲	۱-۱-۵ سازمان حفاظت محیط زیست
۱۰۴	۲-۱-۵ وزارت نیرو
۱۰۵	۳-۱-۵ سازمان امور اراضی (جهاد کشاورزی)
۱۰۶	۴-۱-۵ سازمان جنگل ها و مراتع و آبخیزداری کشور
۱۰۷	۵-۱-۵ اداره کل محیط زیست و توسعه پایدار شهرداری تهران
۱۱۰	۶-۱-۵ سازمان بنادر و دریانوردی
۱۱۲	۷-۱-۵ نمونه هایی از رویه قضایی محیط زیستی
۱۱۶	۲-۵ مراجع بین المللی
۱۱۷	۱-۲-۵ دیوان بین المللی دریاها
۱۱۸	۲-۲-۵ دیوان بین المللی دادگستری
۱۲۰	۱-۲-۲-۵ قضایایی مرتبط با محیط زیست از دیوان بین المللی دادگستری
۱۲۰	۱-۱-۲-۲-۵ آزمایش های هسته ای (نیوزلند و استرالیا علیه فرانسه) ۱۹۷۴
۱۲۱	۲-۱-۲-۲-۵ آسیاب ها بر روی رودخانه اروگوئه (آرژانتین و اروگوئه) ۲۰۱۰
۱۲۱	۳-۱-۲-۲-۵ سمپاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) ۲۰۱۳
۱۲۲	۴-۱-۲-۲-۵ صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن) ۲۰۱۴
۱۲۴	۵-۱-۲-۲-۵ ساخت جاده ساحلی (نیکاراگوئه علیه کاستاریکا) ۲۰۱۵
۱۲۶	۳-۲-۵ قضیه داوری تریل اسملتر (امریکا و کانادا) ۱۹۴۱

۱۲۹.....	خلاصه فصل .....
۱۳۰.....	خودآزمایی فصل پنجم .....
۱۳۱.....	پاسخ نامه خودآزمایی چهارگزینه ای.....
۱۳۲.....	سخن آخر .....
۱۳۴.....	منابع .....

پیشگفتار

"لیو اشتراوس:^۱ خواه این جهان را مخلوق بدانیم یا نامخلوق، باید قبول کنیم که خانه بشریت است، تنها خانه و جایگاه فکر و ذهن بشریت است.

انسان و محیط زیست از دیرباز با یکدیگر عجین شده و رابطه ای تنگناک بین این دو به وجود آمده به نحوی که اقدامات بشر بر روی محیط زیست پیرامون او تاثیر گذاشته و در مقابل نیز تغییرات به وجود آمده در طبیعت که ناشی از فعالیت های انسانی بوده بر زندگی انسان اثر داشته و در نتیجه مباحث جدیدی در دنیای حقوق ایجاد شده است. در این کتاب سعی شده است ضمن بیان و تشریح کلیات مربوط به حقوق محیط زیست به توضیح کلیه اصطلاح ها و مفاهیم متن در پاورقی پرداخته شود.

از اساتید محترم حقوق و علاقمندان به محیط زیست تقاضا دارم تا ضمن مطالعه کتاب، اینجانب را از پیشنهادهای و انتقادهای خود محروم نسازند. از جناب آقای دکتر سبحان طیبی مولف ده ها کتاب و مقاله در زمینه حقوق محیط زیست که زمینه بهره مندی از نظرها و اندیشه های خود را فراهم آوردند و در زمان های مختلف پاسخگوی پرسش هایم بودند و جناب آقای دکتر محمدیار ارشدی استاد اندیشمند و فرزانه که هدایت های ایشان، اینجانب را در نگارش کتاب بسیار یاری نمود کمال تشکر و قدردانی بعمل می آید.

---

^۱ (Leo Strauss) لیو اشتراوس متولد آلمان (۱۸۹۹-۱۹۷۳) فیلسوف سیاسی که از نظرات مهم وی نقد لیبرالیسم جدید است.

از پژوهش‌های باستان‌شناسان روشن گردید که بین‌النهرین، مصر، هند، ایران و چین از نخستین گاهواره‌های تمدن بشری بوده‌اند. در میان ساکنان این مناطق پرستش و نیایش عناصر طبیعی رواج داشته است. ایرانیان در آغاز، مهرپرست بوده و میترا یا خورشید را مظهر قدرت می‌دانسته‌اند، هندیان رودخانه گنگ و مصریان رودخانه نیل و بابلیان ستارگان را تقدیس می‌کردند. پس از پدیدار شدن آیین زرتشت، آلودن آب، خاک، هوا از گناهان شمرده شد و در "اوستا" قواعدی در این مورد بیان گردید. ایرانیان از نخستین اقوامی هستند که در زمینه حفظ منابع طبیعی و محیط زیست مقرراتی روشن پدید آورده‌اند. در سایر نوشته‌ها و کتاب‌های باقیمانده از دوران کهن، مثل "ریگ ودا"^۱ تورات و قانون حمورابی نکاتی در مورد حفظ منابع طبیعی و خودداری از آلوده کردن محیط وجود دارد.^۲

اگر بخواهیم رفتار بشر را در طول تاریخ نسبت به محیط زیست مورد قضاوت قرار دهیم رفتار مذکور در طیف بدرفتاری قرار می‌گیرد از این رو می‌توانیم بگوییم بشر در طول حیات خود نسبت به محیط زیست بدرفتار بوده است. به عبارت دیگر بدرفتاری انسان نه تنها نسبت به هم‌نوع خود باعث خسارت‌های بسیار شده است بلکه نسبت به طبیعت نیز منجر به بروز آسیب‌هایی شده است که خود بشر بیشترین آسیب را از این حیث متحمل شده است. بر این مبنا می‌توان در صحنه جهانی از مباحث مربوط به حقوق بین‌الملل محیط زیست سخن گفت اما نه به این معنا که دولت‌ها در چارچوب نظم حقوقی بین‌المللی نسبت به کلیه بایدها و نبایدهای محیط زیستی^۳ تعهد دارند بلکه نسبت به قواعد آمره^۴ و عرف بین‌المللی و آن معاهداتی که در آن عضو شده‌اند و تعهداتی را قبول نمودند متعهد می‌باشند.

^۱ Rig-Veda. (کتاب مقدس هندوان)

^۲ حسن نها، صادق، (۱۳۷۷)، آفرینش حیات، ج ۲، تهران: نشر دانشگاهی ایران، ص ۲۱۱.

^۳ در کتاب‌ها و مقاله‌های مربوط به محیط زیست، بجای کلمه محیط زیست از واژه زیست محیطی به دلیل شیوایی بیشتر در جمله نیز استفاده می‌شود که منظور همان کلمه محیط زیست است.

^۴ (peremptory norm-Jus Cogens) قواعدی همیشه الزام آور که تحت هیچ شرایطی نباید مورد تخلف قرار گیرند. مانند منع تخریب محیط زیست و منع شکنجه.

امروزه جهان پس از تجربه رویکردها و رهیافت های مختلف برآمده از حوزه های فکری همچون اقتصاد و فلسفه سیاسی و شکست اندیشه های بزرگ با داعیه جهانی و نگرش های مابعدالطبیعه یا کاملاً این جهانی همچون مارکسیسم به گفتمان حقوق بشر رسیده است که در حال حاضر تبدیل به گفتمان حاکم بر این گیتی شده است. از مولفه های مهم حقوق بشر توجه به محیط زیست سالم است. به همین جهت در سطح جهانی به آن توجه می شود. حضور دولت ها، سازمان های بین المللی و افراد در کنفرانس ها و نشست های علمی و تصمیم گیری در این خصوص در این راستا ارزیابی می شود. بیست و چهارمین گردهمایی (کنفرانس) جهانی تغییرات اقلیمی^۱ که از روز ۲ دسامبر تا ۱۴ دسامبر ۲۰۱۸ (۱۲ آذر تا ۲۵ آذر ۱۳۹۷) در شهر کاتووایس لهستان^۲ برگزار گردید از نمونه های آن است. این گردهمایی سالانه می باشد.^۳

نشر آمار تخریب محیط زیست در گوشه و کنار جهان و اعلام ارزیابی های علمی از روند نابودی آن موجب جلب توجه همه به محیط زیست شده است. به همین جهت مسایل مربوط به محیط زیست علاوه بر دستداران محیط زیست مورد نظر عملگراها (تکنوکرات ها) قرار گرفته است. چنانچه امروزه محیط زیست، نقش، چهره و نماد پررنگی در سیاست دارد، علاوه بر آنکه عده زیادی تحقق محیط زیست سالم جهانی دغدغه و دلمشغولی آنان می باشد. عده دیگری نیز حال یا از سر دلسوزی و یا آن که تنها خود را علاقه مند به حفاظت از محیط زیست، نشان می دهند و به مراتب سیاسی دست پیدا می کنند.^۴

با توجه به اهمیت محیط زیست که بی شک نقش حیاتی برای همه انسان ها جدای از هر نژاد، مذهب، رنگ، قومیت و ملیتی دارد پرداختن بیش از پیش به این حوزه و غنی کردن ادبیات موجود موجب جلب توجه افراد با توجه به این اندیشه مهم که همگان در حفاظت از محیط زیست سالم نقش دارند خواهد شد. بدین ترتیب هدف حقوق محیط زیست

---

^۱(COP24) COP24 refers to the 24rd annual Conference of the Parties to the 1992 United Nations Framework Convention on Climate Change.

^۲ United Nations Climate Change Conference (Katowice Poland – December 2018).

^۳ بیست و سومین گردهمایی جهانی تغییرات اقلیمی از روز ۶ نوامبر تا ۱۷ نوامبر ۲۰۱۷ (۱۵ آبان تا ۲۶ آبان ۱۳۹۶) در شهر بن آلمان برگزار شد.

^۴ در این زمینه باید اشاره کرد که خانم "مرکل" با حمایت حزب سبز به صدر اعظمی آلمان رسید.

که تدوین قوانین و مقرراتی جهت حفاظت از محیط زیست جهت تحقق حق بر محیط زیست سالم نسل حاضر و آینده می باشد عملی می گردد.

فصل نخست: مبانی، تاریخچه، تعاریف و منابع حقوق محیط زیست

هدف کلی

هدف این فصل، آشنایی دانشجویان محترم با تعاریف، تاریخچه و مبانی نظری و فکری حقوق محیط زیست است. از آن جایی که پایه شناخت و یادگیری حقوق محیط زیست، آشنایی با چهارچوب نظری آن است در این فصل ابتدا مبانی تبیین، تعاریف بیان و سپس منابع حقوق محیط زیست مورد نظر قرار خواهد گرفت.

هدف یادگیری

از دانشجویان گرامی انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل:

- ۱- بر مبانی حقوق محیط زیست که حقوق بشر، ارزش ذاتی خود محیط زیست که در محیط گرایی و نظریه گایا و اکوفمینیسم ها متجلی شده تسلط پیدا کنند.
- ۲- با تاریخچه حقوق محیط زیست در ایران و جهان آشنا شوند.
- ۳- با تعاریف اصلی حقوق محیط زیست و منابع داخلی و بین المللی محیط زیست آشنا گردند.

۱- مبانی نظری حقوق محیط زیست

برای درک بهتر و ریشه ای هر بحثی باید به مبانی نظری، فکری و فلسفی آن رجوع نمود. مبانی حقوق محیط زیست، حقوق بشر، ارزش ذاتی خود محیط زیست که در محیط گرایی و نظریه گایا^۱ و اکوفمینیسم^۲ ها^۳ متجلی شده، می باشد. ارزش ذاتی محیط زیست بدین معنی است که محیط زیست یک موجود زنده و پویا و تنها بستری برای بهره برداری انسان ها نیست. بنابراین تمام جانداران در آن اعم از حیوانات^۳ و زیست بوم ها^۴ از ارزش برخوردار می باشند البته نه به مانند کرامت انسانی نوع بشر.

نظریه گایا «کل زیست کره را به عنوان نظامی (سیستمی) شبه زنده و ابرساز واره ای به نام اقلیم در نظر می گیرد که نسل بشر تنها جزیی از آن را تشکیل می دهد»^۵ اکوفمینیسم ها که معتقدند بشر در طول حیات خود با زن و طبیعت رفتار ظالمانه داشته است بیان می دارند بشر هرگز نباید نظم طبیعی زمین را دستکاری کرده و یا جزیی از آن را تغییر دهد.

حقوق بشر، انسان را جدای از نژاد، رنگ، مذهب و جنسیت می بیند و درپرتوی برخورداری انسان از حقوق و آزادی ها خواستار توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست سالم نه فقط در بعدی ملی بلکه درگستره جهانی است. در حقیقت از این جهت حقوق بشر به عنوان مبانی نظری حقوق محیط زیست مطرح می شود زیرا که حیات شرافتمندانه انسان ها در گروی برخورداری از محیط زیستی سالم است. در صورت تخریب محیط زیست، امکان تحقق آزادی ها و حقوق اقتصادی انسان ها همچون حق بر کار وجود ندارد. تاکید بر حقوق بشر به منزله عدم ارزش ذاتی محیط زیست نیست و نباید تصور کرد که وجود محیط زیست تنها برای برخورداری انسان با هر وضعیت و حالتی است. به همین جهت به صورت مختصر با حقوق بشر آشنایی پیدا خواهیم کرد.

^۱ (Gaia) گایا به معنی روح مشترک است.

^۲ Ecofeminism.

^۳ حقوق حیوانات از این جهت که آن ها نیز در طبیعت زندگی می کنند و از حقوقی برخوردار می باشند باید مدنظر قرار گیرد که در این راستا انسان ها را تشویق می کند تا آن ها را مورد اذیت و آزار قرار ندهند.

^۴ Ecosystem.

^۵ قویدل رحیمی، یوسف، (بهار ۱۳۸۶) نظریه گایا و شکل گیری نگرش های نو در علوم محیطی، نشریه محیط شناسی، سال سی و سوم، شماره ۴۱، ص ۵۹.

۱-۱-۱ حقوق بشر

حقوق بشر تضمینات بنیادین اخلاقی است که انسان‌ها در هر مکانی و با هر فرهنگی جدای از مذهب، نژاد، رنگ، جنسیت، عقاید، افکار سیاسی و پایگاه اجتماعی به این دلیل که انسان هستند، از آن برخوردارند. با توجه به این تعریف، حقوق بشر دارای جامعیت (جهان‌شمول) است، به‌گونه‌ای که همه انسان‌ها باید - به این دلیل که انسان هستند - از آن بهره‌مند شوند.

«حقوق بشر را به‌طور کلی می‌توان آن دسته از حقوق تعریف کرد که ذاتی طبیعت ما است و بدون آن نمی‌توانیم به‌عنوان انسان زندگی کنیم».^۱ اهمیت حقوق بشر در جهان معاصر تا جایی است که سده «بیست و یکم را سده حقوق

بشر و اطلاعات نامیده‌اند و یکی از مهم‌ترین هنجارهای امروز جامعه جهانی رعایت و احترام به حقوق بشر است».^۲

«انسان‌ها فارغ از اینکه در کجا زیست می‌کنند، به چه زبانی سخن می‌گویند، چه باورها و اعتقادهایی دارند و جدا از تفاوت‌هایی که به لحاظ عوامل زیستی و اجتماعی بر آنها عارض شده است، از حیث انسان بودن هیچ تفاوتی با هم ندارند. همین وجه مشترک تمام آحاد جامعه بشری مبنای برخورداری آنها از حقوق و آزادی‌هایی شده (است) که مقید به زمان و مکان نیست».^۳

در مجموع، می‌توان گفت که حقوق بشر به دنبال حفظ "کرامت انسانی"^۴ و احترام به آن‌ها است. «هر یک از اشخاص انسانی به تنهایی دارای احترام است».^۵

^۱ - شایگان، فریده و همکاران (زمستان ۱۳۸۲) تقویت همکاری‌های بین‌المللی در زمینه حقوق بشر، تهران: نشر گرایش، ص ۱.

^۲ - راسخ، محمد (۱۳۸۱) حق و مصلحت، مجموعه مقالات، تهران: نشر طرح نو، ص ۷.

^۳ لیا، لوین (۱۳۷۷) پرسش و پاسخ درباره حقوق بشر، برگردان: پوینده، محمدجعفر، تهران: نشر قطره، ص ۲۹.

^۴ Human Dignity.

^۵ نجفی اسفاد، مرتضی و فرید محسنی (۱۳۸۴) حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، چاپ سوم، تهران: نشر هدی، ص ۴۴۹.

۱-۱-۱-۱ نسل اول حقوق بشر^۱

تمام حقوق در نسل اول حقوق بشر را می‌توان ناشی از تفکر دانست. لازمه آن نیز فراهم کردن شرایط تفکر، اجازه و ایجاد فرصت برای پرورش تفکر است. «حقوق بشر از عناصر اصلی وجود انسان، یعنی جسم و تفکر او حکایت دارد».^۲ حق حیات، حق بر آزادی (آزادی از و آزادی در)، حقوق مذهبی، حقوق قضایی از جمله حق آزادی‌هایی می‌باشند که در نسل اول می‌باشد که تنها مداخله دولت را در راه برداشتن موانع اجرای آن می‌طلبد. لازم به ذکر است این حقوق باعث نفی اقداماتی چون شکنجه، تفتیش عقاید، مداخله در حریم خصوصی انسان‌ها، خودداری از آزادی رفت و آمد می‌شود. «بدون برخورداری از حقوق نسل اول، فرد انسانی در معرض تخیلات، پندارها و هوس‌های حکامی قرار می‌گیرد که در مقام رویارویی با آنهاست».^۳

۱-۱-۱-۲ نسل دوم حقوق بشر^۴

زمانی که به حقوق بشر نسل دوم یا حقوق مثبت اشاره می‌شود، حقوق اقتصادی یا اجتماعی مانند حق کار، حق آموزش^۵ به ذهن متبادر می‌شود که افراد یا گروه‌ها را در برخورداری از برخی کالاها یا خدمات اجتماعی سزاوار تلقی می‌کند.

برخلاف حق‌های نسل اول که به‌طور عموم بر عدم مداخله دولت و نبود مانع تاکید دارند، حق‌های نسل دوم علاوه بر نبود مانع، ایجاد امکانات و لوازم را از دولت انتظار دارد. ایده‌مبنایی چنین تفکیکی این است که در بیشتر موارد حق‌های

---

^۱ (First-Generation Human Rights) تجلی یافته در بیانیه (اعلامیه) جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ میلادی و میثاق حقوق مدنی و سیاسی ۱۹۶۶م.

^۲ سیدفاطمی، محمد قاری، (۱۳۸۸) **پیش‌درآمد بر کتاب حقوق بشر در جهان معاصر** (دفتر اول)، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی، ص ۱۹.

^۳ تاموشات، کریستان، (۱۳۸۶) **حقوق بشر**، برگردان و نگارش: شریفی طرازکوهی، حسین، تهران: نشر میزان، ص ۱۰۴.

^۴ (Second-Generation Human rights) تجلی یافته در بیانیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ میلادی و میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶م.

^۵ The Right to Education.

(دسته) نسل اول با خودداری از انجام عملی و حق‌های دسته دوم با انجام عملی محقق می‌شوند، اما مهم‌ترین وجه اشتراک این دو نسل، تاکید هر دوی آنها بر فرد انسانی یا به عبارت دیگر، صاحب حق بودن فرد است.

۱-۱-۱-۳ نسل سوم حقوق بشر^۱

در نسل اول به آزادی‌های فردی و در نسل دوم به حقوق جمعی درون یک ملت تاکید شده است، به همین دلیل ضرورت توجه به نیازهایی که جنبه جهانی دارد و معطوف به همگان می‌شود، حس گردید. در همین جهت با «روند رو به گسترش انسانی شدن،^۲ بین‌المللی شدن،^۳ اجتماعی شدن^۴ حقوق بین‌الملل، نسل سوم حقوق بشر مطرح شد»^۵ بدین ترتیب اموری مانند صلح‌خواهی در سطحی جهانی و برای همه، توسعه‌خواهی برای تمام انسان‌ها و جوامع و محیط‌زیستی سالم و پاک^۶ که از محورهای اصلی توسعه پایدار^۷ است، به‌مثابه حقوق مورد مطالبه انسان‌ها مد نظر قرار گرفت و تحت عنوان حقوق همبستگی^۸ شناخته شد.

عمده مصادیق نسل سوم حقوق بشر (حقوق همبستگی) عبارت است از: حق توسعه، حق صلح، حق برخورداری از محیط زیست سالم، حق مردم در تعیین سرنوشت خویش، حق میراث مشترک بشریت، حق کمک‌های بشردوستانه و حق ارتباطات.

حق برخورداری از محیط زیست سالم جهانی از حقوق همبستگی و نسل سوم است. حق بر محیط زیست در یک مقطع زمانی به‌هیچ‌وجه عینیت نداشته و برای تمام مردم و شهروندان از وضوح لازم برخوردار نبوده است، اما در هزاره جدید مباحث محیط زیست شتاب گرفته و بر سایر حوزه‌های حقوق بین‌الملل نیز تاثیر گذاشته است، به نحوی که در

---

¹ Third-Generation Human Rights.

² Humanization.

³ Internationalization.

⁴ Socialization.

⁶ Clean Environment.

⁶ Sustainable Development.

⁷ Solidarity Rights.

دهه های اخیر موجی را ایجاد کرده که در سایه آن حقوق بشر و حقوق داخلی نیز تحت تاثیر قرار گرفته است. «حقوق بشر که با انتشار اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸ و میثاقین ۱۹۶۶ جایگاهی رفیع در نظام بین المللی به خود اختصاص داد، در سال ۱۹۷۲ در اعلامیه استکهلم با محیط زیست رابطه و پیوندی اساسی برقرار کرد»^۱.

در انتهای قسمت مبانی نظری حقوق محیط زیست باید بیان داشت حق بر محیط زیست سالم، حقی است بین نسلی چنان که متعلق به هر سه نسل حقوق بشر است. از این جهت حقی است نسل اولی چرا که حق حیات به عنوان مهم ترین حق، وابسته به وجود محیط زیست سالم است. همچنین از این جنبه که هر شهروند حق بر تنفس و زندگی در یک هوای پاک، حق بر آب آشامیدنی سالم و برخورداری از تنوع زیستی درون سرزمین خود را دارد این حق متعلق به نسل دوم می باشد که دولت تعهد به وسیله دارد.^۲ در این صورت حق شهروندان بر برخورداری از محیط زیستی سالم محقق می شود و همچنین حق بر حیات آنان که مهم ترین حق در اصول و ارزش های حقوق بشری می باشد تحقق خواهد یافت. حق بر محیط زیست سالم یک حق جهانی و متعلق به نسل سوم نیز می باشد چرا که در صورت تخریب محیط زیست یک کشور یا ایجاد آلودگی، خسارت بوقوع پیوسته تنها اثر زیانبارش بر آن کشور محدود نمی ماند بلکه کل جهان از آن متاثر خواهد شد.^۳

«درحالی که هدف نخست حقوق محیط زیست مقررات گذاری فعالیت های زیست محیطی است، نظام حقوق بشر به طور بالقوه می تواند آثار تخریب محیط زیست بر انسان را مورد توجه قرار دهد»^۴.

---

^۱ فیروزی، مهدی، (۱۳۸۴) **حق بر محیط زیست**، تهران: نشر جهاد دانشگاهی، ص ۹۷.

^۲ منظور از تعهد به وسیله، عملی ساختن تعهدات با تمام امکانات در دسترس است. بنابراین اگر با وجود ابزار، تجهیزات و وسایل در اختیار، امکان ایفای تعهدات وجود نداشته باشد، مسوولیتی جهت متعهد احرارز نمی گردد، بر خلاف تعهد به نتیجه که متعهد در هر وضعیت با هر امکاناتی، به عملی ساختن تعهدات موظف است.

^۳ لازم به ذکر است از نسل چهارم حقوق بشر با محوریت حق انسان ها به ارتباطات و دسترسی به فن آوری بخصوص فن آوری اطلاعات یاد می شود. به نظر می رسد می توان این حقوق را از آن جایی که مربوط به فکر و اندیشه بشر می باشد و از طرفی دسترسی بیشتر و راحت تر به ابزارها و امکانات را فراهم می کند در حوزه نسل اول و دوم بشر قلمداد نمود.

^۴ حجار لیب، لیندا، (۱۳۹۶) **حقوق بشر و محیط زیست**، برگردان: امینی، رضا، تهران: نشر سمت، ص ۸.

۱-۲ تاریخچه حقوق محیط زیست

به منظور آشنایی با محیط زیست که خود علم مستقلی می باشد و همچنین از منظر حقوقی نیز به آن نگرسته می شود به تاریخچه محیط زیست اشاره می گردد. قسمت نخست به تاریخچه محیط زیست و به آغاز فعالیت های جهانی در قالب انعقاد معاهدات بین المللی و بیان تلاش های جهانی در راه شناخت مشکلات و خسارت های وارده به محیط زیست پرداخته است. در قسمت دوم به شروع توجه به محیط زیست در ایران که از دوران باستان به دلیل سابقه تاریخی مدون، به محیط زیست نمی توانست بی توجه باشد پرداخته خواهد شد.

۱-۲-۱ تاریخچه حقوق محیط زیست در جهان

امروزه کره زمین با خطرهای آسیب های برگشت ناپذیر و غیرقابل جبرانی مواجه می باشد که حیات، رفاه و پیشرفت بشر ساکن در آن را در معرض تهدید جدی قرار داده است. اگر چه مباحث مربوط به حقوق محیط زیست با توجه به نقش تخریبی جنگ جهانی اول و دوم، پس از آن گسترش یافت چنانچه «تولد آن (حقوق جدید محیط زیست) به اواخر دهه ۱۹۶۰ و ابتدای ۱۹۷۰ برمی گردد ولی توجه به محیط زیست اگر چه نه در نگرش آگاهانه امروزی از عهد باستان وجود داشته است»^۱.

بنابراین می توان گفت که توجه به محیط زیست از ابتدای توجه انسان به محیط زندگی شکل گرفت و حقوق محیط زیست از سال های قبل از میلاد^۲ وجود داشت اما آن چه که توجه به ابعاد مختلف آن را موجب شد مخاصمات مسلحانه بی شماری بود که در هر مخاصمه ای به همراه انسان ها، محیط زیست بزرگ ترین قربانی مخاصمات می باشد. در یک بررسی دقیق از تاریخچه حقوق محیط زیست باید تمام متون گذشته حتی از زمان باستان تا به امروز مورد مطالعه قرار گیرد.

^۱ تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۹۳) *حقوق بین الملل محیط زیست*، تهران: نشرخرسندی، ص ۲۰.

^۲ در ۳۰۰ قبل از میلاد در رابطه با حیوانات وحشی در هند در دوران حکومت آسوکا (Asoka) قواعدی وضع شد (همان).

در مطالعه تاریخ معاهدات بین المللی محیط زیست باید به نیمه دوم قرن هجدهم اشاره نماییم که با تدوین قراردادهای عمدتا دوجانبه در زمینه ماهیگیری و منابع جاندار دریایی آغاز گردید و با گسترش آن به سایر زمینه ها از جمله حیات وحش، گونه های گیاهی و جانوری نادر و در حال انقراض، از اوایل قرن بیستم وارد مرحله جدیدی شد.

از نیمه قرن بیستم، با هشدار متخصصان محیط زیست، وقوع حوادث محیط زیستی جدید و یافته های علمی دانشمندان، واکنش افکار عمومی از طریق ایجاد جنبش های محیط زیستی و فعال شدن برخی از سازمان های بین المللی، به ویژه سازمان ملل متحد، انعقاد معاهدات بین المللی به خصوص به صورت بخشی و منطقه ای^۱ در دستور کار تابعان حقوق بین الملل قرار گرفت.

در این دوره تاریخی مبارزه با آلودگی های نفتی، شیمیایی و هسته ای، حفاظت از محیط زیست دریاها و تالاب های مهم بین المللی و همچنین کنترل آلودگی هوا، فضای ماورای جو، حفاظت از محیط زیست قطب جنوب گسترش یافت و تلاش شد با پایان دادن به اقدامات غیر موثر و پراکنده جهانی، به روند ایجاد قواعد بین المللی در این زمینه انسجام بیشتری بخشیده و به آن جهت داده شود. مهم ترین ویژگی این دوره تاریخی، ایجاد تعهدات قراردادی میان دولت ها برای حفاظت از یک منطقه خاص به شمار می رود. به طوری که اولین معاهده بین المللی محیط زیستی، معاهده بین کانادا (در آن زمان مستعمره انگلیس بود) و ایالات متحده امریکا در سال ۱۹۰۲ درباره دریاچه های بزرگ بود. به دنبال آن عهدنامه^۲ حفاظت از پرندگان و حشرات قابل استفاده در کشاورزی معروف به عهدنامه پاریس در نهم مارس ۱۹۰۲ منعقد شد؛ سپس در یازدهم ژانویه ۱۹۰۹، معاهده ای درباره حفاظت از فوک (سگ دریایی) معروف به عهدنامه

---

^۱ منظور از منطقه ای بودن توجه به حفاظت از محیط زیست یک منطقه جغرافیایی و شکل گیری تعهدات در راستای آن منطقه خاص است.

^۲ ترجمه "کنوانسیون" (Convention) در ادبیات حقوقی همان "عهدنامه" می باشد. البته به نظر بعضی از اساتید محترم نباید از کلمه عهدنامه بجای کنوانسیون استفاده کرد. به نظر می رسد که می شود برای معاهده های قانون ساز و عام از کلمه فارسی عهدنامه بجای کنوانسیون بهره برد. «در زبان فارسی اصطلاح "Convention" به "عهدنامه" ترجمه شده و گاهی نیز عینا کلمه "کنوانسیون" را به کار برده اند». ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۹۲) **حقوق معاهدات بین المللی**، تهران: نشر گنج دانش، چاپ پنجم، ص ۱۷.

واشنگتن منعقد گردید. همچنین در سال ۱۹۳۳، عهدنامه ای راجع به حفاظت از "فون" و "فلور وحشی" موسوم به عهدنامه لندن منعقد شد.^۲

در این بین، حوادث محیط زیستی مانند حادثه سال ۱۹۶۷، برخورد نفتکش "توری کانیون"^۳ با تخته سنگ که باعث سرازیر شدن بیش از ۳۰ هزار تن نفت به دریا و به وجود آمدن لکه نفتی بزرگی در سواحل فرانسه، انگلستان و بلژیک شد^۴ ضرورت توسعه قواعد لازم را برای مبارزه با آلودگی نفتی دریاها را بیش از پیش آشکار ساخت و به تدوین معاهده جدیدی در این زمینه یعنی عهدنامه مسوولیت مدنی برای خسارت های ناشی از آلودگی نفتی، بروکسل ۱۹۶۹ منجر گردید.^۵ همچنین سازمان های بین المللی موضوع خطرهای جدید تهدید کننده را به رسمیت شناختند.^۶ از آن جمله اتحادیه افریقا در سال ۱۹۶۸ عهدنامه افریقایی حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی را به تصویب رساند.^۷ در همین سال شورای اروپا دو سند درباره کنترل آلودگی آب^۸ و هوا^۹ تصویب کرد. در این دوره عهدنامه تالاب های بین المللی به ویژه تالاب های زیستگاه پرندگان آبری (عهدنامه تالاب ها)، رامسر ۱۹۷۱ منعقد گردید.

«به طور کلی دهه شصت میلادی که معروف به دهه جنبش های دانشجویی (جنبش زنان، سبزه ها و پست مدرنیسم) بود، علامت پریشی در برابر روند تخریبگر مدرنیته قرار داد و مسایل اساسی بسیاری از جمله محیط زیست را مطرح کرد.^{۱۰}»

¹ Fauna & Flora.

^۲ پورهاشمی، عباس، ازغند، بهاره، (۱۳۹۲) **حقوق بین الملل محیط زیست**، تهران: نشر دادگستر، ص ۲۴.

³ Torrey Canyon.

^۴ سیدی، مهرداد، (بهار و تابستان ۱۳۶۸) **مسوولیت مدنی خسارات آلودگی نفتی در دریای آزاد**، فصلنامه مطالعات حقوقی، شماره ۱۰، صص ۷-۶.

⁵ Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage, 1969.

^۶ طلایی، فرهاد، حیدری، الهام (تابستان ۱۳۹۴) **نقش سازمان های بین المللی دارای صلاحیت جهانی در مقابله با آلودگی زیست محیطی ناشی از پسماندها**، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، شماره دوم، ص ۱۲۵.

⁷ African Convention of the Conservation of Nature and Resources, Algiers, 1968.

⁸ Declaration of Principle of Air Pollution Control, 1968.

⁹ European Water Charter, 1968.

^{۱۰} جهت اطلاعات بیشتر به این مقاله مراجعه کنید:

Keith M. Woodhouse, (2008), **The Politics of Ecology: Environmentalism and Liberalism in the 1960s**, Journal for the Study of Radicalism, Michigan State University Press, pp. 53-84.

به اعتقاد این جنبش ها مصرف بیشتر و در نهایت تولید بیشتر نباید با هر بهایی صورت پذیرد. به دنبال آن متخصصان و دانشمندان محیط زیست اعلام کردند که اگر پیشرفت صنعتی با همین روند پیش رود، دنیا نابود خواهد شد. در نتیجه تا پایان دهه هفتاد، دولت های مربوطه را وادار به برگزاری کنفرانسی همه گیر نمودند. در سال ۱۹۶۸ به پیشنهاد مجمع عمومی سازمان ملل متحد، عهدنامه بین المللی برای حفاظت محیط زیست از تاریخ پنجم تا شانزدهم ژوئن ۱۹۷۲ در شهر استکهلم (پایتخت کشور سوئد) تشکیل شد.^۱ گردهمایی استکهلم ۱۹۷۲، به عنوان اولین نقطه عطف در فرآیند تدوین و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست با به رسمیت شناختن حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان یکی از حقوق اساسی بشر، تحت عنوان گردهمایی محیط زیست انسانی سازمان ملل متحد^۲ با پیشنهاد تشکیل نهادهای بین المللی، به روند همکاری های جهانی در زمینه محیط زیست انسجام بخشید و راه را برای توسعه و تکامل بیشتر قواعد بین المللی مربوطه فراهم آورد.^۳

یکی از پیامدهای مهم این کنفرانس، تاسیس یک رکن کمکی جدید به نام برنامه محیط زیست ملل متحد با نام اختصاری "یونپ"^۴ بود.

یونپ برنامه ای برای حفاظت محیط زیست است که به سازمان ملل متحد وابسته و تا به حال به عنوان مهم ترین ارگان حفاظت محیط زیست در جهان فعالیت نموده است. از وظایف مهم یونپ می توان به ارزیابی محیط زیست جهانی اشاره کرد که مجموعه ای را سالیانه منتشر می کند و در آن وضعیت محیط زیست جهان را تشریح می نماید. در تاریخ حقوق بین الملل محیط زیست اتفاق مهم و تاثیرگذار بعدی تصویب "منشور جهانی طبیعت"^۵ به وسیله مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۲۸ اکتبر ۱۹۸۲ می باشد. گر چه این منشور به عنوان یک متن حقوقی غیر الزام آور است، اما تاثیرات اساسی و بنیادینی در حقوق محیط زیست بر جای گذاشته است.^۶ مشابه این متن در حقوق بین الملل

^۱ لازم به ذکر است که تا آن تاریخ، بزرگترین گردهمایی (کنفرانس) بین المللی بود که در آن بیش از ۶۰۰۰ نفر به نمایندگی از ۱۱۳ کشور جهان و نزدیک بر همین تعداد، نمایندگانی از سازمان های بین المللی و ۷۰۰۰ نفر ناظر اعزامی از ۴۰۰ سازمان بین المللی شرکت داشتند.

^۲ United Nations Conference on the Human Environment.

^۳ پورهاشمی، عباس، ازغند، بهاره، پیشین، ص ۲۵.

^۴ United Nations Environment Programme (UNEP).

^۵ World Chart of Nature (WCN) 1982.

^۶ پیشین، ص ۲۸.

عمومی، "بیانیه حقوق بشر"^۱ مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸ می باشد. همانگونه که بیانیه جهانی حقوق بشر یکی از متون مهم و موثر در حقوق بین الملل بشر است که بنا بر ماهیت بیانیه (اعلامیه) بودن آن لازم الاجرا نمی باشد، اما اثرات بسیار مهمی در توسعه حقوق بشر گذاشته است و تعدادی از اصول آن عرفی و لازم الرعایه شده است.

همچنین از نظر ساختاری نیز حقوق بین الملل محیط زیست در این دوره توسعه پیدا کرد. مجمع عمومی سازمان ملل متحد در راستای ترویج و پیشرفت توسعه پایدار در سال ۱۹۹۲ در شهر "ریودوژانیرو"^۲ برزیل "گردهمایی محیط زیست و توسعه سازمان ملل"^۳ معروف به اجلاس عالی زمین^۴ یا همایش ریو را برگزار نمود. «هدف آن، جلوگیری از افزایش درجه حرارت کره زمین از طریق کنترل انتشار گازهای گلخانه ای در سطحی که از تداخل خطرناک فعالیت های بشر با سامانه (سیستم) آب و هوایی جلوگیری نماید».^۵ مذاکرات در این گردهمایی به دو سند منجر گردید تحت عنوان بیانیه ریو که ذکر اصول مورد توافق بود و سند دوم آیین نامه های مورد نظر برای تحقق توسعه پایدار بود که به دستورکار^۶ معروف گردید.

سومین کنفرانس اعضای ریو ۲۱ که در سال ۱۹۹۷ در شهر کیوتو ژاپن برگزار شد منجر به امضا "پروتکل کیوتو" گردید که در آن کاهش "گازهای گلخانه ای"^۷ و راه و روش (مکانیسم) توسعه پاک موافقت گردید. در سال ۲۰۱۲ کنفرانس سازمان ملل متحد در خصوص توسعه پایدار^۸ معروف به ریو+۲۰ «با تدوین سند نهایی آن تحت عنوان آینده ای که ما می خواهیم، تلاش نمود ضمن استناد به اسناد کنفرانس ها و نشست های قبلی، موضوع توسعه پایدار را مورد تاکید دوباره قرار دهد و بر اقتصاد سبز توجه ویژه ای داشته باشد».^۱

¹ The Universal Declaration of Human Rights.

² Rio de Janeiro.

³ United Nations Conference on Environment and Development (UNCED).

⁴ Earth Summit.

^۵ http://UNFCCC.INT/Cooperation_and_support/items/2830.Php به نقل از پورهاشمی، عباس، زارعی، سحر(بهار و تابستان ۱۳۹۲) بررسی جایگاه اصل همکاری در حقوق بین الملل محیط زیست، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۳۹، ص ۷۸.

⁶ Agenda 21 در قسمت مربوط به مفهوم توسعه پایدار در خصوص دستورکار ۲۱ توضیح داده خواهد شد.

⁷ Greenhouse Gases. گازهای گلخانه ای گازهایی اتمسفری هستند که سطح زمین و آب و لایه های هوا را گرم می کنند.

⁸ United Nations Conference on Sustainable Deveopment.

گردهمایی تغییر اقلیم ۲۰۱۵ سازمان ملل متحد^۲ در چارچوب عهدنامه سازمان ملل درباره تغییرات اقلیمی^۳ که در سال ۱۹۹۲ برای کنترل تغییرات مذکور منعقد شده بود، در "پاریس" برگزار گردید که با توافق صورت گرفته سهمی برای کاهش گازهای گلخانه ای هر کشور مشخص گردید.^۴ و در استمرار تلاش برای حفاظت از محیط زیست کنفرانس تغییرات اقلیمی در ۲۰۱۷ آلمان و ۲۰۱۸ لهستان برگزار شد که راه را برای اجرای توافق های پاریس هموار نمود.

۱-۲-۲ تاریخچه حقوق محیط زیست در ایران

در دیباچه به دغدغه محیط زیستی ایرانیان باستان اشاره شد. تخریب محیط زیست و بهره برداری بیش از حد منابع در ایران نیز همانند بسیاری از کشورهای جهان در طی قرن گذشته (و در حال حاضر)، چشمگیر بوده و تسریع در این روند در ۱۳۳۵/۱۲/۰۴ منجر به تشکیل دستگاهی مستقل به نام قانون شکار ایران، با هدف حفظ نسل شکار و نظارت بر اجرای مقررات مربوط به آن شد. در سال ۱۳۴۶ در پی تصویب قانون شکار و صید، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید جایگزین قانون فوق شد. بر اساس قانون اخیر، سازمان شکاربانی و نظارت بر صید، مرکب از وزیران کشاورزی، دارایی، جنگ و شش نفر از اشخاص با صلاحیت بود. بر اساس ماده ۶ قانون فوق، وظایف سازمان شکاربانی و نظارت بر صید از محدوده نظارت و اجرای مقررات ناظر بر شکار فراتر رفته و امور پژوهشی و مطالعاتی مربوط به حیات وحش کشور، تکثیر و پرورش حیوانات وحشی و حفاظت از زیستگاه آن ها و تعیین مناطقی به عنوان پارک وحش و موزه های جانورشناسی را نیز در بر گرفت.

---

^۱ رضانی قوام آبادی، محمدحسین (پاییز و زمستان ۱۳۹۲) **اقتصاد سبز: گامی به سوی تحقق توسعه پایدار در حقوق بین الملل محیط زیست**، دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، سال بیست و یکم، شماره ۶، ص ۱۳۹.

^۲ The 2015 United Nations Climate Change Conference.

^۳ United Nations Framework Convention on Climate Change.

^۴ ایران با سهم ۱/۳۰ درصد کاهش گازهای گلخانه ای در تاریخ ۲۲ آوریل ۲۰۱۶ به امضا مبادرت اما تا این تاریخ (دی ۱۳۹۷) تصویب نکرده است.

در سال ۱۳۵۰ نام سازمان شکاربانی و نظارت بر صید به سازمان حفاظت محیط زیست و نام شورای عالی شکاربانی و نظارت بر صید به شورای عالی حفاظت محیط زیست تبدیل شد و امور زیست‌محیطی از جمله پیشگیری از اقدام‌های خسارت‌زا برای تعادل و تناسب محیط زیست نیز به اختیارات قبلی آن افزوده شد.

در ۱۳۵۳/۰۳/۲۸ پس از برپایی کنفرانس جهانی محیط زیست در استکهلم و با تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در ۲۱ ماده، این سازمان از اختیارات قانونی تازه‌ای برخوردار شد و از نظر تشکیلاتی نیز تا اندازه‌ای از ابعاد و کیفیت سازگار با ضرورت‌های برنامه‌های رشد و توسعه برخوردار شد.^۱

سازمان مذکور در ابتدای تاسیس، برنامه‌هایی برای پژوهش تنظیم نمود و در عمل نیز راجع به آلودگی‌های مختلف از جمله آلودگی هوا و صدا و پیامدهای سرازیر شدن مواد مسموم^۲ به رودخانه‌ها به پژوهش‌های علمی مبادرت ورزید. حاصل پژوهش، میزان آلودگی‌ها را بسیار بیش از آن چه در وهله نخست برآورد می‌شد نشان داد. این پژوهش‌ها مشخص ساخت که آلودگی هوای ایران و پاره‌ای از شهرهای صنعتی به مرز خطرناکی رسیده است. هم‌چنین روشن گردید که جنگل‌ها و مراتع به صورتی جبران‌ناپذیر در حال نابودی می‌باشد و رستنی‌های اطراف کویر در حال از بین رفتن و کویر رو به پیشروی است.

تا قبل از انجام پژوهش‌ها پدیده مخرب دیگری از دید پژوهشگران پنهان مانده بود. آن پدیده خطرناک که امروزه نیز ادامه دارد حرکت شیره زباله‌های دفن شده در زمین و آلوده شدن سفره‌آب‌های زیرزمینی و زمین‌های کشاورزی می‌باشد.^۳

---

^۱ تارنمای رسمی سازمان حفاظت محیط زیست به آدرس:

<https://eform.doe.ir/Portal/home/?119962/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-1397-08-16>.

^۲ در ماده ۱۰ آیین‌نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱، آلودگی محیط زیست به وسیله سموم و مواد شیمیایی مورد توجه قرار گرفته است و بر جلوگیری از پیدایش این گونه آلودگی‌ها تأکید شده است.

^۳ متأسفانه عده‌ای از شهروندان زباله‌های خود را در بیرون از خانه در جوی آب، کنار رودخانه، دریا و جنگل‌رها می‌کنند یا از ماشین خود به بیرون پرتاب می‌کنند و دولت (در معنی کلیت نظام سیاسی) نیز تلاش جدی برای فرهنگ‌سازی در این زمینه بعمل نمی‌آورد. ماده ۲۴ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا؛ سوزاندن و انباشتن زباله‌های شهری و خانگی و هر گونه نخاله در معابر عمومی و فضای باز را ممنوع می‌داند.

با تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفظ محیط زیست به عنوان یک «وظیفه عمومی» مطرح شد. بدین ترتیب حفظ محیط زیست به عنوان یک ارزش مبتنی بر قانونی اساسی باید مورد توجه حکومت قرار گیرد. در ابتدای انقلاب اسلامی به واسطه بروز مشکلات و مسایل گوناگون، نظارت دولت بر منابع طبیعی به ویژه جنگل‌ها کاهش یافت در نتیجه اشخاص سودجو به جنگل‌ها و مراتع هجوم بردند، حتی پارک‌های جنگلی داخل محدوده شهرها از این تجاوز مصون نماند.^۱

«هنوز مشکلات ناشی از انقلاب کاهش نیافته بود که در تاریخ سی و یکم شهریور ماه ۱۳۵۹ جنگ تحمیلی عراق بر ایران شروع شد، قوای زمینی و هوایی عراق با شدت به بمباران شهرها و آتش زدن جنگل‌ها و نخلستان‌ها و ایجاد آتش‌های بزرگ در چاه‌های نفت پرداختند. علاوه بر این زمین‌های فراوانی از خاک ایران را در مناطق مرزی مین‌گذاری نمودند. چندی بعد بمباران شیمیایی بر این موارد افزوده شد. عوامل مذکور به طور گسترده موجب تخریب محیط زیست در ایران گردید. علاوه بر جنگ تحمیلی، از اواسط دهه شصت پدیده دیگری مورد توجه دولت جمهوری اسلامی ایران قرار گرفت که نه تنها محیط زیست بلکه به کلی هر نوع توسعه و پیشرفتی را می‌توانست خنثی کند که این عامل مخرب رشد سریع جمعیت در ایران بود».^۲

با وجود تصویب قوانین متعدد و تاسیس و فعالیت سازمان حفاظت محیط زیست، تخریب محیط زیست و بحران‌های ناشی از آن، یکی از معضلات عمده ایران به ویژه در سال‌های اخیر محسوب می‌شود. الگوی توسعه اقتصادی و اجتماعی و ویژگی‌های جغرافیایی طبیعی و سیاسی ایران، مشکلات محیط زیستی متعددی را ایجاد کرده اند که در درجه اول پایداری و تجدیدپذیری محیط زیست را به مخاطره افکنده، در درجه دوم سلامت انسان‌ها را با تهدید روبه‌رو ساخته و آنگاه در نهایت، روند توسعه عمومی کشور را کاهش داده است. توجه به آمارها و گزارش‌های رسمی و غیر

---

^۱ بهرام سلطانی، کامبیز، (۱۳۸۷) **محیط زیست (مجموعه مباحث شهرسازی)**، تهران: نشر مرکز تحقیقات و مطالعات شهرسازی و معماری ایران، جلد اول، صص ۱۷-۱۶.

^۲ برومند، المیرا (۱۳۹۵) **جرم سبز در حقوق کیفری ایران با نگاهی بر حقوق بین الملل محیط زیست**، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی مجتبی انصاریان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.

رسمی که از وضعیت محیط زیست ایران آرایه می شود و هم چنین مشاهدات عینی روزمره، وضعیت مطلوبی را به نمایش نمی گذارد.

ایران در سال ۲۰۰۶ در میان ۱۳۳ کشور رتبه ۱۱۷ را از لحاظ آلودگی هوا، رتبه ۹۹ را از لحاظ دسترسی به آب سالم و رتبه ۱۱۷ را از لحاظ مصرف پایدار انرژی کسب کرد. این در حالی است که از لحاظ منابع طبیعی و تنوع زیستی، ایران رتبه ۴۵ را در میان این کشورها داشته است. پایداری محیط زیستی نشانگر شاخص های ثبات در نظام های حیاتی محیط زیستی، میزان فشار بر محیط زیست، میزان آسیب پذیری انسانی، میزان توسعه انسانی و اجتماعی و میزان همکاری بین المللی است. این رتبه ها نشان می دهند وضعیت محیط زیستی ایران تا چه اندازه نامطلوب است.^۱ ایران از نظر "شاخص (عملکرد) پایداری به محیط زیست"^۲ در سال ۲۰۱۸ از میان ۱۸۰ کشور در رتبه ۸۰ قرار گرفت. سوئیس، فرانسه، دانمارک، مالت، سوئد به ترتیب از نخست تا پنجم این فهرست می باشند.^۳ با نگاهی دقیق تر به عوامل بروز این مشکلات محیط زیستی می توان دریافت که وضعیت جغرافیایی ایران (همچون قرار گرفتن در منطقه اقلیمی خشک) تنها عامل این مشکلات نمی تواند باشد بلکه عوامل مدیریتی نیز در بروز یا تشدید این مشکلات سهیم است.

۳-۱ تعاریف حقوق محیط زیست

برای شناخت کامل و درک بهتر از هر رشته ای از علوم به خصوص در حوزه علوم انسانی تعریف مفاهیم و بیان روشن از آن در شناخت مسایل، مشکلات و آرایه پیشنهادها و راهبردها بسیار مهم می باشد. به همین جهت ضروری است فراخور مطالب و تقسیم بندی صورت گرفته قسمتی به بیان مفاهیم و تعریف و تبیین آن اختصاص یابد.

---

^۱ عبداللهی، محسن، فریادی، مسعود، (تابستان ۱۳۸۹) چالش های حقوقی سازمان حفاظت محیط زیست ایران، نشریه علوم محیطی، سال هفتم، شماره چهارم، ص ۱۴۶.

^۲ Environmental Performance Index.

^۳ <https://epi.envirocenter.yale.edu/downloads/epi2018policymakerssummaryv01.pdf>.2019-12-01.

در این قسمت محیط زیست، زیست بوم، بوم شناسی، زیست کره، علم محیط زیست، حقوق محیط زیست و حقوق بین الملل محیط زیست تعریف و تبیین می شود.

۱-۳-۱ محیط زیست^۱

لازم به ذکر است که محیط زیست یک مفهوم است اما از آن جایی که خود دربردارنده اصول و مفاهیم بسیاری می باشد در قسمت تعاریف بیان می شود. «در مفهوم عام، محیط زیست به کلیه فضای محیطی پیرامون انسان و عناصر تشکیل دهنده آن تعریف می شود».^۲ «محیط زیست به دو صورت تعریف می شود، یکی به عنوان شرایطی که موجود زنده یا گروهی از موجودات زنده را احاطه می کند و دیگری ترکیبی از شرایط اجتماعی یا فرهنگی که بر فرد یا جامعه تاثیر می گذارد. سکونت انسان در دنیای طبیعی و همچنین دنیای فرهنگی، اجتماعی همراه با فن آوری است که اجزای محیط زیست را تشکیل می دهد».^۳

به این ترتیب مشخص می گردد که هر چند محیط زیستی که از آن سخن گفته می شود، تمامی فضای حیاتی زیست کره را شامل می گردد و از آن مفهوم، یک واحد منسجم و غیر قابل تفکیک استنباط می شود، اما در اصل واحدی همانند و یکنواخت نیست و از مجموعه محیط های گوناگون، نظیر محیط های استپی،^۴ بیابانی و جنگلی تشکیل شده است و هر یک از محیط ها ارتباط نزدیکی با محیط دیگر دارند.^۵

در قوانین ایران محیط زیست تعریف نشده است. در سند کنترل آلودگی آب اروپا به تاریخ ۱۹۶۸^۶ «محیط زیست شامل آب؛ هوا؛ خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده است» و در جای دیگری تعریف می شود

^۱ Environment.

^۲ تقی زاده انصاری، حقوق بین الملل محیط زیست، پیشین، ص ۷۵.

^۳ Billie M. Cunningham (2008), **Using Action Research to Improve Learning and the Classroom Learning Environment**, Issues in Accounting Education: February 2008, Vol. 23, No. 1, p16۶ به نقل از رضوانی، محمد (۱۳۹۷) **آشنایی با مفاهیم محیط زیست**، تهران: دانشگاه پیام نور، ص ۱۶۶

^۴ محیط استپی، مرتع وسیع دارای علف و عاری از درخت است.

^۵ بهرام سلطانی، پیشین، صص ۳ و ۲.

^۶ Declaration of Principle of Air Pollution Control, 1968.

«محیط زیست مجموعه شرایط موثر بر توسعه و زندگی موجودات زنده است».^۱ تعریف دیگری با جامعیت بیشتر درباره محیط زیست در «عهدنامه مسوولیت مدنی خسارت های ناشی از اعمال خطرناک در محیط زیست در تاریخ ۲۱ ژوئن ۱۹۹۳ در لوگانو»^۲ به تصویب رسیده است. «از نظر این عهدنامه، (ماده ۲) محیط زیست شامل بخش های زیر می شود:

- منابع طبیعی اعم از تجدید پذیر و غیرقابل تجدید مانند: هوا، آب، خاک و کلیه جانوران و گیاهان و تاثیر متقابل این عوامل بر یکدیگر.

- اموال و دارایی هایی که جز میراث فرهنگی می باشند.

- مناظر و چشم انداز های ویژه».^۳

در مجموع می توان گفت که محیط زیست، آن محیطی است که کلیه موجودات زنده اعم از انسان، حیوان، گیاه و عوامل محیطی شامل خاک، آب، نور، هوا در ارتباط متقابل با یکدیگر زیست می کنند. نکته ای که باید مدنظر قرار داد آن است که انسان نباید تصور کند که بر محیط زیست غلبه و تسلط دارد به این معنی که هر آن چه که بخواهد انجام دهد. محیط زیست را به عنوان یک موجود زنده که به مانند فرد انسانی از حق حیات برخوردار است باید در نظر گرفت تا امکان زندگی برای نسل آینده انسان ها و حتی حیوانات فراهم باشد.

همچنین خوب است در مورد واژه طبیعت بیان شود که به طور کلی «هر چیزی که دست بشر در ایجاد آن دخالت نداشته باشد، طبیعت نام دارد».^۴

۱-۳-۲ زیست بوم (اکوسیستم)^۵

برای درک بیشتر مفهوم زیست بوم به توضیح سطح های مختلف تشکیل دهنده محیط زیست پرداخته می شود.

^۱ الکساندر کیس، (۱۳۷۹) **حقوق بین الملل محیط زیست**، ترجمه محمد حسن حبیبی، تهران: نشر دانشگاه تهران، ص ۲۶.

^۲ Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment (Lugano, 1993).

^۳ تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۷۶) **حقوق کیفری محیط زیست**، تهران: نشر قومس، ص ۱۶.

^۴ تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۷۴)، **حقوق محیط زیست در ایران**، تهران: نشر سمت، ص ۱۰.

^۵ Ecosystem.

در سلسله مراتب حیات پس از سلول، بافت و اندام به فرد می‌رسیم که هر موجود زنده یک فرد است. مثلاً یک خرس قهوه‌ای که در بوستان (پارک) ملی گلستان ایران مستقر است، به عنوان یک فرد در تقابل با عوامل محیطی این منطقه قرار دارد. سپس جمعیت که به گروهی از افراد یک گونه اطلاق می‌شود که در یک منطقه جغرافیایی خاص در کنار هم زندگی می‌کنند، مثلاً گروه خرس‌های قهوه‌ای ساکن در بوستان ملی گلستان، یک جمعیت را تشکیل می‌دهد. حال به جامعه می‌رسیم که نشان‌دهنده همه موجودات زنده از گونه‌های مختلف است که در یک منطقه جغرافیایی خاص در کنار هم زندگی می‌کنند. مانند جمعیت گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری که در بوستان ملی گلستان زندگی می‌کنند، یک جامعه را تشکیل می‌دهند.^۱ حال اگر بخواهیم جایگاه زیست بوم را با مثال بوستان مشخص نماییم باید بیان داشت هر محیطی که در آن زندگی فعال است و بین عناصر بی‌جان و زنده تعامل صورت می‌گیرد زیست بوم می‌باشد. به همین جهت زیست بوم‌ها بزرگ‌تر یا کوچک‌تر از جمعیت یا جامعه نمی‌باشند و می‌تواند شامل جامعه‌ای متشکل از جانداران شامل انسان‌ها، حیوانات، گیاهان و عناصر غیر زنده در محیطی که با هم تعامل دارند و زیست می‌کنند شود.

تفاوت زیست بوم با جامعه در آن است که (اکولوژی) زیست بوم «می‌تواند به کوچکی یک محیط کشت باکتری یا به بزرگی کره زمین باشد»^۲ اما جامعه مجموعه‌ای از جمعیت‌های مختلف است که در یک محیط زندگی می‌کنند. «اکوسیستم به تدریج در ادبیات علمی دهه ۱۹۳۰ تکامل پیدا کرده است. اکوسیستم به یک مجموعه با کارکردی از ارگانسیم‌های زنده و عوامل زیست محیطی بی‌جان اشاره دارد»^۳. جهان از زیست بوم‌های بسیار زیاد و متنوع برخوردار است. به عنوان مثال زیست بوم دریاچه کاسپین،^۴ زیست بوم کویر یزد یا زیست بوم یک مرداب یا یک رودخانه.

^۱ علی محمدی، افروز، (۱۳۹۵) **اکولوژی جنگل**، تهران: دانشگاه پیام نور، ص ۲.

^۲ همان.

^۳ جوییتس، تیمو کوپو روا (۱۳۹۴) **مقدمه‌ای بر حقوق بین الملل محیط زیست**، برگردان: طیبی، سبحان، ضرابی، مهناز، تهران: نشر میزان، ص ۷۸.

^۴ ضروری است یادآور شویم که لازم است بجای نام دریای خزر از دریاچه کاسپین یا دریاچه مازنداران که از نام ایرانی برخوردار می‌باشند و تاکید بر دریاچه بودن آن دارد استفاده نماییم.

«زیست بوم ها با تمام تفاوت ها به لحاظ ابعاد، نوع محیط و شکل بیرونی در استقرار حیات، چرخه مواد و جریان انرژی مشترک هستند».^۱

در حقیقت هر محیطی با توجه به ویژگی های خاص خود مانند آبی یا خاکی بودن، درجه حرارت و رطوبت یک بوم زیست مختص به خود را تشکیل می دهد و از نظر جانداران احتمالی در آن از منظر جمعیت، گونه شناسی، اندازه، تغذیه، شکل، عادت و رفتار مورد مطالعه و بررسی بوم شناس ها (اکولوژیست ها) می باشد. بوم زیست به خشکی (زمینی یا خاکی) و آبی تقسیم می شود.

۱-۳-۳ بوم شناسی (اکولوژی)

اکولوژی مطالعه روابط موجودات زنده و محیط زیست آنها و شناخت اثراتشان بر یکدیگر است. از منظر فرهنگ لغت "کالینس" اکولوژی مطالعه روابط بین گیاهان، حیوانات، انسان ها در محیط زیست آنان می باشد.^۲ «اکولوژی مطالعه توزیع و فراوانی "موجودات زنده"^۳ و ساختار و عملکرد بوم ها است. اکولوژی به ما کمک می کند که متوجه چگونگی کارکرد جهان شویم.»^۴ این رشته از علوم از آن جایی که هر موجود زنده اعم از تک سلولی یا چندسلولی در خاک یا دریا در یک محیط زنده زیست می کند به شناخت روابط آن ها و متغیرها و ویژگی های لازم برای حیات آن ها می پردازد.

۱-۳-۴ علم محیط زیست

علم محیط زیست^۵ یا همان علوم محیط زیست دانشی میان رشته‌ای و برگرفته از علمی مانند جمعیت شناسی، بوم‌شناسی، انسان شناسی، فیزیک، زیست‌شناسی، شیمی، جانورشناسی، کانی‌شناسی، اقیانوس‌نگاری، علوم خاک،

---

^۱ علی محمدی، پیشین، ص ۵.

^۲ <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/ecology.2018-16-11>.

^۳ Organism.

^۴ <https://www.britishecologicalsociety.org/about/what-is-ecology/2018-16-11>.

^۵ Environmental science.

زمین‌شناسی است. هدف از ایجاد این رشته مطالعه محیط زیست و یافتن راه‌حل‌هایی برای معضلات زیست‌محیطی است. «مطالعه نظام یافته (سیستماتیک) محیطی که در آن زندگی می‌کنیم و جایگاه مناسب هر عضو از جامعه در این محیط را علم محیط زیست گویند»^۱.

در حقیقت تفاوت علم محیط زیست با بوم‌شناسی (اکولوژی) در گستره و وسعت آن است بدین نحو که علم محیط زیست فراتر از بوم‌شناسی به بررسی پژوهش‌ها و مطالعات صورت گرفته بر محیط زیست که شامل محیط طبیعی، اجتماعی و مصنوعی^۲ می‌باشد می‌پردازد اما بوم‌شناسی به مطالعه روابط میان موجودات زنده در محیط زیست آن‌ها می‌پردازد.

۱-۳-۵ زیست کره (بیوسفر)^۳

زیست کره منطقه‌ای از کره زمین است که در آن حیات وجود دارد. در واقع زیست کره تنها به بیان و معرفی مناطقی می‌پردازد که امکان زندگی وجود دارد.

زیست کره تا لایه‌های زیرین از زمین که ریشه درختان و دیگر جانداران نفوذ می‌کند ادامه دارد. در زمین‌های سخت، زیست کره تنها تا عمق چند متری ادامه دارد به استثنا باکتری‌ها که در لایه‌های ژرف‌تری نیز حضور دارند.

در هوا براساس آن چه که گفته می‌شود زیست کره تا حدود ۸ کیلومتر یعنی تا جایی که اکسیژن یافت می‌شود حضور دارد و در دریاها تا ژرفاهای بسیار و حتی تا ۱۱ کیلومتر در زیر اقیانوس (در درازگودال‌ها) نیز ادامه دارد.

در بیان تفاوت زیست کره با زیست بوم (اکولوژی) باید بیان داریم کلیه زیست بوم‌ها در زیست کره قرار دارند. در واقع در سطوح تشکیل دهنده جهان، زیست کره تنها پایین‌تر از کره زمین می‌باشد که در همه قسمت‌های آن امکان حیات وجود ندارد. بالاتر از کره زمین، منظومه شمسی و سپس کیهان قرار دارد.

---

^۱ رضوانی، پیشین، ص ۸.

^۲ محیط طبیعی آن بخش از محیط زیست است که ساخته دست انسان نباشد. محیط اجتماعی همان است که انسان‌ها در نقش‌های مختلف با هم در تعامل قرار می‌گیرند. محیط مصنوعی آن چیزی است که با فکر، دانش و توان بشر ساخته و پرداخته شده است.

^۳ Biosphere.

۱-۳-۲ حقوق محیط زیست^۱

حقوق محیط زیست مجموعه قواعد و قوانین مرتبط با حفاظت از محیط زیست و بایدها و نبایدهای نوع و کیفیت رابطه انسان و محیط می باشد. در این حقوق، محدودیت ها و ممنوعیت هایی بر رفتار آزادانه شهروندان در محیط زیست با هدف حفظ آن از تخریب، آسیب و تعدی اعمال می شود.

«حقوق محیط زیست را می توانیم به صورت مجموعه قواعد موجود مرتبط با محیط زیست با هدف حفاظت از آن تعریف نماییم. بنابراین مقصود آن حقوقی است برای محیط زیست».^۲

حقوق محیط زیست حقوقی است در حال تکامل، پیشرو و آینده نگر که به پیش بینی آثار اقدام های کنونی و خطرهای آن حتی در مدت طولانی می پردازد.

حقوق محیط زیست حقوقی است مردم سالار (دموکراتیک) زیرا مشارکت مردمی، مشورت و تبادل نظر در ابعاد داخلی و بین المللی در آن بیشتر از سایر رشته ها وجود دارد. ولی برای برخی این حقوق، حقوقی ضد دموکراتیک محسوب می شود زیرا موجب محدودیت در برخی از آزادی های افراد مانند حق مالکیت می شود بدین لحاظ در این حقوق سعی می شود که میان حقوق و آزادی ها، منافع عمومی و منافع خصوصی ارتباطی سازنده ایجاد شود. البته باید اشاره کرد که محدودیت های اعمال شده بر اساس اصل امتیازات ناشی از حاکمیت^۳ و همچنین حقوق شهروندی توجیه پذیر است چرا که به نفع عموم مردم می باشد.

«به طور کلی حقوق محیط زیست عبارتست از مجموعه ای از قواعد که در ارتباط با حفظ محیط زیست و روابط انسان و محیط باشد».^۴

---

^۱ Environmental law.

^۲ تقی زاده انصاری، حقوق بین الملل محیط زیست، پیشین، ص ۳۲.

^۳ امتیازات ناشی از حاکمیت یا قدرت عمومی که در حقوق اداری مورد مطالعه قرار می گیرد بیانگر اختیار و صلاحیت دولت ها برای کنارگذاشتن منافع اشخاص حقوق خصوصی به نفع عموم به شرط استثنا بودن این اقدام و جبران خسارت می باشد.

^۴ افتخار جهرمی، گودرز، (پاییز و زمستان ۱۳۸۸) **حقوق بشر محیط زیست و توسعه پایدار**، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۰، ص ۱۲.

۱-۳-۳ حقوق بین الملل محیط زیست

هر نظام حقوقی مدام در حال تکامل است، زیرا حقوق باید همواره خود را با واقعیت های موجود تطبیق دهد، این جریان تکاملی سبب شده که حقوق بین الملل نسبت به گذشته اش اختلاف چشمگیری پیدا کند تا بتواند از عهده تنظیم روابط بین الملل برآید.^۱

حقوق بین الملل محیط زیست شامل «اصول، رویه ها و قواعد حقوقی است که هدف اصلی آن، حفاظت از محیط زیست می باشد».^۲ قواعد حقوق بین الملل محیط زیست به منزله بایدها و نبایدها، الزام ها و توصیه هایی در راستای حفاظت از محیط زیست در معاهدات بین المللی و منطقه ای، قطعنامه ها و توصیه ها، رویه قضایی بین المللی و عرف بین المللی متجلی است. هدف از ایجاد این شاخه از حقوق بین الملل، حفاظت از محیط زیست در سطح جهان و جلوگیری از ورود خسارت و آسیب به آن و جبران خسارت های صورت گرفته می باشد. آسیب به محیط زیست یا به صورت تخریب و یا از طریق آلوده نمودن آن به وجود می آید.^۳ هر یک از این موارد آسیب می تواند انواع مختلفی داشته و به شکل های گوناگون ایجاد شود به عنوان مثال در رابطه با آلودگی، با انواع آن از قبیل آلودگی هوا، خاک، آب، ناشی از تشعشعات و انواع دیگر رو به رو می باشیم.

۱-۴ منابع حقوق محیط زیست

منابع حقوق محیط زیست در تشخیص و درک چهارچوب این رشته نقش مهمی دارد. با تبیین و شناخت منابع است که می توان سازو کارهای حقوقی و روش های حل و فصل اختلاف را چه در حوزه داخلی یا بین المللی مشخص نمود. در توضیح منابع حقوق محیط زیست باید آن را به دو بخش ملی و خارجی تقسیم کرد.

^۱ کرمی، جهانگیر، (۱۳۷۵) شورای امنیت سازمان ملل و مداخله های بشر دوستانه، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین-المللی، ص ۷۲.

^۲ Sands Philippe, Peel, Jacqueline (2012), **Principles of International Environmental Law, Frame Work, standards and Implementaton**, Manchester University Press, P98.

^۳ امیرارجمند، اردشیر، (تابستان ۱۳۷۴) **حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین المللی**، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵، ص ۳۲۹.

۱-۴-۱ منابع ملی

در حوزه ملی (داخلی) باید به قانون اساسی، سند چشم انداز بیست ساله ایران در افق ۱۴۰۴، قانون های موضوعه، آیین نامه ها^۱ و آرا و رویه های قضایی اشاره شود. همچنین قوانین توسعه ای در قالب برنامه های پنج ساله را باید مدنظر قرار داد.

در قانون اساسی ایران، اصلی که به حفاظت از محیط زیست اشاره کرده است اصل پنجاه^۲ می باشد. اصل چهل^۳ و چهل و پنجم^۴ نیز مرتبط با محیط زیست می باشد. سند بالادستی دیگر که البته از اعتبار پایین تر از قانون اساسی برخوردار است سند چشم انداز بیست ساله ایران در افق ۱۴۰۴ می باشد^۵ که در آن به بهره مندی از محیط زیست مطلوب اشاره شده است.

لازم به ذکر است در قانون مدنی باب ششم در خصوص شکار در ماده ۱۸۲^۶ اشاره می کند که مقررات دیگر راجع به شکار به موجب نظامات مخصوصه، معین خواهد شد.^۷

از قوانین تصویبی نظام قانونگذاری ایران مرتبط با محیط زیست به عنوان مثال به این قوانین اشاره می شود. حفاظت و بهسازی محیط زیست،^۸ شکار و صید،^۹ حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع،^۱ حفظ و گسترش فضای سبز و

---

^۱ آخرین آیین نامه تصویبی نسبت به نگارش کتاب آیین نامه اجرایی ماده ۱۷ قانون هوای پاک تصویب هیأت وزیران ۲۱-۰۶-۱۳۹۷ است. ^۲ در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

^۳ هیچ کس نمی تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.

^۴ انفال و ثروت های عمومی از قبیل زمین های موات یا رها شده، معادن، دریاها، دریاچه ها، رودخانه ها و سایر آب های عمومی، کوه ها، دره ها، جنگل ها، نیزارها، بیشه های طبیعی، مراتعی که حریم نیست، ارث بدون وارث، و اموال مجهول المالک و اموال عمومی که از غاصبین مسترد می شود در اختیار حکومت اسلامی است تا بر طبق مصالح عامه نسبت به آنها عمل نماید. تفصیل و ترتیب استفاده از هر یک را قانون معین می کند.

^۵ توسط مقام رهبری در ۱۳ آبان ۱۳۸۲ امضا گردید.

^۶ به تاریخ ۱۳۰۷/۰۲/۱۸.

^۷ قانون مدنی در ماده های قبلی به رابطه شکار و مالکیت اشاره نموده است.

^۸ ۲۸-۰۳-۱۳۵۳ مصوب مجلس شورای ملی

^۹ ۱۶-۰۳-۱۳۴۶ مصوب مجلس شورای ملی

جلوگیری از قطع بی رویه درخت،^۲ حفاظت دریا و رودخانه های مرزی از آلودگی های نفتی،^۳ حفاظت در برابر اشعه،^۴ حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور،^۵ نحوه جلوگیری از آلودگی هوا،^۶ مدیریت پسماندها.^۷

محیط زیست در برنامه های توسعه ای کشور مدنظر قرار گرفته است. فصل چهارم تحت عنوان "حفظ محیط زیست" از بخش دوم قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مربوط به ۱۳۸۴-۱۳۸۸ (۱۱-۰۶-۱۳۸۳)، در فصل ششم تحت عنوان "توسعه منطقه ای" قانون برنامه پنجم^۸ توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا. ایران مربوط به ۱۳۹۴-۱۳۹۰ (۱۵-۱۰-۱۳۸۹) و بخش نهم تحت عنوان "محیط زیست و منابع طبیعی" برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا. ایران مربوط به ۱۴۰۰-۱۳۹۶ (۱۴-۱۲-۱۳۹۵).

در اینجا ضروری است به قانون مدیریت خدمات کشوری اشاره نماییم که بند (ط) ماده ۸^۹ آن، حفظ محیط زیست و حفاظت از منابع طبیعی و میراث فرهنگی را یکی از وظایف حاکمیتی دولت محسوب نموده است.

ماده ۶۷۵ (آتش زدن اماکن دیگری)، ماده ۶۷۹ (کشتن و ناقص کردن حیوان حلال گوشت دیگری)، ماده ۶۸۰ (شکار و صید حیوانات و جانوران وحشی حفاظت شده)، ماده ۶۸۶ (قطع یا موجبات از بین رفتن درختان ماده یک قانون گسترش فضای سبز^{۱۰})، ماده ۶۸۸ (اقدام علیه بهداشت عمومی)، ماده ۶۹۰ (هرگونه عملیات موجب تخریب محیط

^۱ ۳۰-۰۵-۱۳۴۶ مصوب مجلس شورای ملی

^۲ ۱۱-۰۵-۱۳۵۲ مصوب مجلس شورای ملی.

^۳ ۰۴-۱۱-۱۳۵۴ مصوب مجلس شورای ملی.

^۴ ۲۰-۰۱-۱۳۶۸ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^۵ ۰۵-۰۷-۱۳۷۱ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^۶ ۰۳-۰۲-۱۳۷۴ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^۷ ۲۰-۰۲-۱۳۸۳ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^۸ مهلت اجرای قانون برنامه پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران با تصویب نمایندگان مجلس شورای اسلامی تا پایان سال ۱۳۹۵ تمدید شده بود. قبل از آن نیز برنامه چهارم توسعه به دلیل عدم ارایه برنامه جدید از دولت به مجلس تمدید شده بود.

^۹ ۱۸-۰۷-۱۳۸۶ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^{۱۰} قانون حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی رویه درخت، مصوب ۱۱-۰۵-۱۳۵۲. ماده ۱: به منظور حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی رویه درختان قطع هر نوع درخت در محدوده قانونی و حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و در روستاها در هر منطقه که دولت تصویب و آگهی نماید پس از آن بدون اجازه وزارت کشاورزی و منابع طبیعی ممنوع است.

زیست و منابع طبیعی)؛ موادی از قانون مجازات اسلامی^۱ است که با جرم انگاری، به صورت مستقیم و غیر مستقیم به حفاظت از محیط زیست پرداخته است.

۱-۴-۲ منابع بین المللی

از آن جایی که حقوق بین الملل محیط زیست زیرشاخه حقوق بین الملل عمومی می باشد منابع آن شامل بر حقوق بین الملل محیط زیست نیز می باشد. البته امروزه با توجه به نقش روزافزونی که سازمان های بین المللی و نهادهای غیردولتی محیط زیستی در پژوهش های علمی، برگزاری همایش ها و نشست های علمی و فرهنگ سازی در بهبود روش های برخورد با محیط زیست و بیان مشکلات و چالش های محیط زیستی دارند نمی توان از تصمیم ها، برنامه ها و قطعنامه های آنان^۲ که بر حقوق محیط زیست تاثیرگذار می باشد غفلت کرد.

حقوق بین الملل سنتی منابع خود را در بند ۱ ماده ۳۸ «اساسنامه دیوان بین المللی دادگستری»^۳ معرفی می نماید که در ابتدا در سال ۱۹۲۰ برای «دیوان دایمی بین المللی دادگستری»^۴ تدوین شد. اگر چه این منابع تنها در مورد دیوان اعمال می شود اما حقوق بین الملل سنتی در این خصوص تاکنون به صورت چنین فهرستی باقی مانده است. این ماده به عنوان الف: منابع اصلی؛ (۱) عهدنامه های بین المللی اعم از عام یا خاص،^۵ (۲) عرف بین المللی که حاکی از رفتار مستمر و مشترک اکثر دولت ها است که در آن به دلیل اعتقاد به عمومی بودن^۶ آن رفتار، الزام شکل گرفته است و به عنوان حقوق پذیرفته شده، (۳) اصول کلی حقوق مورد شناسایی توسط ملل متمدن و همچنین ب: منابع فرعی که

^۱ تعزیرات و مجازات های بازدارنده مصوب ۰۲-۰۳-۱۳۷۵

^۲ به عنوان مثال به قطعنامه ۲۱۷۷ شورای امنیت به تاریخ ۱۸ سپتامبر ۲۰۱۴ اشاره می کنیم که شیوع بی سابقه ویروس "ابولا" را به منزله تهدید علیه صلح و امنیت بین المللی تاکید کرد. لسانی، حسام الدین، نقی زاده، یلدا، (زمستان ۱۳۹۶) **عملکرد شورای امنیت در مواجهه با پدیده ابولا رویکردی نوین در حوزه سلامت عمومی**، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۷، شماره ۴، ص ۱۰۴۵.

^۳ The Statute of the International Court of Justice (I.C.J).

^۴ The Permanent Court of International Justice (P.C.I.J).

^۵ فراخور عناوین کتاب به معاهدات و کنفرانس های بین المللی محیط زیست اشاره شده است.

^۶ Opinio Juris (an opinion of law or necessity).

شامل، ۱) تصمیم های قضایی بین المللی و ۲) دکترین^۱ می باشد را به طور منظم بیان کرده است. این احصاء، به عنوان حداقل منابع پذیرفته شده است.

در حقوق بین الملل محیط زیست، حقوق سخت و نرم مطرح می شود. منظور از حقوق سخت،^۲ تعهداتی است که دولت ها با ورود به معاهدات بین المللی و ناشی از عرف بین المللی باید به آن متعهد باشند. منظور از حقوق نرم^۳ قواعد، بایدها و نبایدهایی است که در قطعنامه های غیر الزام آور، توصیه نامه ها، بیانیه ها و هر آن چه که به صورت مستقیم تعهدی بر دولت ها بار نکند یافت می شود اما بر حقوق محیط زیست تاثیر گذار است. «در حقوق بین الملل محیط زیست نقش منابع غیرالزام آور یا حقوق نرم از منابع الزام آور یا حقوق سخت بیشتر است همانطور که نقطه عطف حقوق بین الملل محیط زیست بیانیه غیرالزام آور استکهلم ۱۹۷۲ است که تاثیرات آن به مراتب بیشتر از بسیاری از کنوانسیون های الزام آور است».^۴

---

^۱ دکترین (آموزه های حقوقی) به منزله اندیشه های جمعی از حقوقدانان در یک موضوع مشخص می باشد. البته بعضا نظر یک اندیشمند نیز به عنوان دکترین مطرح می شود مانند دکترین لوترپاخت درخصوص شناسایی کشورها (وظیفه به شناسایی دولت جدید در صورت تحقق شرایط مقرر در حقوق بین الملل). موسی زاده، رضا (۱۳۸۷) **بایسته های حقوق بین الملل**، چاپ پنجم، تهران: نشر میزان، ص ۵۸.

^۲ Hard Law.

^۳ Soft Law.

^۴ پورهاشمی، عباس، ازغند، بهاره، پیشین، ص ۲۵۲.

خلاصه فصل

در این فصل موضوعات و مسایل اساسی و پایه جهت مطالعه و پژوهش حقوق محیط زیست، مورد بحث و نظر قرار گرفت. در ابتدا مبانی نظری حقوق محیط زیست آن چیزی که می توان گفت به نوعی حقوق محیط زیست با استناد به آن موجودیت پیدا می کند تشریح گردید. مبنای حقوق محیط زیست، حقوق بشر، ارزش ذاتی خود محیط زیست که در محیط گرایی و نظریه گایا و بوم فمینیسم ها متجلی شده می باشد. سپس به تاریخچه این رشته در جهان و ایران پرداخته شد. در انتها تعاریف رایج و شایع یعنی محیط زیست، بوم زیست، بوم شناسی، زیست کره، علم محیط زیست، حقوق محیط زیست و حقوق بین الملل محیط زیست بیان و به منابع ملی (داخلی) و بین المللی اشاره گردید.

خودآزمایی چهار گزینه ای فصل اول

۱- مبنای حقوق محیط زیست کدام است؟

الف- حقوق عمومی   ب- حقوق اساسی   ج- حقوق بین الملل عمومی   د- حقوق بشر

۲- حق بر محیط زیست سالم در زمره کدام طبقه (نسل) حقوق بشر قرار می گیرد؟

الف- اول   ب- دوم   ج- سوم   د- اول، دوم و سوم

۳- کدام مورد ارتباط تنگاتنگ توسعه را با محیط زیست را به منصفه ظهور رساند؟

الف- کنفرانس (گردهمایی) ریو ۱۹۹۲   ب- کنفرانس (گردهمایی) بن ۲۰۱۷
ج- کنفرانس (گردهمایی) استکهلم ۱۹۷۲   د- عهدنامه تالاب های بین المللی ۱۹۷۱

۴- گردهمایی تغییر اقلیم ۲۰۱۵ سازمان ملل متحد در چارچوب عهدنامه سازمان ملل درباره تغییرات اقلیمی به چه منظوری صورت گرفت؟

الف- کاهش گازهای گلخانه ای   ب- بررسی علت، منشا و انواع آلودگی
ج- اجماع جهانی در خصوص توسعه و محیط زیست   د- تعیین راهکارهای برون رفت از آلودگی هوا

۵- در قانون مدیریت خدمات کشوری، چه رابطه ای میان حفظ محیط زیست و تعهد دولت وجود دارد؟

الف- یکی از وظایف حاکمیتی دولت محسوب نموده است.   ب- تعهدی بر دولت بار نشده است.
ج- دولت تعهد به وسیله دارد.

د- قانون مدیریت خدمات کشوری به حوزه حقوق اداری مرتبط می باشد و به محیط زیست اشاره ای نداشته است.

فصل دوم: اصول و مفاهیم حقوق محیط زیست

هدف کلی

این فصل در پی آن است که اصول مهم و پایه حقوق محیط زیست که این رشته بر اساس آن تشکیل شده است را شرح دهد. همچنین مفاهیم اساسی حقوق محیط زیست را توضیح و رابطه میان اصول و مفاهیم را تشریح نماید.

هدف یادگیری

از دانشجویان گرامی انتظار می رود پس از مطالعه این فصل:

- ۱- با اصول مهم و پایه حقوق محیط زیست آشنا شوند.
- ۲- با مفاهیم اساسی حقوق محیط زیست آشنا گردند.

۲-۱ اصول حقوق محیط زیست

مفاهیم کلی تر و اصول عینی تر و مشخص تر می باشند. کاربرد اصول در حقوق محیط زیست و حقوق بین الملل محیط زیست یکی می باشد. از اصول در تعیین راهبردهای قانونگذاری و اجرایی استفاده می شود.

اصول یعنی دکرین های بنیادینی که دیگر اصول یا قوانین رفتاری بر آن استوار هستند و مفاهیم ایده ها یا موضوعات یکپارچه کننده اصلی است. اصول می توانند به عنوان راهنمایی در شکل دهی و تفسیر هنجارهای حقوقی این رشته باشند و شکاف های حقوق موضوعه را پرکنند. اصول و مفاهیم در قوانین اساسی و مقررات داخلی ظاهر می گردند.^۱

«اصول حقوق بین الملل محیط زیست ممکن است از پیشنهاد های مختلف، مشکلات یا آرزوها یا تهدید های محیطی، توسعه "علم - فناوری"،^۲ منافع مختلف اقتصادی، ارتباطات بین دولت ها، فشار سازمان های مردم نهاد، پژوهش های علمی، آثار کارشناسان، مذاکرات دیپلماتیک سرچشمه گیرد».^۳

اصول حقوق بین الملل محیط زیست را می توان به اصول مشترک و اصول خاص تقسیم بندی نمود. منظور از اصول مشترک، آن دسته از اصولی است که با سایر حوزه های سنتی حقوق بین الملل مشترک است مانند اصل های حاکمیت، رضایت، وفای به عهد، همکاری، حسن نیت، حسن همجواری، اما منظور از اصول خاص، آن دسته از اصولی است که عرصه اعمال آنها حوزه حقوق بین الملل محیط زیست است که شامل اصل های مسوولیت مشترک اما متمایز، پرداخت توسط آلوده ساز، استفاده غیر خسارت بار از سرزمین و اطلاع رسانی حوادث محیط زیستی می شود.

در فرآیند تدوین و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست همانند سایر شاخه های علم حقوق برخی اصول شکل گرفته اند که از آن ها می توان به عنوان ارکان اصلی و اصول بنیادین حقوق بین الملل محیط زیست یاد کرد. این اصول نه تنها در روند ایجاد قواعد بین المللی محیط زیستی نقش بسزایی داشته اند، بلکه در روند اجرا و تفسیر

---

^۱ لال کوروکولاسوریا، نیکلاس رایبسون، (۱۳۹۰) **مبانی حقوق بین الملل محیط زیست**، برگردان: سید محمد مهدی حسینی، تهران: نشر میزان، ص ۹۵.

^۲ Technoscience.

^۳ طیبی، سبحان، (۱۳۹۵) **رهیافت های نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست**، (مقاله دو تحلیل کوتاه؛ جایگاه نسبی اصول و حق بر محیط زیست از منظر حقوق بین الملل محیط زیست) تهران: نشر خرسندی، ص ۲۵۶.

معاهدات محیط زیستی و حل اختلاف دولت ها در زمینه مسایل مرتبط با محیط زیست نیز مهم بوده اند.^۱ از این اصول می توان به اصل جلوگیری یا پیشگیری^۲ از خسارت ها و صدمه های محیط زیستی و اصل پرداخت توسط آلوده ساز^۳ را نام برد که در صورت تحقق، بسیاری از بحران ها و آلودگی های محیط زیستی بوقوع نخواهد پیوست.

۲-۱-۱ اصل حاکمیت^۴

بر طبق اصل حاکمیت، دولت ها در قلمرو خود دارای صلاحیت انحصاری^۵ می باشند. این اصل یکی از اصول پایه ای حقوق محیط زیست می باشد. حاکمیت، عنصر اصلی دولت است که دچار تحولات گوناگونی شده است به طوری که در نیمه دوم قرن بیستم و سال های آغازین قرن بیست و یکم شاهد تحولات بزرگی همچون تاسیس سازمان های بین المللی مثل سازمان ملل متحد و رواج مفاهیمی چون حقوق بشر، مداخله بشر دوستانه، دکترین حمایت و طرح مسایل و مشکلات محیط زیستی بودیم که مفهوم «حاکمیت» را از مطلق بودن خارج ساخت.

در حقوق بین الملل محیط زیست یکی از مهم ترین منابع حقوقی اصل حاکمیت رای ۱۹۴۷ اختلاف بین کانادا و امریکا در قضیه تریل اسملتر^۶ است که این گونه مطرح شد: دولت ها نبایستی از سرزمین خود به گونه ای استفاده کنند که موجب بروز آسیب و خسارت به سایر کشورها شوند.

اصل حاکمیت در محیط زیست به این معناست که هیچ کشوری به دلیل اعمال حاکمیت نمی تواند وسیله اضرار به غیر را فراهم نماید.

«حق حاکمیت مفهومی کاملاً انحصاری به شمار نمی رود بلکه دولت ها اجازه دارند مطابق سیاست های خود عمل نمایند، مشروط بر آنکه از سرزمین خود به نحوی استفاده نمایند که مغایر با حقوق دیگران نباشد. در واقع حاکمیت

^۱ پورهاشمی، عباس، ازغند، بهاره، پیشین، ص ۷۰.

^۲ Prevention Principle.

^۳ Polluter – Pay Principle (p.p.p).

^۴ Sovereign Principle.

^۵ البته انحصاری بودن صلاحیت دولت ها به این معنی نیست که هر رفتار آن ها مشروع است. بلکه باید بر طبق حقوق بشر و قواعد بین المللی اقدام نمایند.

^۶ Trail Smelter Case, 1947.

دولت‌ها به رسمیت شناخته می‌شود به استثنای مواردی که باعث ضرر و زیان به سایر کشورها گردد. این اصل یکی از اصول پایه‌ای حقوق بین‌الملل محیط زیست است. به هر ترتیب تحول و توسعه این اصل به سمت حکمرانی مطلوب رفته و انعکاس دهنده توسعه این اصل در بستر حقوق بین‌الملل محیط زیست است.^۱

اصل بیست و یکم بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ که نقطه عطف اصل حاکمیت در حقوق بین‌الملل محیط زیست می‌باشد حاکی از آن است که دولت‌ها باید به گونه‌ای از سرزمین خود استفاده کنند که باعث ایجاد آسیب و خسارت به محیط زیست و دولت‌های دیگر نشوند.^۲ اساساً حق حاکمیت دولت‌ها دو پایه دارد؛ (۱) به رسمیت شناختن حاکمیت دولت‌ها بر استفاده از منابع طبیعی خود و (۲) عدم ایراد آسیب و خسارت به سرزمین‌های تحت حاکمیت سایر دولت‌ها یا مناطقی مثل دریای آزاد که تحت حاکمیت دولت‌ها نمی‌باشد.

۲-۱-۲ اصل همکاری^۳

در حقوق بین‌الملل محیط زیست اصلی تحت عنوان همکاری وجود دارد که بر همکاری دولت‌ها در تمام زمینه‌های زیست‌محیطی تأکید می‌ورزد. همچنین به صورت مستقل اصل همکاری و کمک در شرایط اضطراری وجود دارد که بیانگر همکاری و مساعدت دولت‌ها در وضعیتی است که محیط زیست دچار آسیب و خسارت شده است یا در شرف آن می‌باشد.

«هرچند دولت‌ها دارای حاکمیت مستقل هستند اما زندگی مشترک بین‌المللی لزوماً همکاری بین‌المللی را به دنبال خواهد داشت».^۴

---

^۱ طیبی، سبحان، (۱۳۹۶) *دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی*، تهران: نشر خرسندی، ص ۱۰۵.

^۲ Do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction.

^۳ Cooperation Principle.

^۴ موسوی، فضل‌اله، (۱۳۹۱) *سیر تحولات منابع حقوق بین‌الملل محیط زیست*، تهران: نشر میزان، ص ۲۴.

این اصل بر مبنای یک تکلیف بنا شده و به نظر می‌رسد که بر بستر تعاملات بین‌المللی و مشارکت جهانی استوار خواهد بود. از این رو اصل تکلیف به همکاری ریشه در حقوق بین‌الملل عمومی دارد، اما به طور خاص در حقوق بین‌الملل محیط زیست اهمیت می‌یابد. این اصل از اصول مهم حقوق بین‌الملل محیط زیست بوده که ضرورت آن در اسناد بین‌المللی قواعد نرم و سخت مورد تأکید قرار گرفته است. برپایه این اصل دولت‌ها موظف هستند در همه شرایط و با حسن نیت، برای حفاظت از محیط زیست با یکدیگر همکاری کنند. تعهد به همکاری طیف وسیعی از همکاری‌ها، از تأمین منابع و فناوری لازم و برگزاری دوره‌های آموزشی تا تبادل اطلاعات و کمک به هنگام موارد اضطراری زیست محیطی را شامل می‌شود.^۱

بر پایه اصل همکاری و کمک در شرایط اضطراری، در حوادث، فجایع طبیعی و یا موارد اضطراری دیگر که به نظر می‌رسد آثار سویی بر محیط‌زیست داشته باشد، دولت‌ها باید کشورهای دیگر را بی‌درنگ از آن مطلع و اقدام به کمک و همکاری متناسب با آن حادثه نمایند. این اصل به عنوان یک وظیفه در حقوق عرفی توسعه یافته است. همچنین به عنوان رویه کلی، به طور صریح در معاهدات متعدد بین‌المللی ظهور یافته است. در قضیه تنگه کورفو^۲ دیوان بین‌المللی دادگستری در تأیید حق برخورداری همه کشورها از امتیاز دریانوردی رای می‌دهد که دولت آلبانی موظف بود، ناخدای کشتی‌های جنگی انگلیس را از وجود میدان مین در آب‌های سرزمین خود آگاه سازد. این الزامی که دادگاه بر آن تکیه می‌کند برگرفته از حق تعیین شده برای عموم و از اصول معروف حقوق اولیه بشر است که باید مراعات گردد. در این رابطه مهم‌ترین سند بین‌المللی، عهدنامه سازمان ملل متحد راجع به حقوق دریاهای^۳ می‌باشد که ماده ۱۹۸^۴ به طور خلاصه شروطی را که قبلاً در عهدنامه‌های گوناگون، موضوع آلودگی دریایی را مطرح کرده‌اند، در سطوح کلی و به‌ویژه دریاهای منطقه‌ای به همراه دارد.

---

^۱ طبیعی، سبحان، **دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین‌المللی و صلح جهانی**، پیشین، ص ۱۱۰.

^۲ Corfu Channel.

^۳ The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) 1982.

^۴ http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/part12.htm. 2018-12-12

۲-۱-۳ اصل حفاظت از محیط زیست^۱

مفهوم این اصل آن است که در داخل کشورها وظیفه تمام بخش‌های عمومی، دولتی، غیردولتی و خصوصی، توجه نسبت به محیط زیست و حفظ آن است. یعنی هرگونه فعالیت در داخل کشور باید با در نظر گرفتن جوانب زیست محیطی صورت گیرد و بررسی شود که آیا فعالیت مورد نظر باعث آسیب به محیط زیست می‌شود یا خیر؟ در صورت برآورد آسیب به محیط زیست باید از انجام آن اجتناب و در غیر این صورت می‌توان آن فعالیت را اجرا نمود.

برای این منظور ابتدا باید به یک "ارزیابی اثرات محیط زیستی"^۲ پرداخت. یعنی قبل از آن که به ابعاد اقتصادی، اجتماعی یا هر بعد دیگر آن طرح توجه داشته باشیم باید بررسی نماییم که آیا از نظر محیط زیستی انجام آن عمل توجیه پذیر است یا خیر، در حقیقت پیامدهای منفی و مثبت طرح، برآورد دقیق شود. در جمهوری اسلامی ایران وظیفه ارزیابی بر عهده سازمان محیط زیست است.

مفهوم ارزیابی اثرات محیط زیستی، برآورد آثار محیط زیستی فعالیت مورد نظر قبل از شروع به آن و تصمیم گیری نسبت به شروع فعالیت می‌باشد. در رابطه با ارزیابی محیط زیستی در ۱۹۹۱ عهدنامه ارزیابی محیط زیستی فرامرزی تحت نظارت کمیسیون اقتصادی سازمان ملل برای اروپا در شهر "اسپو" در کشور فنلاند موسوم به عهدنامه اسپو^۳ به امضا رسید که در سال ۱۹۹۷ لازم الاجرا گردید. به موجب این عهدنامه دولت‌های عضو متعهد می‌شوند تا به انجام ارزیابی اثرات محیط زیستی برخی فعالیت‌ها در هر مرحله از اجرای طرح بپردازند. عهدنامه همچنین به وضع تعهدات کلی برای دولت‌ها در رابطه با اطلاع رسانی و مشورت با طرف دیگر در بیشتر طرح‌هایی که می‌توانند دارای آثار محیط زیستی فرامرزی باشد می‌پردازد.^۴

لازم به ذکر است از نظر نویسنده، ارزیابی اثرات محیط زیستی در چهارچوب اصل حفاظت از محیط زیست و نه به صورت اصل مستقل در نظر گرفته می‌شود.

---

¹ Principle of Environmental Conservation.

² Environmental Impact Assessment (EIA).

³ The Convention on Environmental Impact Assessment in a Transboundary Context (informally called the Espoo Convention, Finland, in 1991).

⁴ <https://www.unece.org/env/eia/welcome.html>.2018-10-06

۲-۱-۴ اصل اطلاع رسانی^۱

نقطه آغازین این اصل را می توان در رای دیوان بین المللی دادگستری در قضیه تنگه کورفو ۱۹۴۹ دانست. در این قضیه دیوان بین المللی دادگستری مقرر کرد که دولت آلبانی موظف بوده که ناخدای کشتی انگلیسی را از وجود مین در آب های سرزمینی آلبانی مطلع سازد. بر طبق این اصل چنان چه دولتی از خطری آگاه شود که ناشی از آن احتمال دارد دولت های دیگر در وضعیتی اضطراری قرار گیرند باید خطر را اطلاع رسانی نماید. به بیان دیگر اصل اطلاع رسانی در خصوص خطراتی که ممکن است محیط زیست کشوری را تحت تاثیر قرار دهد، به عنوان یک وظیفه به دولت ها تکلیف شده است.

در این راستا اطلاع رسانی نسبت به حوادث و سانحه هایی که تاثیر مخرب آن بر محیط زیست بسیار زیاد است از اهمیت بیشتری برخوردار می باشد. به همین جهت اصل اطلاع رسانی در حوزه حوادث هسته ای از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است. متعاقب بی توجهی مقام های شوروی سابق به اطلاع رسانی درباره حادثه بیست و ششم آوریل ۱۹۸۶ نیروگاه اتمی چرنوبیل^۲ اهمیت این اصل آشکارتر شد. این عدم توجه، عکس العمل جهانی را در پی داشت و به تصویب عهدنامه ای خاص مبنی بر اخطار قبلی در مورد حوادث هسته ای یا خطرات ناشی از مواد هسته ای^۳ گردید که فقط پنج ماه بعد از حادثه مذکور، منعقد گردید و طی یک رویه بی سابقه حدود یک ماه بعد لازم الاجرا شد. غیر از موقعیت های اضطراری، همچنین دولت ها باید آثار فعالیت های انجام شده در داخل قلمرو صلاحیت خود را بر محیط زیست شناسایی کرده و به دولت های دیگر اطلاع دهند حتی اگر این فعالیت ها توسط نهادهای غیردولتی صورت گیرد.

---

³ Information Principle.

^۲ سانحه اتمی نیروگاه چرنوبیل در اوکراین در روز ۶ اردیبهشت ۱۳۶۵ (۲۶ آوریل ۱۹۸۶) رخ داد. انفجار و آتش سوزی در رآکتور شماره ۴ نیروگاه چرنوبیل باعث پخش مواد رادیواکتیو در بخش بزرگی از غرب شوروی و اروپا شد.

³ The Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, (1986).

اصل هجدهم بیانیه ریو ۱۹۹۲ بیان می کند: دولت ها باید دولت های دیگر را بی درنگ از حوادث و فجایع طبیعی یا موارد اضطراری دیگر که به نظر می رسد آثار فوری خسارت زایی بر محیط زیست این کشورها داشته باشند، مطلع سازند. جامعه جهانی باید هر تلاش ضروری برای کمک به دولت آسیب دیده را انجام دهد.^۱

همچنین یکی از جلوه های بروز این اصل، عهدنامه ۱۹۹۸ "آرهاس" است که اولین سند لازم الاجرا در قلمرو بین المللی در خصوص دسترسی همگانی به اطلاعات زیست محیطی، مشارکت عمومی در تصمیم سازی و دسترسی عام به اطلاعات محیط زیستی^۲ می باشد. این عهدنامه سند مهمی برای تضمین رعایت اصول دموکراتیک در اتخاذ و اجرای تصمیم های دولتی است. عهدنامه بر دو مبنا پایه گذاری شده است:

دسترسی عمومی به اطلاعات زیست محیطی؛ امکان مشارکت عمومی در اتخاذ تصمیم های مربوط به محیط زیست. عهدنامه تاکید می کند که «اطلاعات خواسته شده دست کم (حداقل) تا یک ماه پس از درخواست ارایه شود که در صورت پیچیدگی موضوع، امکان طولانی شدن ارایه اطلاعات تا دوماه وجود دارد».^۳

ماده سه این عهدنامه، مجموع اصول کلی را بیان می کند. علاوه بر وظیفه دولت برای ارایه اطلاعات بنا به درخواست هر فردی، دستگاهها و دولت ذی ربط باید به صورت مقدماتی اشخاص را از نحوه دسترسی و جستجوی اطلاعات، مطلع کرده و آن ها را در این امر کمک کنند. مقررات عهدنامه، دستگاههای دولتی را تشویق می نماید که سیاست اطلاع رسانی در زمینه دسترسی شهروندان به اطلاعات زیست محیطی را تهیه و اجرا کنند.

ماده ۹ عهدنامه امکان رجوع به مراجع قضایی و اداری مستقل مشخص شده توسط قانون را در صورت استتکاف از ارسال اطلاعات زیست محیطی پیش بینی کرده است. به علاوه رسیدگی باید خارج از نوبت، سریع و با مخارج اندک باشد.^۴

¹ States shall immediately notify other States of any natural disasters or other emergencies that are likely to produce sudden harmful effects on the environment of those States. Every effort shall be made by the international community to help States so afflicted.

² The Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, (usually known as the Aarhus Convention). 1998.

³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128091-2018-09-06>.

⁴ Article 9: Access to Justice Aarhus Convention . Available on: <https://www.unece.org/env/pp/treatytext.html-2018-09-06>.

در راستای لزوم اطلاع رسانی باید دوباره به ماده ۱۹۸ عهدنامه حقوق دریاها ۱۹۸۲ اشاره نماییم^۱ که پیش‌بینی کرده: وقتی که یک کشور از مواردی مطلع می‌شود که در آنها محیط زیست دریا در معرض خطر فوری ورود خسارت می‌باشد، یا به وسیله‌ی آلودگی در حال خسارت دیدن یا خسارت دیده است، بی‌درنگ موضوع را به سایر کشورهای می‌دهد تحت تاثیر این خسارت قرار گیرند و نیز مقام‌های بین‌المللی صلاحیت‌دار، اطلاع خواهد داد.^۲

ماده ۱۳ عهدنامه ۱۹۸۹ بازل در خصوص نظارت بر حمل و نقل فرامرزی پسماندهای خطرناک و دفع آن‌ها،^۳ مقرر کرده که کشورهای متعاقد باید در صورت اطلاع از بروز حادثه‌ای در جریان انتقال برون‌مرزی پسماندهای خطرناک یا سایر انواع پسماند^۴ که ممکن است موجب خطرانی برای سلامت انسان یا محیط زیست در کشورهای دیگر باشد، نسبت به اطلاع‌رسانی سریع به آن کشورها اطمینان حاصل نمایند.

عهدنامه بازل در خصوص کنترل جابجایی فرامرزی زایدات خطرناک و دفع آنها؛ یک واکنش حقوقی اساسی جامعه بین‌الملل به مشکلات ناشی از تولید سالانه جهانی ۴۰۰ میلیون تن زایدات سمی، مسموم‌کننده، انفجاری، فرساینده، اشتعال‌پذیر و عفونت‌زا است. دفع نامناسب این زایدات باعث آلوده شدن خاک، آب‌های زیرزمینی و تخریب زیستگاه برای ماهی‌ها و جانورها می‌شود و از طرفی با سرطان و نقص‌های مادرزادی در ارتباط است.^۵

۲-۱-۵ اصل جلوگیری (پیشگیری)^۶

تجربه و تخصص نشان داده است که دوری از خطرات متوجه محیط زیست یک قانون طلایی محسوب می‌شود. به عنوان مثال خطرانی همچون انقراض یک گونه گیاهی یا جانوری، فرسایش خاک و نشت آلاینده‌های مقاوم در دریا

^۱ در اصل همکاری یا همکاری و کمک در شرایط اضطراری به این ماده مهم اشاره نمودیم.

^۲ Article 198: Notification of imminent or actual damage. Available on: www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf-2018-09-09.

^۳ Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, Basel, (1989).

^۴ .....transboundary movement of hazardous wastes or other wastes or their disposal.....

^۵ Kummer Priey, Katharina, (2013), **The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal**, ASIL Proceeding 2013, p 426-436

^۶ Prevention Principle .

که وضعیت های غیر قابل جبران را ایجاد می کند. حتی وقتی آسیب قابل جبران باشد، هزینه های بازگشت به وضع سابق آن اغلب بسیار زیاد است.^۱ تعهد به پیشگیری از بروز آسیب های محیط زیستی تنها تعهد به خودداری از وارد کردن خطر جدی به محیط زیست فرامرزی نیست، بلکه رویکردی پیشگیرانه است و به دنبال دوری از خطر بدون توجه به ابعاد مختلف آن در تاثیر گذاری فرامرزی یا موضوع مسوولیت بین المللی است. اصل جلوگیری در حقوق بین الملل محیط زیست، در واقع به منظور پیشگیری از خسارت های محیط زیستی، پیش از وقوع آن هاست.

در حقوق داخلی ایران، اصل جلوگیری را می توان به نوعی اقتدارات از پیش تفویض شده قلمداد نمود تا امکان مداخله آن در یک طرح فراهم گردد، به این صورت که یا از پیشرفت و انجام آن جلوگیری شود و یا طرح مذکور طوری طراحی گردد که ضوابط مربوطه، محدودیت ها و سایر عواملی را که به تنهایی یا به صورت جمعی موجب بروز آسیب به محیط زیست می گردند را رفع نماید. در حقیقت اصل جلوگیری دو پایه اساسی دارد.

نخست: ارزیابی فعالیت های پیش از شروع و در دست اقدام؛

دوم: نظارت بر وضعیت و موقعیت های مختلف زیست محیطی؛

در واقع، روش های ارزیابی آسیب های محیط زیستی بر پایه جلوگیری استوار می باشد. این گونه روش ها به صورتی طراحی می گردند که صاحبان طرح ها را به کاهش خسارت های محیط زیستی ترغیب می نماید، در صورتی که طرح از الزامات مشخص شده پیروی نکند، مرجع ذی صلاح می تواند از ادامه روند طرح جلوگیری نموده و یا آن را ملزم به پیروی از ضوابط و محدودیت های مربوطه نماید.

این نکته نیز حایز اهمیت است که جامعه و افکار عمومی نیز به صورت قانونی در چنین مواردی دعوت به مداخله می گردند تا نگرانی ها یا مخالفت های خود را در قبال برخی طرح ها نشان دهند. همچنین انجام آزمایش های علمی بر محصولات جدید قبل از آن که وارد بازار گردند، نوعی از اصل جلوگیری تلقی می گردد. هدف از این نوع ضوابط

---

^۱ لال کوروکولاسوریا، نیکلاس رابینسون، پیشین، ص ۱۱۷.

قانونی، جلوگیری از وقوع آسیب یا کنترل و محدود نمودن اثرات آن به محیط زیست می باشد. این اصل در بسیاری از اسناد بین المللی که ماهیت حقوقی متفاوتی با یکدیگر دارند، مندرج شده است.^۱

در حقیقت از دلایل اصلی کاربرد این اصل، ارزیابی و تخمین خسارت های محیط زیستی و به تبع آن برآورد غرامت های مربوطه می باشد. باید اشاره شود که امکان محاسبه دقیق "خسارت های زیست محیطی"^۲ قبل از شروع طرح ها، کم می باشد.

در سال ۱۹۷۲، مجمع عمومی سازمان ملل متحد، اهمیت فعالیت هایی در حوزه قضایی ملی با رویکرد جلوگیری از وقوع آسیب های عمده به محیط زیست مناطق هم جوار را تشخیص داد. تصمیم نهایی "کنفرانس امنیت و همکاری اروپا"^۳ در هلسینکی ۱۹۷۵ اشاره به آن داشت که بهترین راه جلوگیری از خسارت های وارده به محیط زیست، استفاده از روش های پیشگیری می باشد.

۲-۱-۶ اصل پرداخت توسط آلوده ساز^۴

این اصل در حقوق بین الملل عمومی به عنوان اصل جبران خسارت ناروا شناخته می شود و در حقوق بین الملل محیط زیست به نام اصل «پرداخت توسط آلوده ساز» یا «آلوده کننده، پرداخت کننده» نیز شناخته می شود. طبق این اصل عامل یک فعالیت که موجب ورود خسارت به محیط زیست شده باید جبران خسارت نماید.^۵

این اصل از زمان طرح مسوولیت مدنی افراد در معاهدات بین الملل در خصوص حوادث هسته ای و نفتی که براساس آن، افراد در برابر فعالیت هایی که منجر به تخریب محیط زیست می گردد، دارای مسوولیت مدنی می باشند، وارد عرصه حقوق بین الملل محیط زیست گردید، هر چند قبل از آن نیز این موضوع در احکام دیوان های بین المللی مورد استفاده قرار گرفته بود. در عین حال می توان گفت که این اصل در تقاطع مسیر پیشگیری و جبران قرار دارد.

۱. لال، کوروکولاسوریا، پیشین، صص ۱۱۷ - ۱۱۸ به نقل از پورهایمی، ارغند، پیشین، صص ۱۰۵-۱۰۴.

^۲ Environmental harms.

^۳ The Conference on Security and Cooperation in Europe, Helsinki, (CSCE) 1975.

^۴ Polluter – Pays Principle (P.P.P).

^۵ حیبی، حسن، (۱۳۸۳) **حقوق بین الملل عمومی**، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: نشر اطلاعات، ص ۶۸

براساس این اصل، هزینه رفع آلودگی محیط زیست باید از سوی آلوده‌کننده آن پرداخت شود. این اصل از یک سو حق دیگران در برخورداری از محیط‌زیست سالم را به رسمیت می‌شناسد و از سوی دیگر نوعی اقدام پیشگیرانه برای جلوگیری از تخریب محیط‌زیست به شمار می‌رود. مطابق تعریف ماده ۲ "عهدنامه حفاظت از محیط زیست دریایی در اطلانتیک شمال شرقی ۱۹۹۲"^۱ پرداخت توسط آلوده ساز عبارتست از «هزینه‌های جلوگیری و کنترل آلودگی و هزینه‌های اجرای مقررات مبنی بر کاهش آلودگی که آلوده ساز متحمل آن می‌شود». طبق تعریف "جامعه اقتصادی اروپا"^۲ ۷ نوامبر ۱۹۷۴ «آلوده ساز» کسی است که به طور مستقیم یا غیرمستقیم به محیط زیست آسیب می‌رساند یا کسی است که موجب خسارت عمده به محیط زیست را فراهم می‌کند.^۳

بروز مسوولیت یک‌سری آثاری به دنبال دارد که از جمله جبران خسارت و پرداخت غرامت از طریق روش‌های جبران خسارت است، در نتیجه اصل پرداخت توسط آلوده‌ساز رابطه عمیقی با اصل حاکمیت دولت‌ها دارد. این اصل خاستگاهی دیرینه دارد. اصل پرداخت توسط آلوده ساز که در سال ۱۹۷۲ به عنوان یک اصل اقتصادی به تصویب "سازمان همکاری و توسعه اقتصادی"^۴ رسید یکی از مهم‌ترین اصول محیط زیست می‌باشد زیرا تمامی سیاست‌های محیط زیستی در کشورهای توسعه یافته مبتنی بر آن است. هدف این اصل تحمیل هزینه‌های تصمیم‌های پیشگیری و مقابله با آلودگی بر آلوده کننده می‌باشد. اصلی که موجب استفاده منطقی از منابع محدود محیط زیست با دوری از هر نوع تغییر شکل در بازرگانی و سرمایه‌گذاری بین‌المللی می‌شود.^۵

اصل شانزدهم بیانیه ریو ۱۹۹۲،^۶ بیانگر این مطلب است که دولت‌ها باید متعهد به این اصل باشند که اصولاً آلوده‌کننده محیط‌زیست باید هزینه‌های رفع آن را بپردازد.^۷ اصل «پرداخت توسط آلوده ساز» در برخی معاهدات به کار بسته شده

¹ The Convention for the Protection of the Marine Environment of the North-East Atlantic (the OSPAR Convention). (22 September 1992).

² The European Economic Community, (November 7, 1974).

^۳ حبیبی، محمدحسن، (۱۳۸۴) **حقوق محیط زیست**، جلد اول، چاپ دوم، تهران: نشر دانشگاه تهران.

⁴ The Organization for Economic Cooperation and Development (OECD).

^۵ لطفی، حسن، مولایی، آیت، (بهار و تابستان ۱۳۸۹) **جایگاه اصل پرداخت آلوده ساز در نظام حقوق محیط زیست ایران**، دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۴۹ و ۵۰، صص ۶۵-۹۲.

⁶ www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF.2018-08-09.

⁷ ..... the polluter should, in principle, bear the cost of pollution.....

تا بنگاه‌های خصوصی یا بخش‌های صنعت در قبال خسارت زیست‌محیطی مسوول و پاسخگو باشند. فقط نظام حقوقی ملی می‌تواند یک شرکت را از لحاظ قانونی در خصوص آسیب‌های متوجه محیط زیست مسوول بداند و اینکه این اتفاق عملاً چگونه رخ می‌دهد به قواعد مرتبط با خسارت برون‌مرزی بستگی دارد. مثلاً ماده ۳ عهدنامه حفاظت زیست‌محیطی "نوردیک" بین دانمارک، فنلاند، نروژ، سوئد^۱ تصریح نموده: هر کس که از مزاحمت ناشی از فعالیت‌های خسارت‌زای زیست‌محیطی در یک کشور دیگر عضو متاثر شده باشد محق است مساله مجاز بودن آن فعالیت‌ها را از جمله معیارهای پیشگیری از خسارت را در دادگاه یا مرجع اداری ذیصلاح آن کشور مطرح و بر علیه رای آن دادگاه یا مرجع اداری با همان محدوده درخواست فرجام‌خواهی نماید.^۲

یکی از موارد مهم اختلاف میان یک کشور و یک شرکت فراملیتی^۳ در خصوص خسارت‌های زیست‌محیطی که منجر به واکنش افکار عمومی در مقام اعتراض به عملکرد خسارت‌زا شد مربوط به قضیه معروف به "تخلیه نفت جنگل"^۴ سال ۲۰۱۱ بود که شرکت "چورون"^۵ صاحب وقت شرکت "تگزاکو"^۶ توسط دادگاهی در کشور اکوادور مسوول پرداخت غرامت ۹٫۵ میلیارد دلار به خاطر تخلیه مواد سمی در دریاچه‌های محلی از زمان فعالیت آن یعنی ۱۹۶۴ تا ۱۹۹۲ در آمازون شناخته شد.^۷

---

¹ The Nordic Environmental Protection Convention, (19 February 1974).

² <http://sedac.ciesin.org/entri/texts/acrc/Nordic.txt.html>. 2018-08-09

³ لازم به یادآوری است که با آگاهی از واژه شرکت چند ملیتی استفاده نگردید زیرا این توهم را در ذهن ایجاد می‌کند که احیاناً شرکتی دارای چندین تابعیت باشد حال آن که این شرکت‌ها هرکدام تابعیت کشور معینی را دارند (کلیه شرکت‌ها در یک کشور به ثبت می‌رسند).
موحد، محمدعلی (۱۳۸۶) **قانون حاکم، درس‌هایی از داوری‌های نفتی**، تهران: نشرکارنامه، ص ۲۰.

⁴ Rainforest 'Oil Dumping' Case.

⁵ Chevron.

⁶ Texaco.

⁷ لازم به ذکر است این قضیه در دادگاه‌های اکوادور، امریکا، آرژانتین، برزیل و کانادا مورد بررسی قرار گرفت و دادگاه دایمی داوری در لاهه در ۳۰ آگوست ۲۰۱۸ دولت اکوادور را محکوم نمود.

<https://www.business-humanrights.org/en/texacochevron-lawsuits-re-ecuador-2018-08-11>.

۲-۱-۷ اصل مسوولیت مشترک اما متفاوت

این اصل در عرف بین الملل ریشه دارد. مفهوم مسوولیت مشترک اما متفاوت آن است که هرگاه قرار باشد کشورهای متعدد، اعم از توسعه یافته و در حال توسعه، برای حل یک چالش زیست محیطی جهانی، شرایط، اقدامات و محدودیت‌های خاصی را در قالب یک معاهده بین‌المللی برقرار نمایند، بسته به میزان توسعه یافتگی خود و سهمی که در ایجاد مشکلات ناشی از مساله زیست محیطی خاصی که موضوع معاهده مورد نظر می باشد، به درجاتی متفاوت و متناسب با نقش هریک در بروز مساله مذکور و نیز به میزان امکانات فنی و مالی ای که در اختیار دارند نسبت به رعایت استانداردها و تعهدات موضوع آن معاهده بین المللی مسوولیت دارند. این همان چارچوبی است که در روند دیپلماسی محیط زیست شکل جدی به خود می گیرد. اصلی که تحکیم بخش روند دیپلماسی در جریان کنفرانس های بین المللی است. با وجود مخاطرات زیست محیطی و اختلاف کشورهای شمال و جنوب و همچنین بحث الزامات معاهداتی و پایبندی کشورها به تعهدات بین المللی به نظر می رسد مسوولیت مشترک اما متفاوت را یک اصل تلقی کنیم.^۱

از حقوق نرم، اصل هفتم بیانیه ریو ۱۹۹۲ چنین می گوید: دولت ها باید با روح مشارکت جهانی برای حفظ، حمایت، و بازسازی سلامت و کمال زیست بوم کره زمین همکاری کنند.^۲ نظر به نقش متفاوت کشورها در تخریب محیط زیست جهان، کشورهای مختلف دارای مسوولیت های مشترک اما متفاوتی هستند.

از حقوق سخت، به عنوان نمونه ماده ۴ عهدنامه ملل متحد درباره تغییر آب و هوا ۱۹۹۲،^۳ به اصل مسوولیت مشترک اما متفاوت اشاره نموده و برای متعاهدین الزام آور است.

^۱ طیبی، دیپلماسی محیط زیست و تاثیر آن بر تعاملات بین المللی و صلح جهانی، پیشین، صص ۱۲۱-۱۲۰.

^۲ States shall co-operate in a spirit of global partnership to conserve, protect and restore the health and integrity of the Earth's ecosystem.

^۳ All Parties, taking into account their common but differentiated responsibilities.

مفاهیم نقش پایه در شناخت حقوق محیط زیست دارد. مفاهیم این رشته از کلیت برخوردار می باشند. با مطالعه مفاهیم می توان متوجه اصول، دورنما، ایده و اهداف حقوق محیط زیست شد.

۱-۲-۲ میراث مشترک بشریت

همان طور که از نام "میراث مشترک بشریت"^۱ مشخص می باشد منظور هر آن چیزی است که برای جهان و نه فقط یک ملت و دولت، مهم و باید تمام تلاش ممکن برای حفظ آن صورت گیرد. مفهوم میراث مشترک بشریت مفهومی عام و گسترده تر از اموال مشترک دارد. «مفاهیم میراث مشترک بشریت و نگرانی مشترک بشریت منعکس کننده آگاهی در حال رشد از وابستگی متقابل زیست کره و مشکلات محیط زیستی آزاردهنده آن و اهمیت حیاتی آن مشکلات می باشد».^۲

میراث مشترک بشریت یا آن اجسام و اموالی است که در اختیار یک دولت است اما به دلیل ارزش محیط زیستی، فرهنگی و تمدنی برای جهان ارزشمند است^۳ و یا ناحیه یا اموالی می باشد که درحاکمیت یک دولت و ملت نیست به مانند منابع در اعماق دریای آزاد اما برای کره زمین دارای اهمیت می باشد. در سال ۱۹۵۶ «با احداث سد بلند "اسوان"^۴ بر روی رودخانه نیل در مصر این خطر وجود داشت که یادمان های "نوبیا"^۵ برای همیشه زیر آب روند. جامعه بین المللی^۶ متوجه شد که زیر آب رفتن این یادمان ها خسارتهایی جبران ناپذیر نه تنها برای مصر و سودان بلکه

¹ Common Heritage of Mankind.

^۲ لال کوروکولاسوریا، نیکلاس رابینسون، پیشین، ص ۱۲۵.

^۳ در این خصوص می توان تلاش اکثر دولت های جهان در بازداشتن طالبان از تخریب مجسمه های بودا در افغانستان را مثال زد.

⁴ The Aswan Dam.

⁵ Nubia.

^۶ در این خصوص مدیر سازمان یونسکو در سال ۱۹۶۰ نظر دولت های عضو را به لزوم حفظ این بناهای تاریخی جلب نمود.

<https://whc.unesco.org/en/activities/172-2019-19-01>.

برای کل بشریت محسوب می شود. بنابراین اندیشه یک میراث مشترک و مسوولیت مشترک در حراست از آنها شکل گرفت»^۱.

طبق ماده یک قطعنامه ۲۷۴۹، به تاریخ ۱۹۷۰ مجمع عمومی^۲ میراث مشترک بشریت برای اولین بار مطرح و اصول کلی حاکم بر منابع بستر و زیر بستر دریاها تدوین گردید که در آن از این منابع به عنوان میراث مشترک بشریت نام برده شد.^۳

میراث های جهانی در بخشی از مقدمه "عهدنامه حمایت و حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان (یونسکو) ۱۹۷۲ م."^۴ درج شده است. اشاره عهدنامه ها، قطعنامه ها و توصیه نامه های موجود بین المللی به اموال فرهنگی و طبیعی بیانگر اهمیتی است که حفظ این اموال منحصر به فرد و جایگزین ناپذیر به هر ملتی که متعلق باشد، برای جهان دارد و باید در نظر داشت که برخی از میراث فرهنگی و طبیعی دارای مزایای استثنایی هستند و باید به عنوان میراث مشترک بشریت حفظ شوند.

«مقدمه عهدنامه (تجارت) بازرگانی بین المللی گونه های جانوری و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی، واشنگتن ۱۹۷۳ با معرفی این گونه های غیرقابل جانشین و اهمیت حفظ آن ها برای نسل حاضر و آینده، از کلیه کشورهای جهان خواسته است که همکاری بین المللی و گسترده ای را جهت حفظ این منابع و جلوگیری از بهره برداری بی رویه لحاظ نمایند.^۵ عهدنامه حفاظت از گونه های مهاجر وحشی،^۶ بن ۱۹۷۹؛ به غیرقابل جانشین بودن

---

^۱ مجنونیان، هنریک (۱۳۷۸) راهبردها و معاهدات جهانی حفاظت از طبیعت و منابع زنده، جلد اول، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست، ص ۳۴۲.

^۲ 2749 (XXV). Declaration of Principles Governing the Sea-Bed and the Ocean Floor, and the Subsoil Thereof, beyond the Limits of National Jurisdiction .

^۳ <http://www.un-documents.net/a25r2749.htm>. 2018.10.09.

^۴ The Convention Concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage (was Adopted by the General Conference of UNESCO on 16 November 1972).

^۵ دبیری، فرهاد، آزادبخت، بی تا (زمستان ۱۳۸۶)، بررسی مکانیسم های اجرایی معاهده CITES در نظام حقوقی ایران با هدف حفاظت از گونه های در معرض خطر انقراض، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره دوازدهم، شماره چهار، ص ۶۴

^۶The Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (C.M.S,1979).

این گونه ها و تاکید بر حفظ و حمایت آن ها، اشاره دارد. در عهدنامه حقوق دریاها، مونته گوبی^۱ ۱۹۸۲ به منابع بستر و زیر بستر دریاها به مثابه میراث مشترک بشریت اشاره کرده است.

مقدمه عهدنامه تنوع زیستی^۲ ۱۹۹۲ از کشورهای عضو خواسته که حفظ تنوع زیستی را در اولویت برنامه هایشان قرار دهند و از تنوع زیستی به عنوان مساله تمام بشر و میراث مشترک آن ها یاد نموده است. رای ترافی^۳ دیوان بین المللی دادگستری در خصوص قضیه ماهیگیری (اختلاف ایرلند و انگلیس)، ۱۹۷۴ مقرر می دارد که لازم است تاکید شود بر بقای محیط زیست طبیعی که در استخراج این منابع باید لحاظ گردد چرا که تنها برای استفاده نسل حاضر نیستند و باید برای نسل آینده نیز حفظ شوند و این که هیچ دولتی نمی تواند به انحصار از منابع طبیعی و محیط زیست استفاده نماید و میراث مشترک بشریت را نادیده بگیرد.

۲-۲-۲ مفهوم حقوق نسل های آینده

"حقوق نسل های آینده"^۴ در بردارنده این مفهوم است که برای حفاظت کامل از انسان در آینده هم اکنون از حقوق بشر و محیط زیست در برابر تغییرات آب و هوایی حمایت و حفاظت نماییم. «این حقوق در پی برقراری "عدالت بی نسلی"^۵ می باشد».^۶

مفهوم حقوق نسل های آینده از کنفرانس استکهلم ۱۹۷۲ وارد حقوق بین الملل محیط زیست شد. «این مفهوم بر دو پایه بنا شده است. نخست: زندگی بشری و وابستگی بشر به منابع طبیعی زمین و در نتیجه وابستگی جدانشدنی تمام نسل ها به شرایط محیط زیست؛ دوم: انسان همواره در حال ایجاد تغییر در محیط زیست می باشد. در نتیجه این موضوع مطرح شد که انسان های نسل حاضر، تعهدی ویژه در نگهداری از سیاره زمین برای تضمین حقوق نسل های

¹The United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS,1982).

²The Convention on Biological Diversity (B.D.C,1992).

³ ترافع به معنی بروز اختلاف میان طرفین است که دعوی میان خود را محضر دادگاه اقامه کرده باشند. منظور از احکام ترافی دیوان، (Contentious) آرایبی است که الزامی است و طرفین باید به آن متعهد باشند.

⁴ The Rights of Future Generations.

⁵ Intergenerational Justice.

⁶ <http://www.onthecommons.org/rights-future-generations.2018-10-14>.

آینده را برعهده دارند. بنابراین حقوق و استفاده نسل های آینده از این میراث ارزشمند، انسان را از استفاده بی رویه از محیط زیست محدود می سازد. این محدودیت در این حد می باشد که آنچه که از محیط زیست بدست ما رسیده، در آینده به صورت نامناسبی تحویل نسل های آینده داده نشود.

از منظر دیگر، فن آوری، ثروت و پیشرفت به وجود آمده کنونی را می توانیم تا حدی مرهون محیط زیست بدانیم، بنابراین پیشرفت مذکور نباید خود باعث تخریب محیط زیست شود و در حقیقت باید محیط زیست و پیشرفت های کنونی به درستی به نسل آینده انتقال یابد. در نتیجه نسل کنونی برای حفظ این امانت با ارزش برای نسل های آینده می بایست تا حد امکان از تخریب برگشت ناپذیر محیط زیست جلوگیری کند. مفهوم حقوق نسل های آینده از مفهوم توسعه پایدار نشات می گیرد. نسل کنونی موظف است که استفاده خردمندانه و منطقی از محیط زیست داشته باشد. در واقع، سه مصداق از مفهوم حقوق نسل های آینده وجود دارد.

نخست: هر نسلی می بایست از انواع منابع محیط زیست حفاظت و حمایت کند و این بدان معناست که آن نسل، محیط زیست اطراف خود را به نحوی منطقی و مطلوب استفاده نماید تا نسل های آینده هم بتوانند از این میراث ارزشمند بهره مند شوند. دوم: استفاده از محیط زیست به گونه ای باشد که صدمات جبران ناپذیری به آن وارد نشود. سوم: از میراث فرهنگی و طبیعی نیز باید همواره برای نسل آینده محافظت شود.^۱

۲-۲-۳ مفهوم توسعه پایدار^۲

این مفهوم از دهه ۱۹۸۰ به عنوان مفهوم اصلی و بنیادین در راهبرد جهانی سازمان ملل قرار گرفت. بر طبق گزارش خانم "برانت لند"^۳ در گردهمایی توسعه و محیط زیست ۱۹۸۳، مفهوم توسعه پایدار، فرایند پیشرفته ای است که بدون

---

^۱ پورهاشمی، عباس، همکاران، (پاییز ۱۳۹۶) شکل گیری و توسعه مفهوم حقوق نسل های آینده در حقوق بین الملل محیط زیست، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۱۹، شماره ۳، ص ۱۶.

^۲ Sustainable Development.

^۳ Brundtland.

کاهش توانایی نسل های آینده در برآوردن نیازهایشان، نیازهای نسل کنونی را تامین می کند.^۱ به عبارت دیگر فراهم کردن فرصت زیستن برای همه و همیشه روی کره زمین است.

امروزه توسعه پایدار از اساسی ترین موضوعات حقوق بین المللی محیط زیست به شمار می رود و بدون تردید از آن می توان به عنوان اصلی ترین هدف تدوین و توسعه حقوق بین الملل محیط زیست نام برد. از طرفی حقوق محیط زیست نیز ابزار مهمی برای نظارت و مدیریت توسعه پایدار است.

اهمیت توسعه پایدار در حقوق بین الملل محیط زیست تا حدی است که جهان شاهد تحول این شاخه حقوقی به حقوق بین الملل توسعه پایدار است.

توسعه پایدار به معنی فرآیند توسعه است که ضمن حفاظت از محیط زیست و مدنظر قرار دادن نیازهای نسل های آینده، نیاز نسل حاضر را تامین می کند. توجه به توسعه پایدار به عنوان یک هدف، در تعداد زیادی از اسناد و معاهدات بین المللی در خصوص محیط زیست مورد توجه قرار گرفته است. بیانیه های استکهلم و ریو، دست یابی به توسعه پایدار را مستلزم حفاظت از محیط زیست عنوان نموده و دستور کار ۲۱^۲ برای توسعه نیز این دو مفهوم را از یکدیگر غیرقابل تفکیک دانسته است. دستور کار ۲۱ نیز با توجه ویژه به این هدف، علاوه بر پیشنهاد تشکیل کمیسیون توسعه پایدار، خواستار جهت گیری حقوق بین الملل محیط زیست در راستای مفهوم توسعه پایدار گردیده است. در تدوین اسناد بین المللی جدید در این زمینه حفاظت از محیط زیست به عنوان بخشی از فرآیند توسعه پایدار مطرح خواهد شد و ارتباط میان محیط زیست با سایر حوزه های زندگی انسان و روابط بین الملل نظیر بازرگانی و سرمایه گذاری هم مورد توجه قرار خواهد گرفت. مقدمه عهدنامه تغییرات اقلیمی ۱۹۹۲ تصریح می نماید که تمامی کشورها به خصوص

---

^۱ <https://www.sustainabledevelopment2015.org/AdvocacyToolkit/index.php/earth-summit-history/historical-documents/92-our-common-future>. 2018-04-04.

^۲ دستور کار ۲۱ برنامه ای جهانی و مدون برای دستیابی به توسعه پایدار در قرن بیست و یکم است که در سال ۱۹۹۲ (۱۳۷۱ خورشیدی) در ریو دوژانیرو به عنوان سند دوم گردهمایی ریو به تصویب رهبران جهان رسید. دستور کار ۲۱ الگویی مطلوب برای توسعه اقتصادی و ارتقا کیفیت زندگی نسل حاضر بوده، بدون اینکه نسل آینده را از منابع طبیعی محروم سازد و در کنار مسایل اقتصادی به مسایل اجتماعی و محیط زیستی نیز توجه داشته و برای آنها راه حل ارائه می نماید.

"کشورهای درحال توسعه"^۱ نیاز به دسترسی به منابعی دارند که برای توسعه پایدار مورد نیاز می باشد. همچنین به همکاری همه کشورها برای حفاظت از سامانه آب و هوا برای نسل های آینده تاکید ورزیده است. بر طبق ماده ۲ پروتکل کیوتو ۱۹۹۷^۲ به منظور انجام تعهد کاهش مقدار انتشار گازهای گلخانه ای و نیز جهت ارتقای توسعه پایدار، دولت های متعهد موظف شده اند تا سیاست ها و اقدامات ملی خود را جهت افزایش کارایی انرژی در بخش های مختلف و استفاده از انواع جدید و تجدیدپذیر انرژی بکار گیرند و با سایر اعضا در خصوص موارد اشاره شده و گسترش شکل های پایدار کشاورزی همکاری نمایند.

ماده ۲ عهدنامه تنوع زیستی ۱۹۹۲ "بهره برداری پایدار"^۳ را چنین تعریف می کند: استفاده از اجزای تشکیل دهنده "تنوع زیستی"^۴ به اندازه و به شکلی باشد که امکان بهره برداری از گونه های مختلف و متنوع جهت برآوردن نیازهای نسل حاضر و آینده نیز میسر باشد.^۵ بیانیه ریو ۱۹۹۲، ضمن تاکید بر بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ در مقام عام به موضوع توسعه پایدار پرداخته است. اصل نخست بیانیه ریو تصریح می کند که انسان ها مرکزیت توسعه پایدار می باشند. حق آن ها در برخورداری از سلامت و یک زندگی روزبه روز نوشونده در هماهنگی و همراستایی با طبیعت است. اصل دوم حق دولت ها را در راستای منشور سازمان ملل متحد و حقوق بین الملل جهت بهره برداری از منابعشان براساس تدابیر محیط زیستی و توسعه ای خودشان مجاز می داند. اصل سوم بیانیه ریو بیان می دارد حق توسعه باید به نحوی اعمال شود که به طور مساوی نیازهای نسل کنونی و نسل های آینده را در زمینه توسعه و حفظ محیط زیست برآورده سازد. از منظر رویه قضایی بین المللی «قضیه "گابچیکوو ناگیماروس" اولین قضیه با اثر الزام آور بود که به طور مستقیم به طرح مسایل مرتبط با حقوق بین الملل محیط زیست پرداخت. از نظر اکثریت قضاات دیوان، رای صادره در قضیه مذکور

¹ Developing Countries.

^۲ این پروتکل در ذیل عهدنامه تغییرات آب و هوایی سازمان ملل ۱۹۹۲ بوده است.

³ Sustainable Use.

⁴ Biological Diversity.

⁵ <https://www.cbd.int/convention/articles/default.shtml?a=cbd-02.2018-02-06>.

⁶ Human beings are at the centre of concerns for sustainable development. They are entitled to a healthy and productive life in harmony with nature.

بر توسعه حقوق بین الملل محیط زیست تاثیر داشته است.^۱ «دیوان بین المللی دادگستری در پی طرح این قضیه برای نخستین بار به مفهوم توسعه پایدار اشاره نمود».^۲

اصل چهارم اعلام می دارد که به منظور دستیابی به توسعه پایدار، محافظت از محیط زیست باید به بخش جدایی نشدنی از فرآیند توسعه تبدیل گردد و پی گیری تحقق توسعه نباید به صورت امری جدا از حفاظت محیط زیست مورد نظر قرار گیرد.^۳

و آخرین اصل که بیست و هفتم می باشد بیان می دارد که دولت ها باید در راستای توسعه حقوق بین الملل در حوزه توسعه پایدار با حسن نیت و روحیه همکاری با یکدیگر همکاری نمایند.^۴

عهدنامه تغییرات آب و هوایی تصریح دارد که «تمام اعضا از حق توسعه برخوردار و موظف به اعتدالی آن می باشند».^۵ همچنین عهدنامه تنوع زیستی نیز در بخش های متعدد^۶ به مفهوم بهره برداری پایدار اشاره نموده است.

---

^۱ عزیزی، ستار، موسوی، مهدی، (پاییز و زمستان ۱۳۹۵) پرونده گابچیکوو - ناگیماروس: نقش دیوان بین المللی دادگستری در برجسته سازی مفهوم توسعه پایدار، مجله حقوقی بین المللی، شماره ۵۵، صص ۱۱۰-۱۰۹.

^۲ Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v Slovakia) (Separate Opinion of Vice President Weeramantry), ICJ Rep. [Separate Opinion], 1997, pp. 7-88. ص ۱۱۰. به نقل از عزیزی، پیشین، ص ۱۱۰.

^۳ مجمع عمومی سازمان ملل با تصویب قطعنامه ی ۴۷/۱۹۱ در سال ۱۹۹۲، کمیسیون توسعه ی پایدار را با هدف تضمین پیگیری کنفرانس ۱۹۹۲ پیرامون محیط زیست و توسعه، تلاش برای ادغام مسایل زیست محیطی و توسعه ای و همچنین ارزیابی روند به اجرا گذاشته شدن دستور کار ۲۱ با هدف دستیابی به توسعه ی پایدار، تاسیس نمود.

^۴ ر.ک: فصل های ۸ و ۳۹ از دستور کار ۲۱، تصویب شده در کنفرانس ۱۹۹۲ ریو پیرامون محیط زیست و توسعه.

^۵ بند ۴ ماده ۳.

^۶ برای نمونه مقدمه و مواد ۱، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۶، ۱۷، ۱۸ از این عهدنامه را مطالعه نمایید.

خلاصه فصل

در این فصل به اصول و مفاهیم پایه و اساسی حقوق محیط زیست با ذکر عهدنامه ها و مقررات بین المللی مرتبط اشاره شد. به صورت اجمالی تفاوت میان اصول و مفاهیم و نقش آنان در حقوق محیط زیست تشریح گردید.

خودآزمایی چهارگزینه‌ای فصل دوم

۱- "فرایندی که بدون کاهش توانایی نسل‌های آینده در برآوردن نیازهایشان، نیازهای نسل کنونی را تامین کند." مرتبط با کدام گزینه می‌باشد؟

الف- مفهوم حقوق نسل‌های آینده   ب- مفهوم توسعه پایدار

ج- تعریف توسعه   د- محیط زیست حال و آینده

۲- کدام مورد بیانگر اصل حاکمیت در حقوق محیط زیست است؟

الف- حاکمیت زیست محیطی به این معنی است که هیچ کشوری به بهانه حاکمیت و اعمال آن نمی‌تواند وسیله‌ای برای ضرر به غیر را فراهم نماید.

ب- به معنی عدم مداخله دولت‌ها در اموری که به صورت ذاتی در حوزه صلاحیت آن‌ها می‌باشد.

ج- اصل حاکمیت در حقوق محیط زیست این امکان را فراهم می‌آورد که کشورها به نحو ضرورت و برحسب صلاحیت به بهره‌برداری بدون در نظر داشت و ملاحظه خاصی اقدام کنند.

د- اصل حاکمیت تنها در حقوق بین‌الملل عمومی و نه در حوزه حقوق محیط زیست مطرح می‌شود.

۳- کدام مورد برای نخستین بار به طور مستقیم به طرح مسایل مرتبط با حقوق بین‌الملل محیط زیست پرداخت.

الف- گابچی‌کوناگیماروس   ب- کنفرانس بن   ج- پروتکل کیوتو   د- عهدنامه تنوع زیستی

۴- به موجب کدام مورد دولت‌های عضو متعهد می‌شوند تا به انجام ارزیابی اثرات محیط زیستی برخی فعالیت‌ها در هر مرحله از اجرای طرح بپردازند؟

الف- عهدنامه تغییرات آب و هوایی   ب- عهدنامه اسپو   ج- مفهوم توسعه پایدار   د- عهدنامه تنوع زیستی

۵- آن اجسام و اموالی که در اختیار یک دولت است اما به دلیل ارزش محیط زیستی، فرهنگی و تمدنی برای جهان ارزشمند است، بیانگر کدام است؟

الف. اصل همکاری   ب- مفهوم توسعه پایدار   ج- اصل حاکمیت   د- مفهوم میراث مشترک بشریت

فصل سوم: عوامل و نتایج تخریب محیط زیست

هدف کلی

هدف این بخش آشنایی دانشجویان محترم و خوانندگان گرامی با عوامل و نتایج تخریب محیط زیست است تا ضمن آشنایی با آن، دیگران را متوجه آسیب‌ها، چالش‌ها و بحران‌های پیش آمده و پیش رو نماییم و در نهایت همه در پی رفتار صحیح نسبت به پیرامون خود و حفظ محیط زیست باشیم. امری که با مدیریت مصرف در حوزه انرژی، کم کردن نقش پلاستیک^۱ و کاغذ در زندگی، تفکیک زباله از مبدا و احترام به طبیعت تا حد زیادی حاصل خواهد شد.

هدف یادگیری

دانشجویان گرامی پس از مطالعه این فصل:

- ۱- با پدیده‌ها و فرایندهای تخریب محیط زیست که در پی یک زمان طولانی از بی توجهی بشر به محیط زیست ناشی از این تصور نادرست که انسان غالب و صاحب هر آن‌چه که در زمین می‌باشد، آشنا شوند.
- ۲- بر ابعاد آلودگی‌های مختلف شامل آلودگی هوا، آب، خاک تسلط پیدا کنند.
- ۳- با گرم شدن کره زمین و تغییرات آب و هوایی و نتایج آن آشنا گردند.

---

^۱ سازمان حفاظت محیط زیست با اشاره به مصرف ۱۰ هزار تن کیسه پلاستیکی در تهران به طور سالانه، اعلام نمود برنامه‌ای جهت حذف کیسه‌های پلاستیکی (دی ۱۳۹۷) به دولت ارایه خواهد داد. -<http://www.salamatnews.com/news/184263>. 1397-10-05.

همچنین مجلس قانونگذاری اروپا تصویب کرد تا سال ۲۰۲۱ تمام محصولاتی که پلاستیک یکبار مصرف دارند و وارد چرخه بازیافت نمی‌شوند از بازارهای اروپایی حذف خواهند شد. -<https://www.treehugger.com/plastic/european-union-votes-ban-disposable-plastics-2021.html>-2019-01-01.

۳-۱ عوامل تخریب محیط زیست

تخریب محیط زیست تا ظهور انقلاب صنعتی (۱۷۵۰ م.) اصولاً به شکل کنونی مطرح نبود. تا آن تاریخ، محیط زیست با حوادث طبیعی مثل زلزله، سیل، آتشفشان و امثال آن و بخصوص با مخاصمات مسلحانه داخلی و بین المللی مورد آسیب و خسارت قرار می گرفت.

کشف نفت و زغال سنگ، ایجاد واحدهای صنعتی و رشد سریع جمعیت بخصوص در شهرها جهت اسکان و استفاده بیشتر از منابع طبیعی (تجدید پذیر و تجدید ناپذیر) جهت تغذیه و کسب انرژی از مواردی است که تخریب محیط زیست را به همراه دارد. به همین جهت باید تلاش برای تعادل بخشی و حفظ محیط زیست و جایگزینی در منابع محیط زیستی مورد توجه قرار گیرد.

البته عده ای برای کسب منافع مادی البته زودگذر خود به تخریب محیط زیست اقدام می کنند. آن هایی که به آتش زدن زمین های کشاورزی خود یا دیگران مبادرت می ورزند تا آن را بعد از مدتی^۱ تبدیل به خانه و گردشگاه نمایند.

از شکل ها و حالت هایی که در پی آن تخریب محیط زیست صورت می گیرد باید به موارد زیر اشاره کنیم.

جنگل زدایی که در پی قطع درختان صورت می گیرد تا مکان و زمین های کشاورزی بیشتری برای زندگی بشر ایجاد گردد که فرسایش خاک و بیابان زایی را موجب می شود. همچنین رشد صنایع و آلودگی های ناشی از پساب کارخانه های صنعتی که برخی دارای اثرات پایدار و بادوام هستند و تولید گازهای گلخانه ای که خود باعث از بین رفتن لایه ازن و ایجاد تغییرات جدی آب و هوایی می گردد، آسیب های جبران ناپذیر محیط زیستی از قبیل انقراض گونه های جانوری و گیاهی را موجب می شود.

تخریب محیط زیست توسط گروه های مختلف صورت می پذیرد. یکی از دلایل تخریب محیط زیست توسط ساکنان غیرشهری استفاده از منابع زیست محیطی برای تامین انرژی مورد نیاز است. به دلیل نبود دانش و عدم آشنایی با اصول صحیح کشاورزی و استفاده به میزان زیاد از کودهای شیمیایی، خاک مورد فرسایش قرار می گیرد. اقدام به شخم

---

^۱ در شهرهای شمالی ایران، مدت اشاره شده کوتاه می باشد.

زمین‌های شیب‌دار، آتش زدن جنگل‌ها به منظور کشاورزی، چرای دام قبل از سبز شدن علف‌ها و نابودی مراتع از مصادیق تخریب محیط زیست می باشد.

در بسیاری از موارد، عامل اصلی تخریب محیط زیست توسط شهرنشینان،^۱ پایین بودن سطح فرهنگی و نداشتن اخلاق زیست محیطی^۲ است که از آن جمله می‌توان به رها کردن زباله‌ها، پسماندها و فاضلاب‌ها در محیط زیست اشاره نمود. در این قسمت به عوامل تخریب محیط زیست همچون آلودگی‌ها و ریزگردها اشاره می‌شود.

۳-۱-۱ آلودگی‌ها

آلودگی هر گونه تغییر در ویژگی‌های اجزای تشکیل دهنده یک ماده می باشد به گونه ای که استفاده از آن را به طور کلی ناممکن سازد یا بر اثر استفاده از آن، آسیب‌هایی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم متوجه استفاده کننده شود. در قسمت مربوط به آلودگی‌ها در این کتاب، تنها به آلودگی‌های عمده همچون آلودگی^۳ آب، خاک و هوا پرداخته می‌شود.

۳-۱-۱-۱-۱ تعریف آلودگی

"آلودگی"^۴ تغییرات نامطلوب در خصوصیات فیزیکی، شیمیایی و بیولوژیکی^۱ هوا، آب و خاک است. در تعریفی دیگر «هر گونه تغییر در ویژگی اجزای متشکل محیط زیست به طوری که استفاده پیشین از آنها ناممکن گردد و به طور

^۱ چون مصرف بیشتر دارند و در نتیجه زباله بیشتری هم تولید می‌کنند.

^۲ منظور نگارنده از اخلاق زیست محیطی، رفتاری فرهنگی و نشان از تربیت ژرف در تنهایی و در اجتماع نسبت به حفاظت از محیط زیست است.

^۳ از دیگر انواع آلودگی‌ها باید به این موارد اشاره نماییم. آلودگی صدا یا صوتی (Noise Pollution, Sound Pollution) که امواج ناخواسته‌ای است که بر فعالیت موجودات زنده تأثیر منفی می‌گذارد و می‌تواند عوارض متعدد جسمی و روحی به خصوص در اعصاب شنوایی انسان ایجاد نماید. آلودگی نور (Light pollution) که به روشن شدن بیش از حد یک محیط بر اثر نورهای مصنوعی گفته می‌شود. آلودگی مغناطیسی (Magnetic Contamination) مانند امواج تلفن همراه و پارازیت‌ها و آلودگی دیداری (Visual pollution) که از دیدن بهم ریختگی و نازیبایی ایجاد می‌شود.

^۴ Pollution.

مستقیم یا غیرمستقیم منافع و حیات موجودات زنده را به مخاطره اندازد آلودگی دانسته شده»^۲ که به نظر این تعریف کامل می باشد. این عوامل در نهایت باعث ایجاد مزاحمت و اثرات منفی در محیط زیست می گردند. در حقوق ایران، طبق ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست^۳ «پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری تغییر دهد که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار ابنیه باشد» آلودگی دانسته شده است. همین تعریف با تغییر بسیار اندک^۴ در تبصره ۲ ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی^۵ که اقدامات تهدید کننده علیه بهداشت عمومی را جرم انگاری نموده^۶ نیز آمده است.^۷

در حقوق بین الملل، آلودگی محیط زیست تعریف شده است که در این جا به دو مورد اشاره می شود. در سال ۱۹۷۴ سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۸ با تصویب توصیه‌ای، آلودگی را به گونه‌ای موسع تعریف کرد. بنابر این تعریف «ورود مستقیم یا غیرمستقیم مواد یا انرژی به محیط‌زیست توسط انسان که منجر به چنان آثار زیان‌باری گردد که سلامتی انسان را در معرض خطر قرار داده، به موجودات زنده و بوم زیست ها صدمه وارد ساخته و در

---

^۱ علم بیولوژیک (زیست‌شناسی یا زیست‌شناسی)، شاخه‌ای از علوم طبیعی است که به مطالعه موجودات زنده و چگونگی تعامل آنها با هر محیط دیگر می پردازد.

^۲ دبیری، مینو، (۱۳۷۵)، **آلودگی محیط زیست**، تهران: نشر اتحاد، ص ۱۱.

^۳ مصوب ۱۳۵۳/۰۳/۲۸ مجلس شورای ملی و اصلاحیه ۱۳۷۱/۰۸/۲۴ مجلس شورای اسلامی.

^۴ پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را بطوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد، تغییر دهد.

^۵ مصوب ۱۳۷۵/۰۳/۰۲ و اصلاحیه ۱۳۷۶/۰۵/۰۸ مجلس شورای اسلامی که تبصره نخست ماده ۶۸۸ به این شکل اصلاح شد. "تشخیص اینکه اقدام مزبور تهدید علیه بهداشت عمومی و آلودگی محیط زیست شناخته می‌شود و نیز غیرمجاز بودن کشتار دام و دفع فضولات دامی و همچنین اعلام جرم مذکور حسب مورد بر عهده وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، سازمان حفاظت محیط زیست و سازمان دامپزشکی خواهد بود."

^۶ هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل: آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زاید، ریختن مواد مسموم کننده در رودخانه ها، زباله در خیابان ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پس آب تصفیه خانه های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می باشد. و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد.

^۷ برای مطالعه در خصوص ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی رجوع شود به نجات، امین، دبیری، فرهاد، (تابستان ۱۳۹۴) **بررسی چالش های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ (۹۱۴) قانون مجازات اسلامی**، مطالعات حقوقی، دوره هفتم، شماره ۲.

^۸ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD).

مطلوبیت و سایر استفاده‌های مشروع از محیط‌زیست اخلاص ایجاد کرده، یا آسیب وارد نمایند، آلودگی نامیده می‌شود. بخش عمده ای از این تعریف در "عهدنامه ۱۹۷۹ ژنو راجع به آلودگی هوای دوربرد فرامرزی" و قواعد ۱۹۸۲ مونترال موسسه حقوق بین‌الملل،^۲ راجع به حقوق بین‌الملل قابل اعمال در آلودگی هوای فرامرزی،^۳ تکرار شد.^۴

۳-۱-۱-۲ آلودگی هوا

آلودگی انواع مختلفی دارد که مهم‌ترین آن‌ها و در این قسمت آلودگی هوا تشریح می‌شود. «مساله آلودگی هوا اولین نوع آلودگی است که بشر آن را به طور ملموس درک نموده است. سوزاندن سوخت‌های فسیلی^۵ باعث انتشار دی اکسید سولفور^۶ و اکسیدهای نیتروژن^۷ در جو زمین می‌شود. مواد انتشار یافته در جو (در اثر فعل و انفعالات شیمیایی) به ترکیبات اسیدی تبدیل گشته و بعد از جابجایی به کمک عوامل طبیعی، به همراه باران و برف و یا در قالب ذره‌های جامد^۸ بر سطح زمین فرو می‌ریزند. این اسیدها باعث نابودی موجودات زنده در دریاچه‌ها، رودها و ورود خسارت به خاک و جنگل می‌گردند»^۹.

¹ The Convention on Long-range Transboundary Air Pollution (1979).

² 1982 Montreal Rules of the International Law Institute.

^۳ همچنین به ماده ۱ عهدنامه ۱۹۷۴ پاریس در خصوص جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از منابع مستقر در خشکی و ماده ۲ عهدنامه ۱۹۷۶ بارسلون برای حمایت از منطقه دریایی مدیترانه در برابر آلودگی، رجوع نمایید. موسسه‌ی حقوق بین‌الملل نیز در پیش‌نویس قطعنامه‌ای که گزارش نهایی راجع به آلودگی هوای ماورای مرزهای ملی را همراهی می‌کرد آلودگی را به تغییر فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیکی در ترکیب با جو ناشی از فعل یا ترک فعل مستقیم انسان‌ها که منجر به آثار زیان‌بار در ماورای مرزهای ملی گردد، تعریف نموده است.

^۴ ملکم شاول، (۱۳۹۲) **حقوق بین‌الملل محیط زیست**، برگردان: علی مشهدی، حسن خسروشاهی، تهران: نشر خرسندی، ص ۵۸.

⁵Fossil Fuels.

سوخت فسیلی به سوخت‌هایی اطلاق می‌شود که از سنگواره‌ها بدست می‌آید. سوخت‌های فسیلی به سه نوع اصلی تقسیم می‌شوند: زغال سنگ نفت، گاز طبیعی، این سوخت‌ها دارای یک ویژگی مشترک هستند و آن قدمت بسیار بالای آن‌ها می‌باشد.

⁶Sulphur Dioxide.

⁷Nitrogen Oxides.

⁸Solid Particles.

^۹ ملکم شاول، پیشین، ص ۵۷.

حقوق داخلی ایران آلودگی هوا را طبق ماده‌ی ۲ قانون جلوگیری از آلودگی هوا این چنین تعریف کرده است. «وجود و پخش یک یا چند آلوده‌کننده اعم از جامد، مایع، گاز، تشعشع پرتوزا و غیر پرتوزا در هوای آزاد به مقدار و مدتی که کیفیت آن را تغییر دهد به طوری که زیان‌آور برای انسان و یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار و ابنیه باشد»^۱.

بند ۴ ماده یکم آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی هوا^۲، منابع آلوده‌کننده را به سه دسته تقسیم کرده است که عبارتند از الف) کارخانه‌ها و کارگاه‌ها: محل مشخصی است که در آن یک یا چند دستگاه و یا وسیله به منظور تولید فرآورده‌ها یا عرضه خدمات مورد استفاده قرار می‌گیرند و بهره‌برداری از آن‌ها باعث ایجاد یک یا چند آلوده‌کننده می‌شود.

ب) وسایل نقلیه موتوری: هر نوع وسیله‌ای است که با موتورهای درون سوز و یا برون‌سوز حرکت می‌کند و برای حمل و نقل مورد استفاده قرار می‌گیرد و در صورت به کار انداختن منشا ایجاد یک یا چند نوع آلوده‌کننده می‌گردد.

ج) منابع متفرقه: منابعی غیر از کارخانه‌ها، کارگاه‌ها و وسایل نقلیه موتوری و هر عمل یا ترک عمل است که موجب آلودگی هوا می‌شود. سازمان محیط زیست این منابع را تعیین و طبقه‌بندی می‌کند»^۳. «طبق مطالعات به عمل آمده ۷۰ درصد از اکسید ازت و ۶۰ درصد از هیدروکربن و ۹۲ درصد از اکسیدکربن موجود در هوا و به عبارت دیگر ۶۰ درصد از آلودگی هوای شهرها مربوط به اتومبیل‌ها و سایر وسایل نقلیه موتوری است»^۴.

مسئول آلودگی هر شخص حقیقی است که اداره یا تصدی کارخانه و یا کارگاهی را خواه برای خود و خواه به نمایندگی از طرف شخص یا اشخاص دیگر به عهده دارد و یا شخصا عامل ایجاد آلودگی از طریق وسایل نقلیه موتوری و یا منابع متفرقه است.

^۱ ماده ۲ "قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا" مصوب ۱۳۷۴/۲/۳ مجلس شورای اسلامی.

^۲ "آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی هوا" به استناد ماده ۱۰ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست در سال ۱۳۵۴ به تصویب مجلس شورای ملی رسید.

^۳ <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/97356.1397-08-16>.

^۴ ابتکار، تقی، (۱۳۷۳) **وسایل نقلیه موتوری و آلودگی هوا**، ایران، مجله محیط‌شناسی، شماره ۹۴، ص ۱۳۴.

تعهد پایه‌ی کشورها در زمینه آلودگی هوا، در قضیه‌ی "تریبل اسملتر" تثبیت گردید. داور رسیدگی کننده در این قضیه بیان نمود که برطبق حقوق بین‌المللی عرفی، هیچ دولتی حق ندارد به گونه‌ای از سرزمین خود استفاده کند یا اجازه استفاده از آن را بدهد که بر اثر دود، به سرزمین دیگر و یا اموال و اشخاص ساکن در آن خسارت وارد آید.^۱

«در سال ۱۹۷۹ با ابتکار کشورهای حوزه اسکاندیناوی و حمایت کمیسیون اقتصادی سازمان ملل برای اروپا، عهدنامه ژنو در خصوص آلودگی هوای دوربرد فرامرزی به امضا رسید. تعریف آلودگی در این سند موسع بوده به طوری که بند «ب» ماده ۱ آلودگی هوای دوربرد فرامرزی را به آن دسته از آلودگی‌ها تعریف می‌کند که تمام یا بخشی از منشا فیزیکی آن در مناطق تحت صلاحیتی کشور واقع بوده و آثار زیانباری را در مناطق تحت صلاحیت کشور دیگری به بار می‌آورد؛ در حالی که دوری مسافت (کشور زیان دیده از کشور منشا) تفکیک میزان انتشار منابع منفرد یا منابع گروهی انتشار آلودگی را غیرممکن نموده است».^۲

آلودگی هوا بر همه عناصر حیات تاثیر منفی دارد. به خصوص پدیده "مه دود"^۳ که به دلیل تراکم زیاد انواع آلاینده‌ها و ایستایی آنها انواع پیامدهای خطرناک غیربهداشتی را به همراه دارد.

باران اسیدی پیامدهای مخربی بر خاک گیاهان دارد. باران اسیدی نتیجه ترکیب آلاینده‌های هوا بر فراز مناطق دوردست و انتقال فرامرزی آنها که باعث تغییرات گسترده برگشت ناپذیر در محیط زیست و موجودات زنده می‌شود.

۳-۱-۱-۳ آلودگی خاک^۴

خاک ماده‌ای زنده و پویا است که ادامه حیات گیاهان و حیوانات را ممکن می‌سازد و از ارکان تولید مواد اصلی تغذیه‌ی انسان و هم چنین برخی وسایل مورد نیاز زندگی او محسوب می‌شود. آلودگی خاک، حیات انسان را به خطر خواهد

^۱ Trail Smelter Arbitration (United States v Canada) (1938,1941). به نقل از موسوی، فضل الله، حسینی، حسین، (پاییز ۱۳۹۴) اصول حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین المللی، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هفدهم، شماره ۴۸، صص ۱۱-۱۲.

^۲ ملکم شاو، پیشین، ص ۵۹.

^۳ مه‌دود نوعی از آلودگی هوا است. مه‌دود زمانی ایجاد می‌شود که گازهای خروجی موتورهای درون‌سوز و دودهایی که از کارخانه‌های صنعتی تولید می‌کنند در هوا در اثر نور خورشید تبدیل به نوع دومی از آلودگی می‌شود.

^۴ Soil contamination.

انداخت. آلودگی خاک ناشی از علل مختلفی است که از جمله‌ی آن‌ها وجود زباله‌های سخت و تجزیه‌ناپذیر و کم تجزیه‌پذیر است که خطرناک بودنشان را نمی‌توان انکار کرد. در برخی از موارد، آلودگی خاک ممکن است ناشی از بکار بردن سموم به ویژه برخی از آن‌ها مانند "د.د.ت"^۱ باشد که در کشاورزی موارد مصرف زیادی داشته است. باران‌های اسیدی که در برخی از مناطق به علت افزایش بیش از حد آلودگی هوا می‌بارد نیز از عوامل آلودگی خاک محسوب می‌شود.^۲

خطر دیگری که خاک را تهدید می‌کند، فرسایش است. «بعد از مشکل افزایش جمعیت، فرسایش خاک^۳ بزرگ‌ترین معضل زیست محیطی زیست کره می‌باشد»^۴. عوامل مختلفی مانند آب، باد، تغییرات دما، حیات موجودات زنده مانند موربانه در خاک، تخریب گیاهان و درختان طبیعی محافظت‌کننده‌ی خاک و نیز برخی از فعالیت‌های بشری از قبیل حفاری کوه‌ها، ساخت جاده و ساختمان در بروز فرسایش خاک نقش دارند. نتیجه‌ی مستقیم فرسایش، کم شدن حاصل‌خیزی خاک و یا بی‌حاصلی کامل آن، تغییر محیط طبیعی و مناظر، جاری شدن سیل و بهمین و در مواردی لغزش زمین^۵ است. برای جلوگیری از بروز آسیب‌های زیست محیطی اشاره شده باید از سه منطقه مهم کوهستان، سواحل دریا و دشت‌های رسوبی و دره‌ها محافظت نمود.

«تضاد بین توسعه کشاورزی (و نیز سایر فعالیت‌های انسان) با حفاظت و نگهداری زیستگاه‌های طبیعی همواره در طول تاریخ به چشم خورده است و در این فرآیند علاوه بر تبدیل زمین‌های تالابی و آبگیرها، کاربرد انواع کودها، سموم دفع آفات نباتی و علف‌کش‌ها، به همراه پمپاژ آب رودخانه‌ها و نهرها، ایجاد سدها، لایروبی و زهکشی‌ها بیشترین لطمه

^۱ دیکرو دیفنیل تری کلرواتان یا ددت (DDT)، به عنوان معروف‌ترین عامل شیمیایی دفع آفات همیشه مطرح بوده‌است.

^۲ مهران، هوشنگ، (زمستان ۱۳۵۴) **آلودگی خاک**، فصلنامه محیط‌شناسی، دوره ۱۸، شماره ۵، ص ۱۷۹-۱۷۳. قابل دسترس در:

https://jes.ut.ac.ir/article_14897.html-2019-03-01.

^۳ (Soil Erosion) فرسایش خاک به جابجایی سطح بالایی خاک گفته می‌شود.

^۴ مجرد آشنا آباد، مهران، روحانی، علیرضا، (پاییز ۱۳۸۹) **فرسایش خاک، چالش‌ها، هزینه‌ها و سودهای حفاظت از آن**، فصلنامه انسان و محیط زیست، دوره ۱۸، شماره ۳، ص ۴۹.

^۵ (landslide) زمین‌لغزش یا رانش زمین یا زمین‌لغزه را حرکت توده‌ای از مواد تشکیل‌دهنده زمین، از یک شیب به سمت پایین را می‌نامند. irangeomorphology.ir/files/site1/eyvazi.../zamin_laghzesh.pdf-2019-09-01.

از علت‌های آن افت سریع و زیاد آب می‌باشد که به دلیل سو مصرف آب در نقاط مختلف ایران از جمله جنوب استان تهران نیز اتفاق افتاده است.

و خسارت را بر منابع آبیان دریاها بخصوص در ایران در مورد دریاچه کاسپین وارد نموده است. آلودگی مهم ناشی از ورود انواع کودهای شیمیایی و سموم دفع آفات نباتی و علف کش ها طبق مدارک موجود هر سال افزایش می یابد.^۱ در حقیقت با آلودگی خاک نیز امکان ادامه حضور بشر در جهان ناممکن می شود چرا که تولید مواد غذایی، دیگر میسر نمی گردد همان طور که هم اکنون نیز به دلیل آلودگی خاک، دیگر امکان کشاورزی در مناطقی وجود ندارد. امری که حق بر غذا و امنیت اقتصادی انسان ها را تحت شعاع قرار داده است. لازم به ذکر است آلودگی خاک که منجر به تخریب آن می شود در ماده ۶۹۰ قانون تعزیرات^۲ ایران مدنظر قرار گرفته است. هر کس... مبادرت به عملیاتی نماید که موجب تخریب محیط زیست و منابع طبیعی گردد... به مجازات یک ماه تا یک سال حبس محکوم می گردد.

۳-۱-۱-۴ آلودگی آب

در حوزه بین الملل، عهدنامه هایی^۳ به صورت مستقیم به مساله آلودگی آب پرداختند. عهدنامه ۱۹۸۲ حقوق دریاها آلودگی دریاها را چنین تعریف نموده است. «آلودگی محیط زیست دریایی یعنی وارد کردن مستقیم یا غیر مستقیم مواد

---

^۱ ولی محمدی، محمد، (۱۳۹۰) از کاسپین تا خزر: شناخت محیط زیست، نفت و حقوق بین الملل، تهران: نشر سبزآرنگ، ص ۵۶.

^۲ تعزیر مجازاتی است که در شرع اسلامی نیامده و مبنای جرم انگاری آن مصالح و منافع جامعه است. کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی به تعزیرات و مجازات های بازدارنده اختصاص یافته است که مصوب ۱۳۷۵/۰۳/۰۲ می باشد و قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ مجلس شورای اسلامی شامل کلیات، حدود، قصاص، دیات می باشد.

^۳ عهدنامه بین المللی برای جلوگیری از آلودگی دریا به وسیله نفت (لندن) ۱۹۵۴، عهدنامه درباره دریای سرزمینی و فلات قاره ژنو ۱۰ دسامبر ۱۹۵۸، عهدنامه فلات قاره ۲۹ آوریل ۱۹۵۸، عهدنامه حقوق دریاها ژنو ۲۹ آوریل ۱۹۵۸، عهدنامه مسوولیت مدنی خصوصی در قبال خسارت اتمی (وین) ۱۹۶۳، عهدنامه مسوولیت مدنی خصوصی در قبال خسارات آلودگی ناشی از نفت بروکسل ۱۹۶۹، عهدنامه تاسیس صندوق غرامت برای خسارات آلودگی ناشی از نفت بروکسل ۱۹۷۱، عهدنامه تخلیه لندن ۱۹۷۲، عهدنامه جلوگیری از آلودگی دریا به وسیله کشتی ها لندن ۱۹۷۳، عهدنامه حمایت از محیط زیست دریای بالتیک هلسینکی ۱۹۷۴، عهدنامه جلوگیری از آلودگی دریا از منابع مستقر در خشکی پاریس ۱۹۷۴، عهدنامه منع استفاده از تغییرات محیط زیست برای اهداف نظامی نیویورک ۱۹۷۷، پروتکل جلوگیری از آلودگی دریا به وسیله کشتی ها لندن ۱۹۷۸، عهدنامه حقوق دریاها ۱۹۸۲، عهدنامه برنامه محیط زیست سازمان ملل درباره کنترل حمل و نقل زباله های خطرناک و دفع آنها (بازل) ۱۹۸۹، عهدنامه بین المللی همکاری برای آمادگی و مقابله با آلودگی ناشی از نفت لندن ۱۹۹۰، عهدنامه درباره حمایت و استفاده از آبراه ها و دریاچه های بین المللی هلسینکی ۱۹۹۲، عهدنامه درباره آثار فرامرزی حوادث صنعتی ۱۹۹۲، عهدنامه تغییرات بیولوژیک (ریو) ۱۹۹۲، عهدنامه مسوولیت و پرداخت غرامت در قبال خسارات ناشی از حمل مواد خطرناک و مضر به وسیله دریا لندن ۱۹۹۶، پروتکل عهدنامه جلوگیری از آلودگی دریا به وسیله تخلیه زباله و سایر مواد در دریا لندن ۱۹۹۶.

و انرژی بوسیله بشر به محیط زیست دریایی که نتیجه احتمالی آن آثار زیان آور بر زندگی بشر و موجودات زنده و نیز تهدید بهداشت بشر، ایجاد مانع برای فعالیت های دریایی از جمله ماهیگیری و سایر استفاده های مجاز از دریا و آسیب رسانیدن به استفاده معقول از آب دریا می باشد»^۱.

همچنین کشورها باید کلیه اقدامات لازم به منظور "پیشگیری، کاهش و کنترل" آلودگی محیط زیست دریا از هر منبعی را به عمل آورند که شامل ریختن مواد خطرناک و مضر و سمی بخصوص آنهایی که پایدار هستند از منابع واقع در خشکی و از طریق جو می گردد. ماده ۲۰۷ عهدنامه به تشریح تعهد یک کشور به پیشگیری از آلودگی محیط زیست دریا از طریق منابع واقع در خشکی می پردازد. برابر این ماده آلودگی شامل منابعی است که بر رودخانه ها، مصب ها،^۲ خطوط لوله و سازه های مشابه تاثیر گذاشته یا از آن ها نشات می گیرند. بعلاوه، عهدنامه حقوق دریاها از پیشگیری و کاهش آلودگی از طریق جو سخن می گوید. به منظور کنترل و تنظیم آلودگی محیط زیست دریا، کشورها توافق می نمایند که قوانین، ضوابط و رویه های توصیه شده را رعایت نموده و به ایشان توصیه می شود سیاست های خود را در سطح منطقه ای هماهنگ سازند. در سطح جهانی، کشورهای عضو عهدنامه باید تلاش کنند تا قوانین، رویه ها و ضوابط را از طریق سازمان های بین المللی و کنفرانس های دیپلماتیک به منظور مبارزه با منابع و فعالیت های آلاینده مستقر در خشکی ایجاد نمایند. البته عهدنامه حقوق دریاها پیشنهاد می نماید که این ساز و کارهای جهانی، ویژگی های منطقه ای و ظرفیت کشورهای در حال توسعه برای تبعیت از مفاد عهدنامه را در کنار نیاز آنان به توسعه اقتصادی مد نظر قرار دهند.^۳

نامناسب بودن سامانه تخلیه بار، شستشو، تعمیر و رنگ آمیزی کشتی ها، تخلیه آب توازن^۴ در بنادر بارگیری کشتی ها، تجمع فلزات سنگین و هیدروکربورهای نفتی، عملیات صنایع نظامی هر یک زمینه ساز بحران محیط زیستی خواهند

^۱ رابین چرچیل و آلن وان لو، (۱۳۹۰) **حقوق بین الملل دریاها**، برگردان: بهمن آقایی، تهران: نشر گنج دانش، ص ۲۰۳.

The 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea, Article 1.1.4.

^۲ مصب از نظر لغوی جای ریختن آب است. مصب رود قسمت نهایی آن است که توسعه پیدا کرده و وارد دریا می شود.

^۳ رابین چرچیل و آلن وان لو، پیشین، ص ۲۰۹.

^۴ آب توازن، انتقال عمدی آب دریا به کشتی برای حفظ تعادل آن در دریا است. بنا بر حجم و اندازه کشتی ها مقدار آب ورودی متفاوت است. انتقال آب به کشتی و خروج آن در مناطق مختلف دریاها از عوامل نشر آلودگی و ایراد آسیب به گونه ها و بوم زیست دریایی است.

بود. وجود فاضلاب های صنعتی در آلودگی رودخانه ها و آب های زیر زمینی و غیر قابل مصرف ساختن این عوامل حیاتی برای انسان و موجودات آبی نقش اساسی دارند.^۱ کشتی ها و تردد آن ها با سوخت های فسیلی یکی از عوامل مهم تولید گازهای گلخانه ای و آلودگی می باشند. به همین جهت یکی از اقدامات دولت ها در زمینه مبارزه با آلودگی ایجاد شده توسط کشتی ها، بهینه سازی آن ها و تغییر سوخت کشتی ها می باشد.^۲ «مصرف سوخت مهم ترین دلیل آلوده شدن محیط زیست می باشد»^۳.

در کنار آلودگی نیروگاه ها، تاسیسات شیلاتی در سواحل نیز یک عامل مهم در ورود مستقیم مقادیر قابل ملاحظه ای از آلاینده ها، به آب های ساحلی می باشد.

مصدق بارز چگونگی تاثیر مستقیم تغییرات اقلیمی بر بهره‌مندی از حقوق بشر تاثیر آن بر منابع آب موجود می‌باشد. دانشمندان پیش‌بینی می‌کنند گرمایش جهانی تاثیر چشم‌گیری بر منابع آبی سراسر جهان بگذارد که این امر منجر به کمبود آب آشامیدنی سالم و آب مورد نیاز برای کشاورزی و در نتیجه کاهش غذا در برخی مناطق خواهد شد.

در ایران طبق ماده ۱۸ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی،^۴ سازمان حفاظت محیط زیست مسوولیت تعقیب عوامل آلودگی آب‌های دریا و رودخانه‌های مرزی و داخلی را در تمام موارد به جز آلودگی نفتی و یا

---

^۱ ولی محمدی، پیشین، ص ۲۵.

^۲ در همین راستا بانک سرمایه گذاری اروپا ۷۵۰ میلیون یورو برای بهینه سازی کشتی ها با تجهیزات مدرن به منظور کاهش انتشار آلودگی ها اختصاص داده است. <https://www.pmo.ir/fa/news/44346/%d8%a8%d8%a7%d9-1397-08-25>

^۳ پناهی، حسین، محمدزاده، پرویز، اکبری، اکرم، (زمستان ۱۳۹۳) **رابطه بین تقاضای انرژی و حمل و نقل خانوارهای شهری و آلودگی محیط زیست از طریق انتشار گازهای گلخانه ای در استان های ایران**، نشریه جغرافیا و برنامه ریزی، سال ۱۸، شماره ۵۰، ص ۳۲.

^۴ در تاریخ ۱۳۵۴/۱۱/۱۴ قانون حفاظت دریا و رودخانه‌های مرزی از آلودگی با مواد نفتی به تصویب رسید که ماده‌ی ۲ مقرر می‌دارد: «آلوده کردن رودخانه‌های مرزی و آب‌های داخلی و دریای سرزمینی ایران به نفت یا هر نوع مخلوط نفتی، خواه توسط کشتی‌ها و خواه توسط سکوها یا حفاری یا جزایر مصنوعی (اعم از ثابت و شناور) و خواه توسط لوله‌ها و تاسیسات و مخازن نفتی واقع در خشکی یا دریا ممنوع است و مرتکب به حبس جنحه‌ای از شش ماه تا دو سال با پرداخت جزای نقدی از یک میلیون تا ده میلیون ریال یا به هر دو مجازات محکوم می‌گردد. در صورتی که آلودگی به واسطه بی‌مبالاتی یا بی‌احتیاطی واقع شود، مجازات مرتکب حداقل جزای نقدی مذکور است». طبق ماده ۱۱ این قانون، مقام صلاحیت‌دار تعقیب در این مورد وزارت راه و ترابری و سازمان بنادر و کشتی‌رانی است و نیروی دریایی و هوایی و یا ژاندارمری و اداره کل هواپیمایی کشور نیز موظف به همکاری هستند. (لازم به ذکر است که ژاندارمری پس از تصویب

هر نوع مخلوط نفتی دارد. چنانچه مواد آلوده کننده غیرنفتی موجب ورود خسارت به بنادر و دریابارها (پلاژها) با سایر تاسیسات ساحلی ایران شود و یا خسارت هایی به آبیان و منابع طبیعی وارد آورد، سازمان حفاظت محیط زیست به آن رسیدگی و عامل آلودگی را به دادگاه هدایت می کند. در صورتی که اتهام متهم در دادگاه اثبات شود دادگاه او را به پرداخت خسارات وارد شده محکوم می کند.^۱ در مورد آلودگی آب های ایران به مواد نفتی، سازمان بنادر و کشتی رانی صلاحیت رسیدگی دارد. به همین جهت سازمان بنادر و دریانوردی ایران براساس ماده ۸ "قانون حفاظت از دریاها و رودخانه های قابل کشتیرانی در برابر آلودگی نفتی"^۲ و عهدنامه بین المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی ها معروف به "مارپل"^۳ ورود کلیه تانکرهای تک جداره با پرچم خارجی به آب های تحت حاکمیت ج.ا. ایران را ممنوع اعلام نموده است و آمار کشتی های ممنوع ورود یا مشروط را به صورت موردی تهیه و در تارنمای (سایت) خود درج و به روز می نماید.

عمده ترین منابع آلوده کننده دریاها، نفت و فرآورده های نفتی، "مواد شیمیایی غیر ارگانیک"،^۴ مواد معلق، مواد رادیو اکتیو، فاضلاب ها می باشد. بر اثر ترکیبات نیترات و فسفات زمین های کشاورزی که از طریق رودخانه ها به دریا حمل می شوند و با جابجایی کودها تولید "فیتوپلانکتونی"^۵ افزایش می آید، برخی اوقات این افزایش به حدی است که بقایای گیاهان بدون حیات بر روی بستر دریا موجب ایجاد شرایط بی هوایی، تولید سم، کاهش اکسیژن محلول و جلوگیری از نفوذ نور می نماید.^۶

قانون تشکیل نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۰، با شهربانی و کمیته، ادغام و سازمان نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران تاسیس شد.

^۱ ماده ۱۳.

^۲ مصوب ۱۳۸۹/۰۵/۲۷ مصوب مجلس شورای اسلامی.

^۳ International Convention on Prevention of Pollution from Ships (MARPOL).

^۴ موادی شامل داروهای شیمیایی و هورمون ها که برای رشد غیر طبیعی گیاهان و حیوانات از آن استفاده می کنند.

^۵ فیتوپلانکتون شامل باکتری ها و گیاهان میکروسکوپی می باشند. در حالی که زیاد بودن فیتوپلانکتون ها به دلیل جذب دی اکسید کربن به رشد ارگانیسم های دیگر در آن منطقه کمک می کند اما مقدار خیلی زیاد فیتوپلانکتون ها می تواند برای سلامت کل یک منطقه زیستی خسارت زا باشد.

^۶ دوبرادران، سینا، محمدزاده، فردیس، (پاییز ۱۳۹۳) بررسی تاثیر آلاینده های صنایع نفت و گاز بر انسان و محیط زیست، دوماهنامه طب جنوب، دوره ۱۷، شماره ۱، صص ۸۶-۸۹.

بسیاری از تغییرات در کیفیت آب می تواند به طور مستقیم و یا غیر مستقیم بر روی بقا و تولید مثل موجودات آبی اثر گذاشته و در نهایت موجب تغییرات خسارت زا در زیست بوم های آبی شود.

۳-۱-۲ ریزگردها

یکی از پدیده های خطرناک و خسارت زا به محیط زیست که بر فعالیت روزمره انسان ها و سلامتی آن ها بسیار اثرگذار است ریزگردها می باشد. ریزگرد یا همان گرد و غبار^۱ شامل گرد و خاک معلق خشک و ریزی است که در آن دود و دیگر ذره های خشک معلق در هوا نیز وجود دارد. ریزگردها سبب کاهش پوشش گیاهی می شود. علت ریزگردها، آلاینده های صنعتی، تولید دی اکسید کربن چه به دلیل مصرف سوخت خودروها یا استفاده از انرژی روشنایی (برق)^۲، آتش سوزی جنگل ها، گسترش بیابان ها، شخم زدن زمین در آب و هوای خشک، کم بارشی و خشکسالی می باشد. همچنین باید از انحراف مسیر رودخانه ها و برداشت بی رویه از منابع آب، فقدان پوشش گیاهی، میزان رطوبت خاک، وزش بادهای به نسبت شدید بر روی بیابان های با خاک نرم و خشک، انتقال ذرات معلق توسط جریانات سطوح فوقانی جو به نقاط دورتر از علل بروز ریزگردها نام ببریم.

ریزگرد اغلب زمانی رخ می دهد که ذرات گردوغبار و دود در هوای خشک افزایش یابد. ذرات گرد و غبار از نظر اندازه کاملاً متفاوت هستند و از درشت (غیر قابل تنفس) تا ریز (قابل تنفس) طبقه بندی می شوند. ذرات درشت گرد و غبار حداکثر می توانند به داخل بینی، دهان و حلق راه پیدا کنند اما ذرات ریز می توانند به اعماق بیشتر و نواحی حساس مجرای تنفسی و ریه نفوذ نمایند. ذرات ریزتر دارای اثرات بالقوه مهمی بر سلامت انسان هستند. متداول ترین نشانه هایی که طی یک پدیده گرد و غبار مشاهده می شود تحریک چشم ها و راه های فوقانی هوایی است.^۳ بروز

¹ Dust Haze.

^۲ تولید برق نیز موجب انتشار دی اکسید کربن می شود. پناهی، حسین، پیشین، ص ۴۳. با توجه به آن که تولید برق به مراتب دی اکسید کربن بیشتری از تولید بنزین در ایران ایجاد می کند به همین جهت باید در رعایت مصرف بهینه برق، کوشا باشیم.

^۳ بیات رضا، همکاران (تابستان ۱۳۹۵)، **مطالعه تاثیر ریزگردها بر تغییرات پوشش گیاهی (مطالعه موردی: تالاب شادگان، خوزستان)**، فصلنامه سنجش از دور و سامانه اطلاعات جغرافیایی در منابع طبیعی (کاربرد سنجش از دور و GIS در علوم منابع طبیعی)، صص ۱۷-۳۲.

ریزگردها در برخی از شهرهای ایران به خصوص مناطق مرزی همان طور که در سال های اخیر (۱۳۹۵ به بعد) شاهد افزایش آن بودیم در تعارض با تحقق "حق بر سلامت" شهروندان ایرانی می باشد. امری که ناشی از سو رفتار انسان با محیط زیست و عدم مدیریت صحیح می باشد.

۲-۳ نتایج تخریب محیط زیست

هر اقدامی چه فعل و ترک فعل، اثری برجا خواهد گذاشت. نتایج اعمال به کوتاه مدت و زودگذر، میان مدت، بلند مدت و پایدار و از طرفی مستقیم و غیر مستقیم دسته بندی می شود. پیامدهای اقدام و عمل انسان بر محیط زیست بیشتر بلند مدت و دارای اثر غیرمستقیم می باشد. البته تبعات بعضی از اقدامات همچون رها کردن زباله در محیط زیست هم اثر کوتاه مدت و فوری دارد از آن جا که منجر به آلودگی و زشت شدن طبیعت می شود و هم اثر بلند مدت، مستقیم و غیر مستقیم به دلیل تخریب خاک خواهد گذاشت.

عوامل و متغیرهایی که باعث تخریب محیط زیست می شود بیشتر نتایج پایدار و مستمر و غیر مستقیم دارد. چنان چه آلودگی در یک منطقه بر دیگر بخش ها و قسمت ها نیز تاثیر منفی خواهد داشت و در مجموع منجر به گرم شدن کره زمین خواهد شد.

در این قسمت به طور خلاصه نتایج تخریب محیط زیست مورد بررسی قرار می گیرد.

۱-۲-۳ تغییرات آب و هوایی (اقلیمی)

تغییرات آب و هوایی موجب غیرطبیعی شدن فرایندهای محیط زیستی شده است. برای مثال، نزولات آسمانی شدیدتر می شوند؛ بارندگی های سنگین و تغییر الگوهای بارش به معنی وقوع سیل و بروز خشک سالی های ناگهانی است. تندبادهای سهمگین از دهه ۵۰ میلادی به بعد شدت یافته اند. افزایش دمای شدید می تواند امواج هوای بسیار گرم با اثرات مخرب را به وجود آورد و فقدان بارش موجب خشک سالی غیر معمول و اثراتی هم چون آتش سوزی های بزرگ

---

¹ The Right to Health.

در مناطق دچار خشک‌سالی می‌شود. مخاطرات گسترده ناشی از تغییرات اقلیمی، نه تنها کشورهای در حال توسعه، بلکه کشورهای توسعه یافته که ساز و کارهای آمادگی مقابله با بحران‌های مختلف را در اختیار دارند را نیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. آتش‌سوزی‌های وسیع در کشور آمریکا و استرالیا از نمونه‌های آن می‌باشد.

شاید این تصور شود که مشکلات کمبود آب در کشورهای دچار خشک‌سالی و ایران با بارور کردن ابرها حل می‌شود درحالی‌که در صورت پیروزی (موفقیت) در بارور کردن ابرها در بهترین شرایط تنها می‌تواند درصد بسیار کمی مشکل کم‌آبی را حل کند.

در سال ۲۰۱۶ گزارش‌های طرحی پژوهشی که از ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۵ در آمریکا به مدت ۹ سال در خصوص باروری ابرها صورت گرفت منتشر شد. بر اساس آن در صورتی که ابرها رطوبت و فشار کافی داشته باشد (تنها) ۵ تا ۱۵ درصد باروری ابرها موفقیت‌آمیز خواهد بود. با در نظر گرفتن حداکثر باروری در بهترین شرایط در نهایت ۳/۷ درصد جریان آب^۱ ایجاد می‌کند. تحلیل و بررسی ابرها نیاز به دستگاه‌های پیشرفته و دقیق جهت سنجش ابرها دارد. در پژوهش دیگری بیان شده است که تجربه کشورهای صاحب این فناوری در سطح جهان نشان داده باروری ابرها می‌تواند در شرایط ایده‌آل با فناوری پیشرفته نهایتاً مقدار بارش را بین ۱۰ تا ۱۵ درصد افزایش دهد.^۲

تحولات آبی نظام بین‌الملل متأثر از انواع تهدیدهای محیط زیستی و مسایل حقوقی و سیاسی نشأت گرفته از آن خواهد بود که در زمینه‌های مختلف تجلی می‌یابند. در این میان دو نگرانی عمده عبارت خواهند بود از تاثیر بی‌وقفه تغییرات آب و هوایی بر محیط زیست جهان و نقش مستقیم و دارای هم‌پوشانی آلودگی در تهدید سلامت بشر و محیط زیست.

تغییرات اقلیمی و آلودگی بر روی کشورها و مردمان نقاط مختلف جهان تاثیرگذار است اما سایه سنگین این دو مقوله بر کشورهای حاشیه سواحل به خصوص کشورهای جزیره‌ای کوچک در حال توسعه و جمعیت‌های آسیب‌پذیر آن‌ها مشهودتر است. کشورهای مذکور بالا آمدن سطح آب دریاها ناشی از تغییرات اقلیمی را به خوبی لمس نموده و یا آثار

---

^۱ الگوی مصرف آب در ایران در تمام بخش‌های کشاورزی، مصرف خانواده‌ها، واحدهای تولیدی و صنعتی بسیار اسراف‌زا و ناشی از سو مدیریت است.

^۲ <https://www.isna.ir/news/96112011613/%D9%85%D8-1397-08-20>.

مخرب آن را در آینده نزدیک پیش‌بینی می‌نمایند. در این صورت افراد زیادی در آینده گرفتار سیلاب‌ها، توفان‌های روزافزون و جابجایی اجباری^۱ خواهند شد.

اصلی‌ترین موتور محرکه این معضلات را باید انتشار گازهای گلخانه‌ای از تاسیسات مستقر در خشکی دانست. افزون بر گرم شدن اقیانوس‌ها و تشدید بالا آمدن سطح دریاها، انتشار دی‌اکسید کربن (به عنوان یکی از گازهای گلخانه‌ای) به طور مستقیم بر آب اقیانوس‌ها تاثیر می‌گذارد؛ به طوری که آن‌ها را اسیدی نموده و اثر مهلک آن بر ارگانیسم‌های آهکی اقیانوسی همچون سواحل مرجانی و نرم تنان^۲ مشهود است. اما معضلات به همین جا ختم نمی‌شود. با آن که تغییرات اقلیمی حاصل انتشار گازهای گلخانه‌ای در سراسر جهان است که کشورهای کوچک جزیره‌ای و سایر کشورهای آسیب‌پذیر سهم ناچیزی در آن دارند، منابع محلی آلودگی نیز می‌توانند در انحطاط محیط زیست سواحل خود نقش داشته باشند. این وضعیت می‌تواند در قالب نابودی شیلات و سایر منابع ساحلی نمود پیدا کرده و منجر به کاهش فرصت‌های شغلی، آثار سوء اقتصادی و شاید هم در نهایت جابجایی افراد از سکونت‌گاه خود شود. تهدیدهای آلودگی و تغییرات اقلیمی مجتمعات خطرناکی با ابعاد غیر قابل محاسبه دارند. گرچه در سطوح بین‌المللی، منطقه‌ای، ملی و محلی تلاش‌هایی در حال صورت گرفتن است اما باید اذعان نمود که هیچ راهکار مطلوبی وجود ندارد.^۳

۳-۲-۲-۳ زمینه‌ها و اثرات تغییرات آب و هوایی

در این قسمت تغییرات آب و هوایی یا اقلیمی و گرم شدن کره زمین را از پدیده‌های نوظهور محیط زیست که تأثیرات منفی فراوانی بر محیط زیست و زندگی انسان‌ها بخصوص نسل آینده گذاشته است مورد بررسی قرار می‌دهیم. درخصوص ارتباط این دو متغیر باید بیان نمود «تغییرات آب و هوایی و گرم شدن کره زمین دو مقوله متفاوت هستند و البته تغییرات آب و هوایی اعم از گرمایش جهانی می‌باشد. یکی از دلایل تغییرات آب و هوایی، گرم شدن زمین است.

^۱ بر طبق بررسی‌های بعمل آمده از میان متقاضیان پناهندگی به کشورهای اروپایی طی سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲ بیش از چهل درصد آنان به دلیل تغییرات آب و هوایی درخواست پناهندگی دادند.

^۲ نرم‌تنان (Mollusca) دومین شاخه بزرگ از سلسله جانوران هستند. شاخه نرم‌تنان شاخه‌ای پرتنوع است و شامل جانورانی چون هشت‌پا، حلزون و ماهی‌های مرکب می‌شود.

^۳ کنت لری، پیشین، صص ۵۴-۵۵.

باید بیان داشت که تغییرات اقلیمی دلایل دیگری نیز دارد اعم از انسانی و غیرانسانی که ناشی از تحولات در ساختار کره زمین و نوع تشعشعات حادث می باشد. بهره برداری بی رویه از منابع طبیعی و آلودگی های بیش از حد، از دلایل انسانی تخریب محیط زیست است»^۱.

منابع گازهای گلخانه‌ای سهیم در تغییر اقلیم جهانی به قدری فراوان هستند که عملاً قابل شمارش نمی‌باشند. عوامل تغییر اقلیم مثل دی‌اکسید کربن و دیگر گازهای گلخانه‌ای^۲ و دوده یا کربن سیاه^۳ درصد سال اخیر به طرز اساسی افزایش یافته‌اند. به همین جهت کره زمین انرژی را بیشتر از آنچه ساطع می‌کند می‌گیرد.

آثار تغییر اقلیم جهان در نقاط مختلف ملموس شده است. رابطه علی میان انتشار گازهای گلخانه‌ای و آلودگی، بی‌ثبات شدن اقلیم و آسیب به محیط زیست مورد توافق علمی قرار گرفته است. بسیاری از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی تغییر اقلیم را یک معضل بین‌المللی می‌دانند.

«تغییرات اساسی در سیستم‌های طبیعی که معرف بدتر شدن وضع محیط زیست می‌باشد از منسایهای متعددی حاصل می‌شوند. عوامل زیادی در افول وضع محیط زیست جهان سهم دارند که از جمله آن گسترش واحدهای صنعتی و میزان بسیار بالای مصرف می‌باشد که خسارت‌های زیادی به هوا، آب، خاک، گیاهان، جانوران وارد کرده است»^۴.

در بسیاری از کشورهای در حال توسعه (عمدتاً کشورهای با حداقل توسعه یافتگی) حوادث طبیعی بحران‌های انسانی به بار می‌آورند. گزارشی در خصوص آثار انسانی تغییرات آب و هوایی که در مجمع جهانی بشر دوستانه به ریاست "کوفی عنان" دبیر کل سابق ملل متحد ارایه شد، تخمین زد که امروزه گرمایش جهانی عامل مرگ بیش از ۳۰۰۰۰۰ نفر در هر سال است و این رقم می‌تواند تا سال ۲۰۳۰ به نیم میلیون تلفات برسد.^۵ "مجمع جهانی بشر دوستانه"،^۶ آثار تغییرات

^۱ مصاحبه اکتشافی با جناب آقای دکتر سبحان طیبی در مورد تغییرات اقلیمی به تاریخ ۲۶-۰۹-۱۳۹۶ در دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.

^۲ متان، اکسید نیتروس، کلروفلوروکربن‌ها، پلی کلروفلوروکربن‌ها، هگزا فلورید سولفور.

^۳ (Carbon Black) دوده ماده‌ای است که از سوختن ناقص هیدروکربن‌های سنگین تولید می‌شود.

^۴ جوزپ اف. سی. دی منتو، (۱۳۹۴) **محیط زیست جهانی و حقوق بین الملل**، ترجمه سبحان طیبی، تهران: نشر مجد، ص ۹۱.

^۵ <https://www.theguardian.com/environment/2009/may/29/1>. 2017-09-01.

^۶ Global Humanitarian Forum.

آب و هوایی بر نوع بشر را "بحران خاموش" لقب داد. "گروه فرادولتی تغییرات آب و هوایی" در سال ۱۹۹۰ اعلام نمود "شدیدترین آثار تغییرات آب و هوایی کوچ جمعیت‌ها خواهد بود" به عقیده بسیاری بین ۲۰۰ تا ۲۵۰ میلیون نفر به دلایل زیست محیطی که کم یا بیش مرتبط با تغییرات آب و هوایی هستند پیش از سال ۲۰۵۰ جابجا خواهند شد.^۲

تغییرات آب و هوایی می‌تواند به سیل گرفتگی شهرهای بزرگ ساحلی، تخریب زیر ساخت‌های حیاتی مانند مسیرهای مهم حمل و نقل و دیگر آثار فاجعه بار اقتصادی و اجتماعی منجر گردد. آثار تغییرات آب و هوایی سبب تشدید مشکلات موجود از قبیل فقر، تنش‌های اجتماعی، تخریب محیط زیست، رهبری ناکارآمد و نهادهای سیاسی ضعیف می‌شود.^۳

در کوتاه مدت، تغییرات آب و هوایی می‌تواند تهدید کننده ثبات داخلی بعضی از کشورها گردد و به طور بالقوه به مخاصمات مسلحانه بین المللی و داخلی بر سر منابع کمیاب آن دامن زند. نمونه بارز آن "دارفور" سودان است که براساس تحلیل برنامه محیط زیست ملل متحد، تغییرات اقلیمی منطقه‌ای، کمیاب شدن آب و صدمه مداوم به زمین‌های حاصل خیز عوامل بنیادین مخاصمه در دارفور به شمار می‌آیند.^۴ چنان چه در سوریه، خشکسالی و از دست رفتن کار کشاورزان از عوامل نارضایتی و جذب قربانیان بحران محیط زیستی در گروه‌های افراطی و شورشی بوده است.

بهره برداری نامتعارف از محصولات طبیعت از متغیرهایی است که می‌توان آن را از دلایل تغییرات آب و هوایی دانست.

---

¹ Intergovernmental panel on climate change (IPCC).

² Global Humanitarian Forum Geneva, (2009) **The Anatomy of a Silent Crisis (Human Impact Report Climate Change)**, Publisher: Global Humanitarian Forum, p13.

³ National- Intelligence Assessment on the National Security Implications of Global Climate Change to 2030", statement for the Record of Dr Thomas Fingar, 24 June 2008. به نقل از دیوید کنت لری، (۱۳۹۴)، **آینده حقوق بین الملل محیط زیست در عصر جهانی شدن**، برگردان: طیبی، سبحان، طیبی، صفیه، تهران: نشر مرکز ملی جهانی شدن، صص ۴۷-۶۷.

⁴ Sudan Post – Conflict Environmental Assessment, a Report by UNEP (Geneva, 2007) available at: <http://staging.unep.org/sudan/post-conflict/>. 2017-11-23

در شرایط فقر، خشکسالی‌ها و بلایای طبیعی، مردم مناطق آسیب دیده را به حدی به ناچاری می‌کشاند که به استفاده غذایی گونه‌های گیاهی غیرمعارفی دست می‌زنند و به اکوسیستم حساس شده فشار مضاعفی را وارد می‌سازند.^۱ استفاده از گیاهان با قطع و برداشت بی‌رویه آن‌ها جهت مصرف به عنوان سوخت، در نتیجه عدم دسترسی به سوخت‌های دیگر و یا گران بودن آن‌ها نیز از جمله فشارهایی است که مصرف کنندگان به محیط وارد می‌سازند. استفاده از ذغال سنگ که غالباً به عنوان یکی از آلوده‌ترین سوخت‌های کنونی شناخته می‌شود هم اکنون در اکثر نقاط هند مصرف می‌شود. بهره‌برداری از معادن زغال سنگ در اکثر مناطق، بسیار سخت و با بهره‌گیری از کارگران ارزان قیمت و در شرایط خطرناک عملی می‌گردد.

۳-۲-۳ گرم شدن کره زمین^۲

گرم شدن کره زمین ناشی از فرایند مصرف سوخت‌های فسیلی و انباشت حاصل از آلاینده‌ها و آلودگی‌های ناشی از آن در جو زمین می‌باشد که بشر به تازگی متوجه اثرات به شدت منفی آن بر محیط زیست شده است. گازهای گلخانه‌ای مهم‌ترین دلیل گرم شدن کره زمین است که نتیجه آن در تغییرات آب و هوایی مشهود می‌باشد. مساله‌ی گرمایش جهانی و افزایش قابل پیش‌بینی درجه حرارت زمین در دهه‌های پیش رو، توجه جامعه جهانی را به موضوع مصرف سوخت‌های فسیلی^۳ و جنگل‌زدایی^۴ معطوف نموده است. «کره زمین در حال حاضر میانگین افزایش دمای جهانی حدوداً ۰/۸ درجه سانتی‌گرادی را در مقایسه با دوران قبل از صنعتی شدن تجربه می‌کند».^۵ «بالا آمدن سطح آب دریاها^۶ ناشی از گرمایش جهانی (که تا سال ۲۱۰۰ بین ۰/۸ تا ۲ متر خواهد بود) برخی از جزیره‌های کوچک فرودست را با خطری نزدیک به نابودی مواجه ساخته است. تغییر سطح آب اقیانوس‌ها نه تنها ناشی از ذوب

---

^۱ وستی، استفان، (۱۳۸۹) رابطه فقر روستایی و محیط زیست در کشورهای در حال توسعه، ترجمه فریده فاریانی، مجله سیاسی اقتصادی، شماره ۱۳۶-۱۳۵، ص ۱۵۳-۱۴۰.

^۲Global Warming.

^۳Fossil Fuels.

^۴Deforestation.

^۵ <https://earthobservatory.nasa.gov/WorldOfChange/DecadalTemp.2018-16-10>.

^۶ Sea-level rise.

یخچال‌های طبیعی و یخ‌های قطبی است، بلکه از انبساط حرارتی آب‌های اقیانوسی از افزایش دمای کلی نیز نشات می‌گیرد.

پانل بین‌الدولی تغییرات آب و هوایی در سال ۱۹۹۵ از افزایش ۰/۳ الی ۰/۶ درجه‌ای میانگین دمای سطح زمین در مقایسه با اواخر قرن نوزدهم گزارش داد. مطالعات جدیدتر حاکی از میزان گرمایش اقیانوس‌ها و انبساط حرارتی بسیار بالاتری از آن چه تصور می‌شد هستند و «گزارش خلاصه علوم تغییرات آب و هوایی ۲۰۰۹» که توسط برنامه محیط زیست ملل متحد تهیه شده نشان می‌دهد تغییرات آب و هوایی شتابی بسیار بالاتر از آن چه دانشمندان قبلاً تصور می‌نمودند گرفته است.^۲ به عقیده کارشناسان، مدارک علمی جدید این حقیقت تلخ را بیان می‌کنند که ممکن است در حال حاضر به نقطه اوج، که می‌تواند منجر به تغییرات غیر قابل بازگشت اساسی در کره زمین گردد، رسیده باشیم.

بالا آمدن سطح آب اقیانوس‌ها ناشی از گرم شدن کره زمین آثار فاجعه‌آمیزی برای جزایر کوچک دارد، چراکه امکان غرق آن‌ها وجود دارد. با افزایش سطح آب دریا، وقوع توفان‌های شدیدتر و تغییرات آب و هوایی بر سراسر جهان تاثیر منفی می‌گذارد. وقتی این تاثیرات شدید شوند، می‌توانند منجر به جابجایی و مهاجرت جمعیت گردند.^۳ افزایش دمای آب بر اکوسیستم‌های دریایی و تنوع زیستی دریایی تاثیر نهاده و توزیع، فراوانی و تنوع زیستی ارگانیسم‌های دریایی را تغییر می‌دهد.

آثار تغییرات اقلیمی بر کشورهای کوچک جزیره‌ای در حال توسعه، به دلیل توانایی محدود آن‌ها در مواجهه با افزایش سطح دریاها و آسیب پذیر ذاتی سکونت‌گاه‌های جزیره‌ای (فقدان زمین‌های قابل سکونت، مقادیر اندک منابع داخلی و تطبیق پذیری ضعیف گونه‌های خاص مناطق) بسیار جدی‌تر از کشورهای بزرگ‌تر است. برخی کشورهای جزیره‌ای کوچک با خطر آب گرفتگی کامل روبرو هستند و اگر دورنمای فعلی از افزایش سطح دریاها صحیح باشد آسیب‌های حاصل از آن می‌تواند فاجعه‌ای انسانی را رقم بزند. حتی در صورتی که جزیره‌ای کاملاً غرق نشود، اندکی افزایش در

---

¹ Nobuo MIMURA, (2013), Sea-level rise caused by climate change and its implications for society, Proc Jpn Acad Ser B Phys Biol Sciv.89(7).

^۲ دیوید کنت لری، پیشین، صص ۶۹-۶۱

³ Rosemary Rayfuse, K whither Tuvalu? International Law and Disappearing States". University of New South Wales Faculty of Law Research Series (2009), p. 9.

سطح دریا می‌تواند درصد قابل ملاحظه‌ای از زمین‌های قابل استفاده آن را به نابودی بکشاند. جای تاسف است که گفته شود این کشورها که سهم اندکی در تغییرات آب و هوایی دارند، بیشترین تاثیر را پذیرفته و کمترین اقدام از آن‌ها ساخته است.

تخمین زده می‌شود که در صورت ادامه روند فعلی، در کشوری چون مالدیو نزدیک به ۸۰٪ جزایر مرجانی کاملاً به زیر آب فرو خواهند رفت. وزیر امور خارجه مالدیو، در سخنرانی تاثیرگذارش در شورای حقوق بشر سازمان ملل در سال ۲۰۰۸ گفت که صبح آن روز چهار کودک در پایتخت این کشور به دنیا آمده‌اند که «هرگز فرصت زندگی در زادگاه خود و جزایری که نیاکانش ظرف سه هزار و پانصد سال گذشته در آن‌جا سکونت داشته‌اند را نخواهند داشت»^۱ انتشار گازهای گلخانه‌ای، علاوه بر بالا بردن سطح آب دریاها، موجب تغییرات اقلیمی می‌شوند که به طور جدی قابلیت سکونت در زیستگاه‌های اقیانوسی و حیات بسیاری از کشورهای جزیره‌ای کوچک در حال توسعه را تهدید می‌نماید.

همکاری میان کشورهای کوچک جزیره‌ای در حال توسعه و تنظیم دستور کار ایشان به منظور مقابله موثر با محرک‌های منطقه‌ای تغییرات اقلیمی و انطباق با شرایط تغییرات اقلیمی تنها نقطه عزیمت خواهد بود و نمی‌تواند مشکل گرمایش جهانی و به تبع آن بالا آمدن سطح آب دریاها را حل نماید. مقابله روزافزون با انتشار گازهای گلخانه‌ای توسط کشورهای توسعه یافته و به موازات آن تامین منابع مالی و مساعدت کشورهای کوچک جزیره‌ای در حال توسعه برای تطبیق موثر با آثار افزایش سطح دریاها امری حیاتی است.

مشارکت کشورهای صنعتی نه تنها شامل ظرفیت‌سازی برای تکنیک‌های تطبیق‌پذیری است، بلکه تاکید بیشتر بر ساز و کارها و برنامه‌های محیط زیستی جهانی به منظور کنترل منابع مسبب تغییرات آب و هوایی در خود کشورهای صنعتی را نیز در بر دارد. در موافقت‌نامه‌های بین‌المللی تصدیق شده است که ظرفیت و راه‌های دستیابی به این پدیده‌های اقلیمی از ضروریات مهم برای کشورهای جزیره‌ای کوچک در حال توسعه هستند.^۲ بعلاوه، ایفای تعهدات جامعه بین‌المللی به عنوان مکمل اساسی برای تلاش‌های خود کشورهای جزیره‌ای کوچک در حال توسعه و

^۱ سخنرانی عبدالله شهید، وزیر امور خارجه جمهوری مالدیو، در اجلاس هفتم شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، ژنو، ۴ مارس ۲۰۰۸ قابل دسترس در: www.un.org/en/ecosoc/docs/statement08/maldives.pdf -2018-10-09

^۲ <http://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8985-2018-01-06>.

برنامه‌ریزی بلند مدت برای مقابله با انتشار گازهای گلخانه‌ای بر شمرده شده است. این موضوع برای شناسایی تطبیق‌پذیری و تلاش‌های مرتبط برای کاهش آسیب‌پذیری با بهترین اطلاعات در دسترس، حایز اهمیت می‌باشد. به منظور انجام تمامی این وظایف، جامعه جهانی و به خصوص کشورهای توسعه یافته ناگزیر از آمادگی برای اختصاص مقادیر زیادی سرمایه هستند. مشارکت کشورهای کوچک جزیره‌ای در حال توسعه در مقابله با آلودگی در صورتی که جزایر و زیست بوم‌های دریایی که برای حفظ آن‌ها تلاش می‌کنند در اثر افزایش سطح دریاها از بین بروند عبث خواهد شد.

در سال ۲۰۰۱ مردم کشور جزیره‌ای توالو با زلاندنو به توافق رسیدند که کشور اخیر هر سال سهمیه‌ای به پناهندگانی اختصاص دهد که به خاطر زیرآب رفتن جزیره به دلیل بالا آمدن سطح آب دریا مجبورند سرزمین خود را ترک کنند.^۱ جزایر "کارترت"^۲ "پاپوا گینه نو"^۳ در اقیانوس آرام اولین جزیره واقع در زمین‌های پست بود که جمعیتش به دلیل تغییرات آب و هوایی آنجا را تخلیه نمودند. معضل کوچ اجباری برای ۳۹ کشور جزیره‌ای آن قدر شایع است که دولت‌های متبوع آن‌ها در سال ۱۹۹۰ مبادرت به تشکیل «همبستگی کشورهای جزیره‌ای کوچک»^۴ نمودند تا مدافع آن‌ها باشد.^۵

علاوه بر کشورهای جزیره‌ای کوچک، در چشم‌اندازهای آتی پیش‌بینی می‌شود که بالا آمدن سطح دریاها و به تبع آن ناپدید شدن زمین‌های ساحلی پست می‌تواند باعث کوچ صدها میلیون نفر در امریکای مرکزی، آسیای جنوبی و آسیای جنوب شرقی شود. برای مثال، در بنگلادش که یکی از کشورهای پر جمعیت متراکم در جهان است، خطر آب گرفتگی سواحل رو به افزایش است به طوری که می‌تواند باعث شود ۳۰ میلیون نفر به دنبال زمینی مرتفع‌تر باشند، در حالی که ۲۰ درصد از کل خشکی‌های این کشور به زیر آب رود.

---

¹ <https://www.cross-x.com/topic/16399-tuvalu-is-drowning/2018-01-06>.

² Carteret.

³ Papua New Guinea.

⁴ Alliance of Small Island States.

⁵ <http://aosis.org/about/> 2018-01-06.

کوچ در این مقیاس بی سابقه، واکنش سازمان‌های جهانی و نیز تغییر در تفسیر اسناد حقوقی بین‌المللی مرتبط با سایر مفاهیم سنتی کوچ اجباری را می‌طلبد. توافق کپنهاگ^۱ اصلاً اشاره‌ای به پناهندگان تغییرات آب و هوایی ندارد. در حال حاضر هیچ تعریف مورد توافقی در سطح بین‌المللی در خصوص معنای "مهاجر زیست محیطی"،^۲ "پناهنده آب و هوایی"^۳ یا "پناهنده زیست محیطی"^۴ وجود ندارد. افراد کوچ کننده به دلایل محیط زیستی در هیچ‌یک از گروه‌های خاصی قرار نمی‌گیرند که چارچوب‌های حقوقی بین‌المللی موجود ارایه می‌نمایند و اصطلاحات پیش گفته در سیاق حقوق بین‌الملل پناهندگان حایز هیچ معنای حقوقی نیستند.^۵

---

^۱ توافق کپنهاگ (Copenhagen Accord) در پانزدهمین گردهمایی اعضا (COP 15) عهدنامه تغییرات آب و هوایی در ۱۸ دسامبر ۲۰۰۹ با توافق دولت هایی که بیش از ۸۵ درصد گازهای گلخانه ای را تولید می کنند منعقد شد. کشورهای توسعه یافته قبول (و نه تعهد) نمودند ۳۰ میلیارد دلار به کشورهای درحال توسعه و در مجموع توسط کلیه کشورها ۱۰۰ میلیارد دلار تا سال ۲۰۲۰ برای کاهش گازهای گلخانه ای هزینه شود.

<https://www.climate-change-guide.com/copenhagen-accord.html>.2018-09-12.

^۲ Environmental Migrants.

^۳ Climate change Refugee.

^۴ Environmental Refugee.

^۵ <https://environmentalmigration.iom.int/environmental-migration-2018-10-02>.

خلاصه فصل سوم:

مشکلات محیط زیست پایبند به مرزهای سرزمینی نیست. اگر آب‌های مرزی دو کشور آلوده شوند آب آلوده به انتخاب قربانیان خود از افرادی با یک تابعیت، مذهب و قوم خاص نمی پردازد بلکه هر کسی از آب آلوده استفاده نماید بیمار می شود. در این حالت هر دو دولت باید همکاری کنند زیرا هیچکدام به تنهایی قادر به مدیریت مشکل نیستند.

اگر جریان هوای حاکم، فلزات سنگین را از ناحیه‌ای به ناحیه دیگر انتقال دهد تمام افراد در معرض آن تحت تاثیر قرار می گیرند. چنانچه یک مشکل محیط زیستی توسط چند کشور ایجاد شود و همه آنها را متاثر سازد باید به دنبال راه حل های جهانی گشت. به همین جهت در قدم نخست باید آن پدیده ها و فرایندهای چالش زای محیط زیستی را شناخت تا درخصوص رفع آن چاره جویی و همکاری جهانی نمود. همچنین باید اشاره کرد حفظ پوشش گیاهی و منابع زیرزمینی آب و در مجموع مصرف صحیح انرژی از مواردی است که سرعت تخریب محیط زیست را کاهش می دهد.

در این فصل آلودگی های محیط زیستی که امروزه به دلیل تشدید فعالیت های بشری و بدون در نظر داشت توسعه پایدار حاصل شده است به همراه گرم شدن کره زمین و تغییرات آب و هوایی که تبعات و اثرات مخربی بر زندگی بشر دارد مورد بحث و بررسی قرار گرفت.

خودآزمایی فصل سوم

۱- پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب، هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری تغییر دهد که زیان آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده و یا گیاهان و یا آثار ابنیه باشد؛ تعریف کدام مورد است؟

الف- آلودگی   ب- آلودگی طبق حقوق ایران   ج- آلودگی هوا   د- آلودگی خاک

۲- آلاینده‌های صنعتی، تولید دی اکسید کربن خودروها، آتش‌سوزی جنگل‌ها، گسترش بیابان‌ها، شخم زدن زمین در آب‌وهوای خشک، کم‌بارشی و خشکسالی؛ علت کدام مورد است؟

الف- آلودگی   ب- ریزگردها   ج- فقر غذایی   د- آلودگی خاک

۳- با کدام مورد بیشتر حق بر غذا و امنیت اقتصادی انسان‌ها تحت شعاع قرار می‌گیرد؟

الف- آلودگی   ب- آلودگی خاک   ج- ریزگردها   د- آلودگی فرامرزی دوربرد

۴- توافق کپنهاگ به کدام مورد اشاره ای نداشته است؟

الف- اثرات آلودگی و گرم شدن کره زمین   ب- پناهندگان تغییرات آب و هوایی
ج- گازهای گلخانه‌ای   د- کمک به کشورهای درحال توسعه

۵- بالا آمدن سطح آب دریاها ناشی از کدام مورد است؟

الف- گرمایش جهانی   ب- آلودگی خاک
ج- آلوده شدن دریاها   د- آلوده شدن دریاها ناشی از نشت نفت

فصل چهارم:

محیط زیست و مسوولیت نسبت به حفاظت آن

هدف کلی

هدف این فصل تشریح این مساله مهم است که همه کنشگران در کره زمین اعم از انسان ها، دولت ها، نهادها، شرکت های فراملیتی و سازمان های بین المللی و دیگر بازیگران نسبت به هر اقدامی که منجر به تخریب محیط زیست می شود مسوول می باشند و باید در صورت ارتکاب فعل یا ترک فعلی که نتیجه و پیامد آن خسارت به زیست بوم ها شود پاسخگو باشند.

هدف یادگیری

از دانشجویان گرامی انتظار می رود پس از مطالعه این فصل:

- ۱- نسبت به مفهوم مسوولیت بین المللی آشنا شوند.
- ۲- نسبت به مسوولیت بر اساس دکترین سنتی خطا و خطر آشنا گردند.
- ۳- با احراز مسوولیت بر اساس نظریه محض (عینی) آشنا شوند.
- ۴- نسبت به اعمال منع نشده و مسوولیت بر اساس آن آشنا گردند.

۴-۱ مسوولیت عام نسبت به حفاظت از محیط زیست

همه نسبت به حفظ محیط زیست مسوول^۱ هستند. هیچ شخصی نباید مسوولیت خود را متوجه شخص حقیقی یا حقوقی دیگری نماید. این که افراد نسبت به تعهدات شهروندی خود درخصوص پاکیزه نگاه داشتن محیط زیست بی توجه باشند و دولت و نهادهای متولی را مقصر بحران های زیست محیطی بدانند درست نمی باشد چراکه دولت تنها به سیاستگذاری عمومی می پردازد و این شهروندان هستند که بیش از هر بازیگری^۲ باید به فکر حفاظت از محیط زیست باشند.

البته دولت نیز باید مسایل و موضوعات محیط زیستی را در اولویت اقدامات و برنامه های خود بداند و بودجه مناسب و تشکیلات چابک به این امر اختصاص دهد و از مدیران و متخصصان مربوطه بهره برد.

شاید بتوان گفت تنها بخشی از امورات مختلف جامعه که افراد بیش از سایر حوزه ها امکان تاثیرگذاری دارند محیط زیست می باشد. چرا که در سطح کلی هر انسانی و در سطح ملی هر شهروندی امکان حفاظت از محیط زیست و تاثیرگذاری بر دیگران با پاکیزه نگاه داشتن محیط زیست، مدیریت مصرف آب (اعم از آب آشامیدنی سالم و جهت کشاورزی)، تفکیک زباله ها، مصرف کمتر گوشت^۳ و در مجموع مدیریت مصرف می تواند تعهدات شهروندی خود را ایفا نماید.

حفاظت از محیط زیست بر عهده انسان ها (چه در نقش یک شهروند که با تابعیت یک دولت احراز می شود و یا یک فرد در غیر از کشور خود) شرکت ها، واحدهای تولیدی، سازمان های بین المللی و دولت ها می باشد.

۴-۲ مسوولیت بین المللی دولت ها نسبت به حفاظت از محیط زیست

دولت ها بیش از هر بازیگری نسبت به محیط زیست مسوولیت دارند. چرا که حضور، کاوش و پژوهش و حفاظت حوزه هایی از محیط زیست از توان افراد و نهادهای مدنی محیط زیستی خارج است. همچنین در صورت کوتاهی دولت

^۱ مسوولیت در اینجا تنها در معنی خاص حقوقی آن یعنی لزوم فعل و ترک فعل در برابر تعهد نوشته شده یا عرفی نیست.

^۲ منظور از بازیگران هر کنشگری است که به ایفای نقش می پردازد. در جامعه داخلی اعم از دولت، نهادها و شهروندان و در نظام بین الملل شامل دولت ها، سازمان های بین المللی دولتی و غیردولتی، نهضت های آزادیبخش و افراد.

^۳ با مصرف گوشت کمتر، دام کمتری تلف می شود که در نتیجه، آب کمتری مصرف می گردد و زمین و مراتع سالم می ماند.

در حفاظت و مدیریت محیط زیست این امکان وجود دارد که خسارت های غیرقابل جبرانی بر محیط زیست وارد گردد مانند انقراض گونه های گیاهی یا جانوری یا آلودگی شدید شهرها که منجر به بیماری و فوت شهروندان می شود که با هیچ هزینه ای قابل جبران نیست و یا خشک شدن تالاب ها و دریاچه ها و آلوده شدن رودخانه ها و فرسایش خاک که با هزینه بسیار بالا، تنها امکان ترمیم دارد.

امروزه دولت ها نمی توانند نسبت به تخریب محیط زیست درون کشور خود بی تفاوت باشند و آن را امری مربوط به حاکمیت ملی بدانند. علت آن را باید جهانی شدن فرهنگ محیط زیست، تلاش بسیاری از افراد و نهادهای زیست محیطی، رویکرد مثبت اکثر دولت ها جهت حفاظت از محیط زیست و معاهدات مختلف در حوزه های گوناگون دانست. درخصوص خسارت های وارده به محیط زیست یک کشور باید چنین دسته بندی نمود. در صورتی که خسارت وارده موجب آسیب به کشور همسایه و یا دیگر زیست بوم ها شود مسوولیت بین المللی دولت منشا خسارت محرز می شود، در این صورت با توجه به لزوم حفظ محیط زیست جهانی با فشار افکار عمومی جهانی و دیگر دولت ها مواجه خواهد شد. اگر ایراد خسارت اثری بر کشورهای همسایه یا سایر مناطق که وجودشان برای زیست کل جهان ضروری می باشد نداشته باشد باز دولت در برابر خسارت وارد شده بر محیط زیست خود به دلیل نقض حق بر محیط زیست سالم شهروندان خود مسوول است. در این خصوص البته باید گفت که هر خسارتی هرچند کوچک و نامحسوس بر کل جهان اثرگذار است.

در بعد بین المللی، مسوولیت بین المللی دولت ها زمانی احراز می شود که اقدامات تخلف آمیز شامل فعل^۱، ترک فعل^۲ یا ترکیبی از هر دو در تعارض با هر کدام یا مجموعه ای از تعهدات دوجانبه، عرف بین الملل^۳، قواعد آمره^۴ و تعهدات دربرابره (عام شمول)^۵ صورت بپذیرد البته اگر عوامل رافع وصف متخلفانه فعل وجود نداشته باشد.^۶

---

¹ Act.

² Omission.

³ International Custom.

⁴ Jus cogens.

⁵ Erga omnes.

⁶ ابراهیم گل، علیرضا، (۱۳۸۸)، **مسوولیت بین المللی دولت**، تهران: شهردانش، صص ۱-۳.

بر اساس قواعد مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها، کشوری که فعل یا ترک فعل مغایر با قوانین و مقررات بین‌المللی به او منتسب است باید خسارت وارده به کشور یا کشورهای متضرر از آن و محیط زیست جهانی را جبران نماید، درحقیقت نقض هر تعهد مقرر در حقوق بین‌الملل به شرط انتساب آن به یک یا چند دولت، مسوولیت آور است.

«طرح پیش نویس ۲۰۰۱ کمیسیون حقوق بین‌الملل با عنوان "طرح مواد مسوولیت دولت‌ها برای اعمال متخلفانه بین‌المللی"، تنها خساراتی را قابل جبران می‌داند که در اثر نقض تعهدات بین‌المللی وارد می‌شوند».^۱ ماده ۱۹ در طرح ۲۰۰۱ مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها که بیانگر مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها نسبت به محیط زیست بود حذف شد و همچنین در طرح ۲۰۱۱ مسوولیت بین‌المللی سازمان‌های بین‌المللی اشاره‌ای به مسوولیت بین‌المللی سازمان‌ها نسبت به حفاظت از محیط زیست نشده است اما با توجه به قضایا و آرای صادره در خصوص لزوم جبران خسارت در پی تخریب محیط زیست می‌توان گفت مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها در صورت بروز خسارت به محیط زیست احراز می‌شود.

نکته قابل توجه در خصوص حقوق بین‌الملل محیط زیست، ابعاد و عناصر گوناگون آن و گستردگی موضوعات آن است به ویژه آن بخش از مسایل زیست محیطی که از ماهیت فرامرزی نظیر آلودگی‌های مرز گذر و تخریب بین‌المللی برخوردار است. پژوهشگران حقوق بین‌الملل مبادرت به ایجاد قواعد مربوط به مسوولیت و تعهدات دولت‌ها، به خصوص در مورد پاسخ‌گویی به موضوع تخریب و آلودگی‌های مرز گذر نموده‌اند و در این میان دولت‌ها نیز، بر اساس این نظام مسوولیتی از طریق توسعه موافقت‌نامه‌های بین‌المللی که به منظور جلوگیری از فعالیتهای مضر به محیط زیست نظم یافته، اقدام نموده‌اند. از سوی دیگر تاسیس دیوان کیفری بین‌المللی را می‌توان به عنوان یکی از اقدامات قابل توجه بین‌المللی در حمایت کیفری غیرآشکار از محیط زیست دانست.^۲

---

^۱ عبداللهی، محسن، (بهار و تابستان ۱۳۹۶) **رویکردهای نظام مسوولیت بین‌المللی در جبران خسارات ناشی از اعمال منع نشده در حقوق بین‌الملل**، مجله حقوقی بین‌الملل، سال سی و چهارم، شماره ۵۶، ص ۲۱۱.

^۲ پورهاشمی، عباس، موسوی، مریم، (بهار و تابستان ۱۳۹۰) **مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها در حقوق محیط زیست**، دانشنامه حقوق و سیاست، دوره ۷، شماره ۱۵، ص ۷۵.

۴-۳ عناصر تشکیل دهنده مسوولیت بین المللی دولت‌ها

احراز^۱ مسوولیت بین المللی دولت‌ها چه در خصوص مسایل محیط زیستی و یا در دیگر حوزه ها یکسان است. وجود دولت با حاکمیت سیاسی برای تحقق مسوولیت بین المللی، ضروری می‌باشد زیرا دولت‌ها بر اساس عنصر سیاسی و حاکمیتی شکل می‌گیرند و حایز شخصیت حقوقی مستقل می‌گردند و در چارچوب قواعد و مقررات بین المللی از حقوق و تکالیفی برخوردار می‌گردند. از قرن بیستم به بعد، جامعه بین المللی اشخاص حقوقی و حتی حقیقی را هم دارای حقوق و تکالیف می‌داند. سازمان‌های بین المللی در چارچوب اهداف مشخص شده در اساسنامه‌شان برای این که به وظایف محوله خود عمل کنند، از میزانی شخصیتی بین المللی بهره‌مند می‌گردند، ولی اهلیت آن‌ها همچون اهلیت دولت‌ها کامل نمی‌باشد زیرا صلاحیت آن‌ها مطابق با اساسنامه و رویه و عملکردشان مشخص می‌گردد، هرچند که در برابر اقدامات تخلف آمیزشان از مسوولیت بین المللی برخوردار می‌باشند.

یک دولت یا سازمان بین المللی زمانی مسوول شناخته شده و موظف به جبران خسارت می‌باشد که فعل یا ترک فعل مغایر با تعهدات حقوقی خود ناشی از قواعد حقوق بین الملل (معاهده، عرف، اصول کلی حقوق و یا قرارداد دوجانبه) را مرتکب شود زیرا تخلف و سرپیچی از هر کدام موجب مسوولیت تابع متخلف می‌گردد.

ورود خسارت زیست محیطی از مولفه های تحقق مسوولیت بین المللی است اما درحالت کلی نیازی به بروز خسارت برای احراز مسوولیت وجود ندارد چنان چه ورود یک هواپیمای حتی مسافربری خارج از دالان پروازی تعیین شده هرچند که منجر به خسارت نمی‌شود اما به دلیل نقض تعهد منجر به مسوولیت بین المللی می‌شود.

خسارت در حقوق بین الملل، گاهی مادی و جبران آن به صورت پرداخت غرامت به دولت زیان دیده است و گاهی معنوی که جبران خسارت از طریق جلب رضایت زیان دیده می‌باشد و گاهی نیز هم مادی و معنوی است. از سوی دیگر ضرر از لحاظ رابطه بین خسارت وارده و فعل زیان بار به دو دسته تقسیم می‌شود:

نخست- ضرر مستقیم یا بی واسطه؛ زبانی است که بین آن و فعل زیان بار رابطه علیت وجود داشته باشد.

دوم- ضرر غیرمستقیم یا با واسطه؛ زبانی که بین آن و فعل زیان بار رابطه علیت محسوس وجود نداشته باشد.

---

¹ Deduce.

یکی از مهم‌ترین و دشوارترین مساله انتساب مسوولیت بین‌المللی به دولت، یافتن رابطه سببیت میان اعمال دولت‌ها و خسارت‌های زیست محیطی است. برای اینکه به مسوولیت دولتی از لحاظ آلودگی فرامرزی استناد نماییم دولت‌خواهان در ابتدا باید ثابت کند که عمل زیان‌آور، منتسب به دولت خوانده است سپس کشور زیان دیده باید نقض یک تعهد بین‌المللی و رابطه سببیت بین عمل انجام شده و نقض تعهد را به اثبات برساند و جهت دریافت غرامت بروز خسارت مادی نیز باید اثبات گردد.

اثبات رابطه سببیت میان عمل زیان‌بار دولت و زیان وارده به دیگری از مهم‌ترین مسایل مسوولیت بین‌المللی است که در زمینه فعالیت‌های زیست‌محیطی دشواری آن دوچندان می‌گردد چرا که ممکن است زینانی برای نوع بشر هنوز ناشناخته باشد و نتوان سبب آن را به راحتی شناخت و یا اینکه آثار آن سالیان سال به طول انجامد تا آشکار شود؛ این دشواری‌ها دلیل شکست بسیاری از دعاوی زیست محیطی شده است.

نکته مهمی که در بحث مسوولیت بین‌المللی در حوزه محیط زیست وجود دارد آن است که بر خلاف سایر تعهدات در رشته‌های دیگر حقوق بین‌الملل، آثار غیر مستقیم و دوربرد خسارت‌ها و آسیب‌ها در محیط زیست بسیار بیشتر و حتی می‌توان گفت در بعضی از موارد غیرقابل شناخت می‌باشد.

۴-۴ مسوولیت ناشی از اعمال منع نشده در محیط زیست

زمانی که عملی (فعل یا ترک فعلی) صورت گیرد که نقض هیچ تعهدی نباشد اما در پی آن عمل مرتکب که بدون خطا و تقصیر بوده، خسارتی به یکی از دولت‌ها یا محیط زیست یک منطقه بدون دولت همچون دریای آزاد وارد شود مسوولیت ناشی از اعمال منع نشده شکل می‌گیرد.

به طوری که تنها کافی است میان عمل ارتكابی خسارت‌زا و دولت وارد کننده آسیب، رابطه برقرار گردد تا مسوولیت بین‌المللی ایجاد شود. در واقع می‌توان گفت این نوع مسوولیت همان "مسوولیت محض"¹ است که آن تحت عنوان مسوولیت عینی نیز شناخته می‌شود.

---

¹ Strict Liability.

«مسئولیت محض کارکردی دوگانه دارد. این نظریه نه تنها از طریق معاف کردن قربانی خسارت زیست محیطی ناشی از فعالیت های خطرناک از اثبات تقصیر متصدیان چنین فعالیت هایی به دنبال اطمینان از جبران خسارت فوری و موثر است بلکه همچنین درصدد تشویق متصدیان مزبور به پیشگیری از ایراد خسارت های زیست محیطی است».^۱

«چندحادثه مهم زیست محیطی مانند قضیه نشت نفت خام از کشتی "توری کانیون"^۲ در نزدیکی سواحل بریتانیا در ۱۹۶۷ و سقوط ماهواره شناسایی "کاسموس" در خاک کانادا در ۱۹۷۹ توجه دولت ها و کمیسیون حقوق بین الملل را به لزوم توسعه حقوق مسئولیت برای اعمال منع نشده بین المللی جلب نمود».^۳

تفاوتی که نظریه مسئولیت بین المللی دولت ها در اعمال مجاز و مشروع با نظریه مسئولیت ناشی از خطا دارد در این است که در نظریه خطا^۴ باید تعهدات بین المللی نقض شود تا جبران خسارت مطرح گردد. همچنین در نظریه خطر شخص منتفعی که محیط خطرناک ایجاد نموده ملزم می گردد خسارت ناشی از آن را جبران نماید اما در مسئولیت ناشی از اعمال منع نشده، جبران خسارت یک تعهد اولیه است و برای اثبات آن لزومی به تحقق عمل متعارض با تعهدات بین المللی وجود ندارد بلکه از پی هر عمل مجاز و منع نشده ای اگر خسارت وارد شود خسارت رسان مسوول می باشد.

همچنین مزیت دیگر این رویکرد نسبت به سایر نظرات آن است که بار اثبات عنصر خطا که به طور سنتی بر عهده زیان دیده بود، از دوش او برداشته شده است. این نگاه بیشتر در مورد خسارت های وارده بر محیط زیست استفاده می شود، چرا که اگر دولتی با انجام فعالیتی مجاز و مشروع که در حقوق بین الملل منع نشده موجب بروز خسارت هایی بزرگ به جامعه بشری به ویژه محیط زیست شود، کشور وارد کننده خسارت یا همان دولت منشا مسوول است و به استناد مشروع بودن عملش نمی تواند خود را بی مسئولیت معرفی کند و به محیط زیست سایر کشورها خسارت وارد

---

^۱ عبداللهی، محسن، رویکردهای نظام مسئولیت بین المللی در جبران خسارات ناشی از اعمال منع نشده در حقوق بین الملل، پیشین، ص ۲۳۲.

^۲ در صفحه های ابتدایی کتاب به این قضیه که ضرورت توسعه قواعد برای مبارزه با آلودگی نفتی دریاها را آشکار ساخت اشاره گردید.

^۳ همان، ص ۲۱۷.

^۴ منظور از خطا، نقض تعهد و عملی درتعارض با آن است.

نماید. اما برای تحقق این نوع مسوولیت اطلاع دولت مسبب از فعالیت خطرناک، قابل توجه بودن خسارت های وارده، مشروع بودن فعالیت، وجود رابطه سببیت میان فعالیت زیانبار و خسارت ایجاد شده ضروری است.

۴-۵ مسوولیت ناشی از خسارت های وارده توسط اشخاص خصوصی

یکی از مباحث ویژه‌ی مطرح در چارچوب مسوولیت‌ها، به وضعیت‌هایی مرتبط است که ایراد خسارت زیست محیطی نه در نتیجه اعمال دولت‌ها بلکه توسط اشخاص خصوصی، صورت می‌گیرد. تردیدی در این نیست که کشورها مسوول اعمال متخلفانه منجر به ایراد خسارت به تابعان کشورهای دیگر^۱ توسط ارگان های خود هستند و بر اساس حقوق بین‌الملل صلاحیت کلی سرزمینی برای آنها امری مفروض به حساب می‌آید. حتی در مواقعی که تخلف از تعهدات بین‌المللی توسط مامورانی که بدون اجازه و دستور مقام مافوق و با تخلف از نظامات و آیین های اداری اما در لباس رسمی یا با امکانات یا در مکان دولتی صورت گرفته باشد مسوولیت آن متوجه دولت می‌باشد.

همچنین اگر شهروندان غیردولتی و کاملاً بر اساس میل و خواست خود بدون هدایت و رهبری نیروهای دولتی یا شبه دولتی به تخلف از تعهدات بین‌المللی مبادرت ورزند درحالی که دولت در جلوگیری از انجام فعل قصور کرده باشد و یا به طور جدی با آنان و در جهت جلوگیری از نقض تعهد، برخورد لازم و مناسب را انجام نداده باشد نیز مسوولیت دولت محرز می‌شود.

برای نمونه، اگر یک موافقتنامه بین‌المللی، وضع محدوده‌ی خاصی را در ارتباط با انتشار ماده‌ای (مثل گازهای مضر برای لایه ازن و غیره) در طبیعت، الزامی بداند، هر کشور طرف موافقت نامه در ازای هر فعالیت صورت گرفته در قلمرو خویش که از این محدوده تجاوز کند، مسوول خواهد بود؛ حتی اگر این فعالیت توسط اشخاص حقیقی صورت گرفته شده باشد چرا که این کشور تعهد الزام آوری را مورد پذیرش قرار داده است.

همچنین در مواقعی که یک کشور متعهد شود که انجام یک فعالیت خاص در قلمرو خود را منوط به کسب مجوز قبلی بنماید، ولی در عمل کردن به تعهد مزبور کوتاهی ورزیده و به همین دلیل یک آلودگی نقض کننده قواعد بین‌المللی

---

^۱ کلمه "ارگان" که می‌شود بجای آن از "نهاد" استفاده کرد معطوف به کلیه دستگاه‌ها، موسسه‌ها و تشکیلات یک دولت می‌باشد.

پدیدار گردد، کشور مذکور مسوول شناخته می شود. گذشته از این ممکن است که یک موافقت نامه بین‌المللی بر مسوولیت کشورهای عضو در قبال اعمال نهادهای غیر دولتی، تصریح نماید. به عنوان مثال ماده ۶ معاهده ۱۹۶۷ ماورای جو، پیش‌بینی نموده که متعاهدین در قبال «فعالیت‌های ملی در ماورا جو مسوول می‌باشند. چه در مواقعی که این فعالیت‌ها توسط نهادهای دولتی انجام گیرد و چه زمانی که نهادهای غیردولتی به این فعالیت‌ها مبادرت ورزند».^۱

۴-۶ لزوم جبران کامل خسارت به محیط زیست

هنگامی که مسوولیت بین‌المللی احراز گردید، دولت و یا سازمان بین‌المللی مسوول، مکلف به جبران خسارت وارده است. بنابراین نتیجه و اثر اساسی مسوولیت، تعهد به جبران کامل خسارت می باشد. دیوان دایمی بین‌المللی دادگستری در قضیه کارخانه "کوززو"^۲ در رای خود الزام به جبران خسارت را برای طرف مسوول در قبال نقض هر تعهد بین‌المللی شناخته است.

برآورد خسارت به ارقام، در حقوق بین‌الملل بسیار حایز اهمیت است. در عرصه خسارت‌های زیست محیطی این مساله با مشکل مواجه می‌گردد، زیرا در بسیاری از موارد، عناصر زیست محیطی را به سختی می‌توان با پول ارزیابی کرد. بی تردید با افزایش اهمیت بیمه و تضمین‌های مالی در عرصه محیط زیست و رابطه متقابل آن با فعالیت‌های اقتصادی، می‌توان انتظار داشت که این حوزه حقوقی شاهد توسعه‌ای اساسی در آینده‌ای نزدیک باشد.

اصولا تعیین روش یا روش‌ها و چگونگی جبران خسارت در ابتدا در صلاحیت کشورها یا سازمان‌های بین‌المللی طرف اختلاف و مبتنی بر توافق آن‌ها است. در غیر این صورت موضوع در صلاحیت مراجع قضایی یا داوری بین‌المللی که البته آن نیز توافق پسینی یا پیشینی دولت‌ها را همراه داشته می باشد.

---

^۱Article 1 of the Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects, 1972 and article XIV of the Moon Treaty, 1979. See further below, p. 893, with regard to civil liability schemes.

^۲ Chorzow Factory Case.

به طور کلی، روش‌های جبران خسارت عبارتند از بازگرداندن (اعاده) وضعیت به حال سابق^۱ با این هدف که شرایط به حالت قبلی برگردد مشروط بر اینکه اساساً غیر ممکن نباشد. بر طبق ماده ۳۴ طرح مسوولیت بین‌المللی دولت،^۲ بازگرداندن به وضع سابق نخستین شکل از اشکال جبران خسارتی است که دولت زیان دیده از فعل متخلفانه بین‌المللی در اختیار دارد. ماده ۳۵^۳ این طرح چنین مقرر می‌کند که دولت مسوول فعل متخلفانه، ملزم است که اعاده وضع به حال سابق کند، با این همه امکان بازگرداندن به وضع سابق در خسارت‌های زیست‌محیطی با توجه به شرایط و ویژگی‌های آن تقریباً مشکل است.

روش پرداخت غرامت،^۴ معمول‌ترین روش جبران خسارت است. غرامت باید به طور دقیق، صحیح و تا حد امکان مطابق با زیان وارده باشد. البته اگر خسارت جنبه مادی داشته باشد، باید در تعیین میزان غرامت خسارت احتمالی را نیز در نظر گرفت. بنابراین غرامت شامل هر گونه خسارتی است که از حیث مالی قابل ارزیابی و می‌تواند شامل منافع و حتی در صورت لزوم و تحت شرایطی عدم‌النفع^۵ نیز باشد اما خسارت غیرمستقیم به هیچ وجه قابل مطالبه نیست. علاوه بر این تعیین دقیق خسارت‌های زیست‌محیطی ناشی از تخریب محیط زیست انسانی یا طبیعی به منظور دریافت غرامت دارای پیچیدگی‌های خاص خود می‌باشد.

¹ Restitution.

^۲ جبران کامل زیان ناشی از فعل متخلفانه بین‌المللی مطابق مقررات این فصل (جبران خسارت) به شکل اعاده وضع به حال سابق، غرامت و جلب رضایت است که به صورت فردی (منفرداً) یا جمعی (مجتمعا) بر طبق مقررات این فصل صورت می‌گیرد.
^۳ دولت مسوول فعل متخلفانه ملزم است که اعاده وضع به حال سابق کند یعنی وضعیتی را که پیش از ارتکاب فعل متخلفانه وجود داشته است دوباره برقرار کند مشروط بر آن که و تاحدی که اعاده وضع به حال سابق: الف) از نظر مادی غیرممکن نباشد. ب) متضمن تحمیل تکلیفی خارج از تناسب با مزیتی که از اعاده وضع به حال سابق به جای پرداخت غرامت حاصل می‌گردد، نباشد. کمیسیون حقوق بین‌الملل (۱۳۸۸) **مسوولیت بین‌المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل**، برگردان: ابراهیم گل، علیرضا، تهران: نشر شهر دانش، ص ۱۹۷ و ۲۰۰. متن انگلیسی در تارنمای زیر قابل دسترس است:

<https://www.law.umich.edu/facultyhome/drwcasebook/Documents/Documents/International%20Law%20Commission%202001%20Draft%20Articles%20on%20State%20Responsibility.pdf>.2019-06-01.

⁴ Compensation.

^۵ عدم‌النفع «مانعت از وجود پیدا کردن منفعتی است که مقتضی آن حاصل شده است. مانند توقیف غیرقانونی شاغل به کار که موجب حرمان (بی بهره شدن) او از گرفتن مزد شده باشد» جعفری لنگرودی، محمد جعفر، (۱۳۷۲) **ترمینولوژی حقوق**، چاپ ششم، تهران: نشر گنج دانش، ص ۱۱۴۳.
ابراهیم گل، پیشین، ص ۲۰۶.

جلب رضایت زیان‌دیده^۱ از دیگر راه‌های جبران خسارت می‌باشد. زمانی که خسارت مستقیماً به یک کشور یا سازمان بین‌المللی وارد آمده باشد او حق دارد از کشور یا سازمان بین‌المللی متخلف بخواهد تا برای جبران خسارت وارده بخصوص اگر خسارت معنوی باشد با انجام اقداماتی، رضایت خاطرش را جلب نماید. این اقدام‌ها شکل‌های مختلفی دارد: اظهار تاسف و عذرخواهی رسمی که ممکن است به صورت شفاهی یا کتبی و توسط مقام صالح یا حتی رییس دولت انجام شود، اعمال نمادین مانند ادای احترام نظامی به پرچم با اعزام نمایندگان ویژه‌ای برای عرض پوزش؛^۲ بنابراین، جلب رضایت نوع سوم جبران خسارت است که دولت مسوول می‌تواند در ایفای تعهد خویش به جبران کامل خسارت ناشی از فعل متخلفانه بین‌المللی ارایه کند.

معمول‌ترین روش جلب رضایت که در موارد زیان‌های معنوی یا غیرمادی وارده به یک دولت به کار گرفته می‌شود اعلام متخلفانه بودن فعل توسط دادگاه یا دیوان صالح است. دیوان بین‌المللی دادگستری به سودمندی این روش از جلب رضایت در جبران زیان‌های غیر مالی وارده به یک دولت اشاره کرده است.^۳

اما در حقوق بین‌الملل محیط زیست همچنان این مساله باقی می‌ماند که با توجه به اینکه محیط زیست میراث مشترک بشری و جز حقوق نسل‌های حاضر و آینده تلقی می‌شود چگونه می‌توان رضایت زیان‌دیده را جلب نمود؟ به طور کلی در بحث مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها به نظر می‌رسد که حقوق عرفی مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها برای جبران خسارت زیست‌محیطی کارایی چندانی ندارد و حقوق قراردادی نیز برای کارآمدی جبران خسارت زیست‌محیطی فاصله زیادی با مشکلات و وقایع زیست‌محیطی در جهان دارد.

گرایش جدید حقوق بین‌الملل محیط زیست به سمت مسوولیت محض که بر اساس آن هیچ خسارتی بدون جبران باقی نمی‌ماند چشم‌انداز جدیدی در مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها گشوده است. ایجاد بیمه‌های زیست‌محیطی، تشکیل

---

^۱ Satisfaction.

^۲ همان، ص ۲۲۵.

^۳ همان، ص ۲۲۶. (به عنوان نمونه در قضیه کانال کورفو).

صندوق‌های مشترک ملی و بین‌المللی^۱ کمک‌های زیست‌محیطی و... از مصادیق گرایش جدید حقوق بین‌الملل محیط زیست در زمینه جبران خسارت‌های زیست‌محیطی تلقی می‌شود. از طرفی دیگر دولت‌ها بر اساس حقوق بین‌الملل عرفی ملزم به همکاری بین‌المللی در زمینه حفاظت از محیط زیست می‌باشند و با توجه به مشکلات فراروی مسوولیت بین‌المللی دولت‌ها بایستی با نگرشی پیشگیرانه از محیط زیست خود حفاظت نمایند. در این چهارچوب ضرورت اعمال اصول همکاری و پیش‌گیری در حقوق بین‌الملل محیط زیست دوچندان می‌گردد.

از این رو به نظر می‌رسد به تدریج در کنار نظام‌های حقوقی کلاسیک مبتنی بر مسوولیت ذهنی و عینی، گرایش به مسوولیت محض نیز رو به پیشرفت و توسعه است. افزایش انعقاد معاهدات و عهدنامه‌های بین‌المللی در خصوص جبران خسارت‌های زیست‌محیطی در موضوع‌های مختلف از قبیل آلودگی دریایی مثل عهدنامه مسوولیت مدنی ۱۹۹۲ در رابطه با آلودگی‌های نفتی در دریا همچنین موضوعات اتمی، هوا و ... ایجاد مکانیسم‌های مختلف جبران خسارت‌های زیست‌محیطی از طریق تاسیس صندوق‌ها و ارتقای قراردادهای «بیمه» حکایت از توسعه نظریه مسوولیت محض در حقوق بین‌الملل محیط زیست است.

---

^۱ یکی از سوابق موفق در این زمینه عهدنامه مسوولیت مدنی ناشی از خسارت آلودگی نفتی ۱۹۶۹ می‌باشد. این عهدنامه با ایجاد یک نظام حقوقی یکنواخت بین‌المللی با فرض مسوول شناختن صاحب کشتی آلوده‌کننده سعی در حمایت از قربانیان حوادث آلودگی نفتی دارد ولی به موجب این عهدنامه شخص خاصی برای مسوولیت مالک کشتی پیش‌بینی شده بود. در سال ۱۹۷۱ عهدنامه بین‌المللی تاسیس یک صندوق بین‌المللی برای جبران خسارت آلودگی نفتی جهت تکمیل این میزان و نحوه جبران خسارت در مواردی که سقف مقرر در عهدنامه مسوولیت مدنی کافی نباشد را پیش‌بینی نمود. با گذشت چند سال از تصویب و اجرای عهدنامه‌های مزبور، ضرورت بازنگری و اصلاح مقررات این عهدنامه‌ها رخ داد و سرانجام در سال ۱۹۹۲ از طریق برگزاری عهدنامه دیپلماتیک دو پروتکل در زمینه اصلاح عهدنامه‌های مزبور به تصویب رسید. یکی از موارد مهم در پروتکل‌های ۱۹۹۲ این بود که دولت‌هایی که به عهدنامه‌های مسوولیت مدنی ۱۹۶۹ و صندوق ۱۹۷۱ منتقل شوند. با الحاق به پروتکل‌های ۱۹۹۲ عهدنامه مسوولیت مدنی ۱۹۶۹ و ۱۹۷۱ آن ملحق شوند.

خلاصه فصل

در این فصل لزوم حفاظت از محیط زیست و عدم ایراد خسارت به آن از سوی همه بازیگران تشریح گردید. مسوولیت بین المللی دولت ها در قبال تعهدات محیط زیستی و نسبت به خسارت های ایجاد شده ناشی از اعمال منع نشده بحث و بررسی گردید. باتوجه به درنظر گرفتن مسوولیت محض در تعدادی از عهدنامه های چندجانبه و توجه جهانی به لزوم حفاظت از محیط زیست این رویه درحال شکل گیری است که درخصوص خسارت به محیط زیست احراز مسوولیت بین المللی، تنها نیاز به نقض تعهد نیست بلکه بروز خسارت از سوی دولت ها منجر به مسوولیت بین المللی و لزوم جبران خسارت از سوی آن ها می شود.

خودآزمایی فصل چهارم

۱- مسوولیت محض مشابه کدام مورد است؟

الف. مسوولیت مبتنی بر خطا   ب. مسوولیت مبتنی بر خطر   ج. مسوولیت عینی   د. مسوولیت ذهنی

۲- دیوان دایمی بین المللی دادگستری در کدام مورد در قبال نقض هر تعهد بین المللی، طرف مسوول را ملزم به جبران خسارت دانسته است؟

الف. قضیه فسفات   ب. قضیه کانال کورفو   ج. قضیه صید نهنگ   د. قضیه کارخانه کورزو

۳- معمول ترین روش جبران خسارت چیست؟

الف. پوزش رسمی   ب. پوزش اعم از رسمی و غیر رسمی   ج. پرداخت غرامت   د. جبران خسارت

۴- از مهم ترین مسایل مسوولیت بین المللی کدام است؟

الف. اثبات رابطه سببیت میان عمل زیان بار شخص و زیان وارده به دیگری.

ب. اثبات رابطه حقوقی میان خسارت رسان و خسارت دیده.

ج. وجود مولفه خسارت در رابطه میان متعاهدین.

د. احراز مسوولیت بین المللی توسط نهادهای قضایی بین المللی.

۵- معمول ترین روش جلب رضایت که در موارد زیان های معنوی یا غیرمادی وارده به یک دولت به کار گرفته می شود

کدام است؟

الف. اعلام متخلفانه بودن فعل توسط دادگاه یا دیوان صالح   ب. پرداخت غرامت

ج. پوزش رسمی   د. اعاده (بازگشت) به وضع سابق

فصل پنجم

مراجع قانونی حقوق محیط زیست

هدف کلی

محیط زیست بیش از هر حوزه ای در معرض خسارت و آسیب است. انسان ها در هر سن، موقعیت و وضعیتی چون در کودکی، کهنسالی، ناداری و دارایی، در صلح و شادی و در مخاصمه و اندوه امکان بروز خسارت و صدمه به محیط زیست را دارند هرچند که بیشترین آسیب توسط دولت ها با سیاستگذاری های نادرست آنان صورت می گیرد و فزونی خسارت های وارده از سمت افراد نیز ناشی از آن سیاست ها می باشد. به همین جهت محیط زیست باید توسط مراجع قضایی و داوری مورد حمایت قرار گیرد تا در صورت بروز خسارت های عمدی و یا قصور و سهل انگاری با خاطیان برخورد قانونی صورت گیرد و راه های جبران خسارت مشخص گردد.

در این فصل مراجع قانونی داخلی و بین المللی که به نوعی با محیط زیست در ارتباط می باشند و می توانند با تصمیم ها و اقدامات خود بر آن تاثیرگذار باشند بیان می گردد.

هدف یادگیری

از دانشجویان گرامی انتظار می رود پس از مطالعه این فصل:

۱- با مراجع قانونی، قضایی و مقررات مرتبط با محیط زیست در ایران شامل نهادها، سازمان های دولتی و دادگاه های عمومی و انقلاب و مراجع اداری یا شبه قضایی همچون بر اساس بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون شهرداری درباره بهداشت محیط زیست و آلودگی های کارخانه ها آشنا شوند.

۲- در حوزه نظام بین الملل با مراجع آن همچون دیوان بین المللی دادگستری، دیوان بین المللی دریاها و قضایایی مرتبط با محیط زیست آشنا گردند.

۱-۵ مراجع قانونی داخلی

تنها مرجع قانونگذاری در ایران مجلس شورای اسلامی است که مصوبات آن پس از تایید شورای نگهبان قابلیت اجرا دارد. البته در صورت اختلاف میان این دو نهاد، نظر مجمع تشخیص مصلحت نظام در خصوص مصوبه ارسالی صایب است. اما مراجعی نیز وجود دارد که در راستای اجرای قانون به صدور آیین نامه (دستورالعمل) در زمینه محیط زیست اقدام می نمایند.

لازم به ذکر است این مراجع که در حفاظت از محیط زیست و فرهنگ سازی عمومی نقش دارند در واقع در شکل گیری حقوق محیط زیست ایران سهیم هستند. این سازمان ها و مراکز شامل وزارت نیرو، سازمان حفاظت محیط زیست، سازمان امور اراضی (جهاد کشاورزی)، سازمان جنگل ها و مراتع، اداره محیط زیست شهرداری، سازمان بنادر و دریانوردی، سازمان کشتیرانی و مرکز ملی اقیانوس شناسی می باشد.

با توجه به آن که معرفی مجلس شورای اسلامی در حیطه درس حقوق اساسی می باشد سایر مراجع قانونی معرفی می شود.

۱-۱-۵ سازمان حفاظت محیط زیست^۱

در قسمت تاریخچه محیط زیست در ایران به صورت اجمالی به سازمان حفاظت محیط زیست اشاره شد. هدف سازمان، تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به منظور حفاظت و تضمین بهره مندی صحیح و مستمر از محیط زیست بنحوی که ضمن حفظ تعادل مناسبات زیستی، موجبات توسعه پایدار و بهبود، رشد و اعتلای کیفی انسان ها فراهم آید.

وظایف آن شامل این موارد می شود: حفاظت از بوم زیست های طبیعی کشور و ترمیم اثرات سو گذشته در محیط زیست، پیشگیری و جلوگیری از تخریب و آلودگی محیط زیست، ارزیابی ظرفیت قابل تحمل محیط در جهت بهره وری

---

¹ Department of Environment.

معقول و مستمر از منابع محیط زیست، نظارت مستمر بر بهره برداری از منابع محیط زیست، برخورد فعال با زمینه های بحرانی محیط زیست شامل آلودگی های بیش از ظرفیت قابل تحمل محیط.

این سازمان در موارد زیر به بررسی، مطالعه و پژوهش در راستای حفاظت از محیط زیست می پردازد.

- عوامل آلوده کننده و مخرب محیط زیست در زمینه آب، هوا، خاک، مواد زاید، آفت کش ها، کودهای شیمیایی، سرو صدا و نظایر آن ها.
- مناطقی که دارای ویژگی های خاص و منحصر به فرد اکولوژیک (بوم زیستی) می باشند و تعیین حدود آن ها.
- چگونگی استقرار پدیده های عمرانی و توسعه کشور مانند واحدهای صنعتی، نیروگاه ها، سدها، مجتمع های کشاورزی، عمرانی و سکونت گاه های انسانی و نظایر آن.
- استفاده از فناوری سازگار با محیط.
- آموزش زیست محیطی به منظور اشاعه و ارتقا سطح دانش و بینش زیست محیطی افراد جامعه برای ایجاد علاقه، حس مسوولیت و مشارکت عمومی مردم کشور در حفاظت از محیط زیست با همکاری مراکز آموزشی و پژوهشی و رسانه های گروهی، تشکل های غیردولتی و بهره گیری از کلیه امکانات داخل کشور و در سطح بین المللی.
- ارزشگذاری اقتصادی منابع طبیعی و هزینه های زیست محیطی ناشی از توسعه.
- مطالعه و زمینه سازی جهت دستیابی به توسعه پایدار.^۱

سازمان محیط زیست در ارائه خدمات رسانی همچون تامین انواع انرژی شامل نفت، بنزین، آب، برق نقشی ندارد اما با توجه به ابزارهای نظارتی که در اختیار دارد می تواند در تحقق حق بر محیط زیست سالم شهروندان و برخورداری ایرانیان و کلیه انسان ها از محیط زیست سالم نقش اصلی را داشته باشد. البته مهم ترین ابزار در رسیدن به این هدف،

---

¹<https://eform.doe.ir/Portal/home/?147077/%D8%A7%D9%87%D8%AF%D8%A7%D9%81%20%D9%88%20%D9%88%D8%B8%D8%A7%DB%8C%D9%81-1397-09-25>.

فرهنگ سازی و آموزش مسوولان و مردم و یادآوری بحران های زیست محیطی است تا همه با جدی گرفتن مهم ترین مشکل جهان یعنی بی توجهی به محیط زیست، الزامات زیست محیطی را رعایت نمایند.

۵-۱-۲ وزارت نیرو

وزارت نیرو به دلیل آن که به تامین آب و برق کشور (مهم ترین انرژی مصرفی مردم) می پردازد در قسمت نهادها و سازمان های مرتبط با محیط زیست به معرفی آن می پردازیم. این وزارتخانه با اجرای درست قوانین، اتخاذ سیاست های منطبق با حفاظت محیط زیست و توسعه پایدار نقش بسیار مهمی می تواند در تحقق اهداف زیست محیطی که همان حفظ محیط زیست سالم برای نسل کنونی و نسل های آینده است ایفا نماید.

این وزارتخانه اهداف کلان خود را این چنین بیان نموده است: «وزارت نیرو یکی از مهم ترین وزارت خانه های اقتصادی دولت محسوب می شود. میزان اعتبارات سالیانه این وزارت خانه به طور طبیعی چند برابر برخی از وزارت خانه ها است. اهمیت تامین و توزیع آب و برق با کیفیت مطلوب که از حیاتی ترین نیازهای جامعه است، مهم ترین هدف این وزارت خانه محسوب می شود. اما می توان مهم ترین اهداف وزارت نیرو را به شرح زیر در چند محور ذکر کرد:

- ۱- حفاظت، نگهداری، بهره برداری و بهبود کمی و کیفی منابع آب های سطحی و زیرزمینی.
- ۲- رضایت و اقبال مردم با تامین، تصفیه و توزیع مناسب آب بهداشتی سالم و دایمی برای انواع مصارف.
- ۳- بالابردن بهداشت محیط شهرها و روستاها با طراحی و اجرای شبکه های جمع آوری و تصفیه خانه های فاضلاب.
- ۴- تامین نیازهای انرژی با کیفیت مطلوب و تمام وقت برای انواع مصارف شهروندان
- ۵- دیدگاه بلند مدت (دورنگر) به صیانت از منابع آب و انرژی و انتقال آن به نسل های آینده»^۱.

---

¹ <http://www.moe.gov.ir/> 1397-07-25-وزارت-نیرو/اهداف-کلان

با مشاهده اهداف این وزارت خانه متوجه می شویم که کل برنامه ریزی ها، سیاست ها، تدابیر و اجرای قوانین و خدمات رسانی آن مرتبط با محیط زیست می باشد. وزارت نیرو در تحقق محیط زیست سالم و حق بر آن با توجه به وجود اهدافی همچون افزایش کیفیت بهداشت، تامین آب آشامیدنی سالم و برق مورد نیاز کشور، نقش عمده ای دارد.

۳-۱-۵ سازمان امور اراضی (جهاد کشاورزی)^۱

سازمان امور اراضی کشور در بهمن ماه ۱۳۷۱ با ادغام تشکیلات سازمان اصلاحات ارضی و ستاد مرکزی هیات های هفت نفره، به عنوان سازمانی مستقل و وابسته به وزارت کشاورزی (و پس از ادغام، وزارت جهاد کشاورزی) با تنوعی از وظایف و ماموریت های حاکمیتی آغاز به کار کرد. حفظ کاربری، یکپارچگی، ساماندهی، تثبیت مالکیت و توسعه اراضی از حوزه های اصلی ماموریتی سازمان در جهت مدیریت بر زمین های کشاورزی و واگذاری اراضی برای طرح های کشاورزی و غیرکشاورزی است.

بر طبق ماده ۵ اساسنامه سازمان تصویبی هیات وزیران) به سال ۱۳۷۵، هدف سازمان عبارت از برنامه ریزی و تعیین خط مشی در حدود وظایف سازمان و انجام وظایف محول شده در خصوص کلیه اراضی غیر شهری مشمول حوزه فعالیت و اختیارات وزارت کشاورزی (جهاد کشاورزی) در سطح کشور است.

تبصره دو ماده یک اساسنامه به واگذاری زمین اختصاص یافته است. «ستاد مرکزی واگذاری زمین و هیات های هفت نفره واگذاری زمین با حفظ اختیارات و مسوولیت های قانونی خود به عنوان مراجع سیاستگزاری و تصمیم گیری در امور واگذاری زمین، در محدوده قوانین و مقررات و در چهارچوب سازمان جدید نسبت به انجام مسوولیت ها و فعالیت های مربوط اقدام و فقط تشکیلات و امور اجرایی آن در سازمان متمرکز می شود»^۲ واگذاری زمین با توجه به چگونگی استفاده از آن نقش بسیار مهمی در حفظ محیط زیست دارد.

^۱ لازم به ذکر است با توجه به وظیفه اصلی وزارت جهاد کشاورزی که تحقق امنیت غذایی است و نقش اصلی در تحقق آن برعهده سازمان امور اراضی است به وزارت خانه جهاد کشاورزی به صورت مستقل پرداخته نمی شود.

^۲ <http://www.laoi.ir/page-main/fa/0/form/pId31-1397-07-25>.

همچنین بر طبق بند ب ماده ۷ اساسنامه، نظارت بر حسن اجرای قوانین و مقررات مربوط به امور زمین در چهارچوب اهداف و وظایف تعیین شده با رییس آن سازمان است.^۱

این سازمان از آن جایی که مدیریت بر زمین های کشاورزی که یکی از مولفه های مهم محیط زیست می باشد را برعهده دارد به مباحث محیط زیست مرتبط می گردد و به همین جهت در قسمت نهادهای زیست محیطی مورد نظر قرار گرفت.

۵-۱-۴ سازمان جنگل ها و مراتع و آبخیزداری کشور

هدف سازمان حفظ و حمایت، احیا، توسعه و بهره برداری اصولی از جنگل ها، مراتع، اراضی جنگلی، بیشه های طبیعی، اراضی مستحده ساحلی، حفاظت و حمایت از آب و خاک کشور از طریق مدیریت علمی بر حوزه های آبخیز و رعایت اصول توسعه پایدار می باشد.

از مهم ترین وظایف سازمان به موارد زیر باید اشاره کرد.

۱. تدوین سیاست ها و راهبردهای بخش منابع طبیعی و آبخیزداری و تنظیم و اجرای برنامه های توسعه منابع طبیعی و آبخیزداری در چهارچوب سیاست های توسعه پایدار.

۲. حفظ، حمایت، حراست و بهره برداری اصولی از جنگل ها، مراتع و بیابان ها و حوزه های آبخیز کشور.

۳. تشخیص و تفکیک حریم قانونی اراضی ملی از مستثنیات اشخاص حقیقی و حقوقی و تثبیت حاکمیت دولت بر منابع ملی کشور.

۴. بررسی و مطالعه حوزه های آبخیز کشور به منظور برنامه ریزی و تهیه طرح های جامع و اجرای فعالیت های منابع طبیعی و آبخیزداری در حوزه های آبخیز کشور.

۵. توسعه جنگل ها و مراتع دست کاشت، پارک های جنگلی، اصلاح و احیای جنگل ها و مراتع مخروبه و ترویج زراعت چوب با تاکید بر حفظ ذخایر ژنتیکی و تنوع زیستی گیاهی.

---

^۱ همان.

لازم به ذکر است که سیزده قانون و آیین نامه در خصوص جنگل ها و مراتع در ایران تصویب شده است که آخرین آن جرایم قانون حفاظت و بهره‌برداری از جنگل‌ها و مراتع مصوب ۱۳۹۶ مصوب هیات وزیران می باشد.

۵-۱-۵ اداره کل محیط زیست و توسعه پایدار شهرداری تهران

با توجه به آن که شهر تهران پایتخت کشور می باشد و درصد قابل توجهی از جمعیت کشور را در خود جای داده است^۱ توجه به محیط زیست از سوی شهرداری امری لازم و ضروری می باشد.^۲ به همین جهت اداره کل اشاره شده می تواند نقش بسیار مهمی در حفاظت از محیط زیست این قسمت از کشور که تراکم انسانی بالایی دارد ایفا نماید.

اهداف و وظایف این سازمان به شرح زیر است:

«سیاستگذاری، برنامه‌ریزی، هماهنگی و نظارت در جهت حفظ و ارتقای محیط‌زیست شهر تهران براساس اسناد فرادستی راهبری، هماهنگی و نظارت بر روند تحقق اهداف توسعه پایدار در مجموعه شهرداری تهران.

راهبری و نظارت بر پیاده سازی استانداردها و مدل های مرتبط با محیط زیست شهری.

برنامه ریزی، راهبری و نظارت بر مدیریت مصرف منابع (انرژی و آب) در مجموعه شهرداری تهران.

پایش کمی و کیفی منابع اکولوژیک شهر تهران اعم از آب، خاک، هوا، صوت و تنوع.

برنامه ریزی، راهبری و نظارت بر توسعه انرژی های تجدیدپذیر در مجموعه شهرداری تهران - زیستی.

سیاستگذاری، برنامه ریزی و تدوین راهکارهای اجرایی در جهت حفظ ذخایر زیستی و تقویت شبکه اکولوژیکی شهر تهران.

---

^۱ شهر تهران در روز نزدیک به ۱۰ میلیون و در شب حدود ۹ میلیون نفر جمعیت دارد. حق شناس، محمد جواد، **لZoom تفکیک هزینه های اداره تهران از پایتخت**، قابل دسترس در: <http://www.sharghdaily.ir/News/148325-1397-07-06>

^۲ رای شماره ۹۳۰۹۹۷۰۲۲۰۳۰۱۲۸۷ صادره از دادگاه عمومی حقوقی تهران، مبتنی بر این واقعیت است که شهرداری نسبت به درختان معابر عمومی مسوولیت دارد. رای در تارنمای زیر قابل دسترس است:

<http://j.ijri.ir/SubSystems/Jpri2/Showjudgement.aspx?id=SEIxeDVXSkFhSzA91397-10-27>.

برنامه ریزی و راهبری در جهت ارتقای آگاهی، توانمندی و توسعه مشارکت های اجتماعی گروه های مختلف جامعه (اعم از شهروندان و سازمان ها) در حوزه محیط زیست شهری.

ایجاد مرکز اطلاعات محیط زیست شهر تهران به منظور گردآوری داده های مرتبط، پردازش آن ها و تولید گزارش های تحلیلی راهبری، هماهنگی و نظارت بر فعالیت های ادارات محیط زیست مناطق ۲۲ گانه. ایجاد تعامل، همکاری و هماهنگی با مراکز علمی، پژوهشی، اجرایی، نهادها و سازمان های ذی ربط در سطوح شهری، ملی و بین المللی.

تدوین نظام نامه ها، شیوه نامه ها و دستورالعمل های لازم در حوزه محیط زیست شهری و توسعه پایدار.^۱ علاوه بر قوانین مصوب در سطح ملی که شهرداری تهران نیز ملزم به اجرای آن می باشد شورای اسلامی شهر تهران نیز با توجه به بافت و ساخت شهر، مصوبات محیط زیستی زیادی داشته است که شهرداری مکلف به اجرای آن می باشد. تصویب مصوبات محیط زیستی توسط شورای کل شهرها صورت می گیرد.

بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون اصلاح پاره ای از مواد و الحاق مواد جدید به قانون شهرداری مصوب سال ۱۳۳۴ خورشیدی مقرر داشته است «جلوگیری از ایجاد و تاسیس کلیه اماکن که بنحوی از آنها موجب بروز مزاحمت برای ساکنین یا مخالف اصول بهداشت در شهرهاست، شهرداری مکلف است از تاسیس کارخانه ها، کارگاه ها، گاراژهای عمومی و تعمیرگاه ها و دکان ها و همچنین از مراکزی که مواد محترقه می سازند و اصطبل چارپایان و مراکز دامداری و بطور کلی تمام مشاغل و کسب هایی که ایجاد مزاحمت و سروصدا کند یا تولید دود یا عفونت و یا تجمع حشرات و جانوران نماید جلوگیری کند و در تخریب کوره های آجر و گچ و آهک پزی و خزینه گرمابه های عمومی که مخالف بهداشت است اقدام نماید و با نظارت و مراقبت در وضع دودکش های اماکن و کارخانه ها و وسایط نقلیه که کارکردن آنها دود ایجاد می کند از آلوده شدن هوای شهر جلوگیری نماید و هر گاه تاسیسات مذکور فوق قبل از تصویب این قانون بوجود آمده باشد آنها را تعطیل کند و اگر لازم شود آنها را به خارج از شهر انتقال دهد».^۲

^۱ <http://doe.tehran.ir/%D8%AF%D8D8%A8% % %87-%D9%85%D8%B1%DA%-1397-06-16>.

^۲ قابل دسترس در تارنمای: <http://rc.majlis.ir/fa/law/show/95968-1397-07-06>

این ماده اشاره مستقیم به محیط زیست دارد و هدف آن تامین زندگی شهروندان به نحوی است که حق بر سلامت آنان تحقق یابد. به همین جهت اگر شهروندی در بافت شهری و در کنار اماکن مسکونی به نگهداری احشام بپردازد باید بر طبق این ماده با وی برخورد قانونی صورت گیرد. البته این مساله حتی امروزه در روستاهایی که از نظر تقسیمات جغرافیایی تازه تبدیل به شهر شدند به موقع اجرا گذاشته می شود چنان چه روستاییان در منطقه خاصی از روستا باید به دامپروری بپردازند.

تبصره این ماده بیان می دارد: شهرداری در مورد تعطیل، تخریب و انتقال به خارج از شهر مکلف است مراتب را ضمن دادن مهلت مناسبی به صاحبان آنها ابلاغ نماید و اگر صاحب ملک به نظر شهرداری معترض باشد باید ظرف ۱۰ روز اعتراض خود را به کمیسیون مرکب از سه نفر که از طرف انجمن شهر انتخاب خواهند شد تسلیم کند. رای کمیسیون قطعی و لازم الاجرا است. هرگاه رای کمیسیون مبنی بر تایید نظر شهرداری باشد و یا صاحب ملک به موقع اعتراض نکرده و یا در مهلت مقرر شخصا اقدام نکند شهرداری به وسیله مامورین خود راسا اقدام خواهد نمود. کمیسیون اشاره شده با رای قطعی آن بیانگر وجود یکی از نهادهای شبه قضایی ایران است که به محیط زیست می پردازد.

بینشی وجود دارد که بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون شهرداریها به دلیل تصویب قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳ و اصلاحی ۱۳۷۱ و بر اساس مستفاد از مواد ۹ و ۱۰ و ۱۱ نسخ شده است و اعتبار قانونی ندارد. براساس بینش اشاره شده به موجب ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، همچنین به استناد ماده ۱۱ و تبصره ذیل ماده ۱۰ قانون موصوف، تکالیف قانونی در خصوص برخورد با واحدهای آلاینده به سازمان حفاظت محیط زیست محول شده است، بنابراین به دلیل تاخر در تصویب و اجرای قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون شهرداریها منسوخ است و جایگاهی برای شهرداری برای برخورد با مشاغل مزاحم شهری ندارد.

عمده دلایلی که می توان در خصوص رد استدلال و استنتاج فوق برشمرد، به این شرح است: نخست: قانون شهرداری به ویژه در بند ۲۰ ماده ۵۵ که در سال ۱۳۴۵ اصلاح شده است، به مشاغل و فعالیت هایی اشاره دارد که در داخل محدوده قانونی و حریم مصوب شهر فعالیت می نمایند، در حالی که قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست تنها به این

محدوده اختصاص ندارد و از این حیث قانون شهرداری خاص تلقی شده و قانون عام موخر نمی‌تواند ناسخ قانون خاص مقدم باشد. دوم: تاکید اصلی بند ۲۰ ماده ۵۵ بر عنوان «مزاحمت برای سکنه شهر و عنوان مغایرت با اصول بهداشت در شهر» است، در حالی که تاکید ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست بر عنوان «آلودگی محیط زیست و عنوان زیان‌آور به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان و یا آثار و ابنیه» است، بنابراین به دلیل تفاوت در موضوع، دو مستند قانونی یاد شده متعارض نیستند و قابل جمع می‌باشند. سوم: اختیار اعطایی از سوی قانونگذار به سازمان حفاظت محیط زیست در این زمینه، نفی‌کننده اختیار شورای اسلامی شهر که در واقع هیات مدیره اداره امور شهر است، نمی‌باشد.^۱

۵-۱-۶ سازمان بنادر و دریانوردی

سازمان بنادر و دریانوردی^۲ وابسته به وزارت راه و شهرسازی بیست و دو وظیفه دارد که تعدادی از آن وظایف به حفاظت از محیط زیست مربوط می‌باشد. نظارت کامل در امور کشتیرانی ساحلی و بازرگانی و تلاش در توسعه آن‌ها و تامین ایمنی عبور و مرور و انجام هر نوع اقدامی که در پیشرفت و توسعه فعالیت کشتیرانی‌های بازرگانی و ساحلی لازم است. اداره و برقرار نمودن علائم و وسایل روشنایی دریایی و رودخانه‌ای برای تامین ایمنی عبور و مرور کشتی‌ها و شناورها، اعطای گواهینامه‌های صلاحیت فنی، دریایی و غیره به افراد واحدهای دریایی طبق مقررات مربوطه، اجرای قانون دریایی ایران و انجام وظایف مقرر در قانون راجع به اجازه تاسیس سازمان بنادر و کشتیرانی و سایر قوانین مربوط از دیگر وظایف سازمان بنادر و دریانوردی است.

این سازمان در راستای حفاظت از محیط زیست و دستیابی به توسعه پایدار و رعایت الزامات ملی و بین‌المللی محیط زیستی برنامه‌هایی را در دست اقدام دارد:

^۱ خالدی، شهریار، (۱۳۷۹) **مبانی محیط زیست ایران**، ج سوم، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ص ۳۱.

^۲ به موجب مصوبه مورخ ۱۳۸۷/۱۰/۰۲ مجلس شورای اسلامی نام سازمان بنادر و کشتیرانی به سازمان بنادر و دریانوردی تغییر یافت و کلیه قوانین و مقررات حاکم بر سازمان بنادر و کشتیرانی عیناً در سازمان بنادر و دریانوردی حاکم و جاری گردید.

انجام ممیزی دوره ای و بازرسی محیط زیستی از محوطه های عملیاتی عمومی و اختصاصی، عملیات نگهداری، جمع آوری و حمل زباله، تاسیسات آب و فاضلاب و ... و پیگیری جهت رفع عدم انطباق ها.

نمونه برداری و اندازه گیری دوره ای از میزان انتشار آلاینده های آب و هوا شامل: سنجش میکروبی و شیمیایی آب شرب، فاضلاب و حوضچه ها و سنجش گازها و گرد و غبار محیطی و گازهای خروجی ازدودکش و بررسی و ارزیابی آن ها بر اساس دستورالعمل خوداظهاری در پایش و روش اجرایی مربوطه، شناسایی و ارزیابی جنبه ها و پیامد های محیط زیستی مرتبط با فرآیند های جاری در مجتمع بندری شهید رجایی و پیگیری جهت حذف یا کاهش و کنترل آن ها، تهیه، تدوین، بازنگری و جاری سازی دستورالعمل ها و روش های اجرایی محیط زیستی بر اساس آخرین استانداردهای ملی و بین المللی.

تهیه چک لیست های ممیزی سیستم مدیریت محیط زیست براساس ایزو ۱۴۰۰۱-۲۰۰۴ و انجام ممیزی مطابق چک لیست، عضویت و شرکت در کمیته های تخصصی محیط زیست استان و تعامل و همکاری با آن ها، ارتقای دانش و فرهنگ حفاظت از محیط زیست در بین کارکنان از طریق برگزاری دوره ها و سمینارهای آموزشی و انتقال و ارسال پیام ها و اطلاعات محیط زیستی، نظارت و پیگیری بر حسن اجرای جمع آوری، حمل و دفع انواع پسماندهای تولیدی در مجتمع بندری مطابق قوانین ملی و بخشنامه های ابلاغ شده از سوی سازمان و دستورالعمل های داخلی.

همچنین باید به کشتیرانی جمهوری اسلامی ایران اشاره کنیم که در صورت رعایت الزامات محیط زیستی در سطح قوانین داخلی و مقررات بین المللی به خصوص عهدنامه بین المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی ها می تواند در تحقق حفاظت از محیط زیست ملی و جهانی نقش عمده ای داشته باشد.

لازم است به مراکز پژوهشی و مطالعاتی محیط زیستی اشاره نماییم که نقش مهمی را در اتخاذ سیاست ها و تدابیر می توانند داشته باشند.

بهره برداری از اقیانوس ها و دریاها به لحاظ حمل و نقل، تجارت، منابع غذایی و دارویی، منابع معدنی و امنیت کشورهای ساحلی از اهمیت بسیار ویژه ای در جهان امروز برخوردار است. پهنه گسترده ای از قلمرو سرزمین ایران به طول بیش از ۵۷۰۰ کیلومتر را کرانه های آبی دریاچه کاسپین، خلیج فارس و دریای عمان تشکیل می دهد. به همین

جهت مرکز ملی اقیانوس‌شناسی با توجه به توافق صورت گرفته بین وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) در اواخر سال ۱۳۷۰ تاسیس گردید و در جلسه مورخ ۱۳۸۸/۱۲/۰۸ شورای گسترش آموزش عالی کشور، با تبدیل آن به «موسسه ملی اقیانوس‌شناسی» موافقت قطعی شد. این پژوهشکده شامل یک گروه علوم دریایی شامل علوم زیستی دریا، علوم غیر زیستی دریا، حقوق و مطالعات راهبردی دریا می باشد. پژوهشکده علوم جوی با گروه پدیده های هوا - دریا، اقلیم شناسی و پیش بینی جوی و پژوهشکده فناوری و مهندسی دریا شامل گروه داده های اقیانوسی و سنجش از راه دور، گروه اقیانوس شناسی ساحلی و گروه فناوری دریایی به فعالیت علمی می پردازند.^۱

در انتهای این قسمت ضروری است به تلاش اندیشمندان محیط زیستی و نهادهای غیردولتی ایرانی اشاره نماییم که در فرهنگ سازی و جلب توجه مردم به محیط زیست و اقدامات اجرایی در پاکیزه نگه داشتن محیط زیست و جلوگیری از تخریب آن نقش بارزی ایفا می کنند.

بعد از معرفی مهم ترین نهادهای داخلی مربوط به محیط زیست و بخشی از قوانین مرتبط، ضروری است به نظام قضایی ایران نیز اشاره نماییم که به پرونده های محیط زیست رسیدگی می کنند. در واقع مراجع قضایی ایران به دو صورت ۱. نظام دادگستری شامل دادگاه های عمومی و انقلاب ۲. نظام شبه قضایی یا مراجع اداری قضایی تقسیم می شود.

۵-۱-۷ نمونه هایی از رویه قضایی محیط زیستی

یگان های حفاظت محیط زیست در نقش ضابطان قضایی برحسب وظیفه خود در چهارچوب مراقبت از محیط زیست و جهت جلوگیری از ایجاد آلودگی و تعرض به حریم محیط زیست، متعرضان و آلوده کنندگان را به مرجع قضایی ارجاع می دهند. البته هر شهروند مسوولی می تواند موارد خسارت زا را به نیروی انتظامی یا هر ضابط قضایی اطلاع دهد تا آنان ضمن بررسی و در صورت تایید، پرونده تشکیل و به دادرسی عمومی ارجاع دهند.

---

¹ <http://www.inio.ac.ir/Default.aspx?tabid=646-1397-06-09>.

یکی از موارد عمده مطرح در حوزه محیط زیست در دادگاه های ایران قطع درختان بوده است. "قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها" مصوب ۱۳۵۹/۰۳/۰۳ شورای انقلاب که در ۱۳۸۸/۰۴/۲۰ به تصویب مجمع تشخیص مصلحت نظام رسید اختیاراتی را در زمینه جلوگیری از تخریب فضای سبز شهری به شهرداری ها داده است.

به موجب ماده ی یک این قانون قطع درختان در معابر میادین، بزرگراه ها و بوستان ها و محل هایی که به صورت باغ شناخته شده، در محدوده ی قانونی و حریم شهرها بدون اجازه شهرداری و رعایت ضوابط مربوط ممنوع است. همچنین بر طبق ماده چهار هرکس درختان موضوع ماده یک قانون گسترش فضای سبز را عالما و عامدا و برخلاف قانون مذکور قطع یا موجبات از بین رفتن آنها را فراهم آورد، علاوه بر جبران خسارت وارده حسب مورد به جزای نقدی از یک میلیون تا ده میلیون ریال برای قطع هر درخت و در صورتی که قطع درخت بیش از سی اصله باشد به حبس تعزیری از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.

با توجه به این که حفظ فضای سبز شهرها در صلاحیت شهرداری هر شهر است، می تواند در صورت برخورد با هر نوع تخلف قانونی علیه فرد خاطی اقدامات قانونی پیش بینی شده را به عمل آورد.

همچنین سازمان جنگل ها و مراتع در چهارچوب قانون "حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع" ^۱ می تواند بر علیه اشخاصی که جنگل ها و مراتع را تخریب می کنند اقامه دعوی کند. بر مبنای ماده یک قانون "حفظ و حمایت از منابع طبیعی و ذخایر جنگلی کشور" ^۲ گونه های مختلفی از درختان در سراسر کشور جز ذخایر جنگلی محسوب و قطع آنها ممنوع است. طبق تبصره یک این ماده، وزارت کشاورزی موظف است متخلفان را به مراجع قضایی معرفی کند و بر طبق تبصره ۳ متخلفان برای بار نخست علاوه بر پرداخت خسارتی که توسط کارشناسان وزارت جهاد کشاورزی ارزیابی خواهد گردید به حبس از یک تا شش ماه و پرداخت جزای نقدی برای هر اصل درخت معادل یک برابر و نیم قیمت روز آن و در صورت تکرار به اشد مجازات محکوم خواهند شد. در تمام موارد مصرح در قوانین مذکور سازمان جنگل ها و

^۱ مصوب ۱۳۴۶/۰۴/۲۰ مجلس شورای ملی و ۱۳۴۶/۰۵/۲۵ به تصویب مجلس سنا.

^۲ مصوب ۱۳۷۱/۰۷/۱۲ مجلس شورای اسلامی.

مراتب می‌تواند به مثابه شاکی خصوصی علیه متخلفان اعلام جرم کند و از دادگاه بخواهد به موضوع رسیدگی و حکم دهد.

به عنوان نمونه آرایبی در حوزه اقدام علیه بهداشت عمومی، ایجاد به آلودگی و شکار غیرمجاز بیان می‌شود.

۱- در رای حاضر که مورد بررسی قرار می‌گیرد مرجع صدور رای، شعبه ۲۱ دادگاه تجدید نظر استان تهران و استناد رای ماده ۶۸۸^۱ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ بوده است. عنوان چکیده رای در مرکز پژوهش‌های قوه قضاییه، چنین درج شده است: تخلیه نخاله‌های ساختمانی در معابر عمومی به دلیل آلوده نمودن محیط زیست شهروندان مصداق بزه تهدید علیه بهداشت عمومی است.

در رای بدوی آمده است در خصوص اتهام آقای م.م. فرزند م. دایر به تهدید علیه بهداشت عمومی از طریق تخلیه نخاله ساختمانی در معبر عمومی موضوع کیفرخواست شماره ۲۷۹۸ به تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۰۵ دادسرای ناحیه ۳۲ تهران؛ دادگاه با توجه به گزارش مرجع انتظامی راجع به نحوه دستگیری متهم در حین تخلیه نخاله و مفاد اعلامیه رسمی مورخه ۱۳۹۱/۰۴/۲۴ معاونت امور بهداشتی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشت درمانی شهید بهشتی مبنی بر این که تخلیه نخاله‌های ساختمانی در معابر عمومی به دلیل آلوده نمودن محیط زیست شهروندان به عنوان تهدید علیه بهداشت عمومی تلقی می‌گردد و با عنایت به اقرار ضرمنی و دفاعیات غیرموجه متهم و سایر قرائن موجود در پرونده لذا بزهکاریش محرز است و مستندا به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۵ و ماده ۱۹^۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ با رعایت مواد ۳۷^۳ و ۳۸^۴ همان قانون به لحاظ وضع خاص متهم و فقدان سابقه کیفری و ماده ۳^۵ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین و بخشنامه قضایی تعرفه‌های مصوب خدمات قضایی سال ۱۳۹۳، نامبرده

^۱ در قسمت ۳-۱-۱-تعریف آلودگی، ماده ۶۸۸ درج شده است.

^۲ طبق این ماده مجازات های تعزیری به هشت درجه تقسیم شده است.

^۳ ماده ۳۷ درخصوص میزان کاهش (تقلیل) و تبدیل مجازات تعزیری است.

^۴ ماده ۳۸ جهات تخفیف را برشمرده است.

^۵ ماده ۳، قوه قضاییه را مکلف نموده است کلیه درآمدهای خدمات قضایی (در ۲۳ مورد) را دریافت و به حساب درآمد عمومی کشور واریز نماید.

را با اعمال دو درجه تخفیف در مجازات به پرداخت پنج میلیون ریال جزای نقدی در حق دولت محکوم می‌نماید. رای صادره حضوری و ظرف بیست روز پس از ابلاغ قابل اعتراض در محاکم تجدیدنظر استان تهران است.

در خصوص اعتراض و تجدیدنظرخواهی آقای م.م. فرزند م. از دادنامه شماره ۵۰۰۱۱۷ مورخه ۹۳/۰۲/۱۳ صادره از شعبه ۱۱۷۵ دادگاه عمومی جزایی تهران که به موجب آن مشارالیه به اتهام تهدید علیه بهداشت عمومی محکوم به پرداخت جزای نقدی گردیده است؛ با ملاحظه محتویات پرونده و لایحه اعتراضیه تجدیدنظرخواه و این که از ناحیه ایشان ایراد و اشکال موجه و موثری که مطابق شقوق مندرج در ماده ۲۴۰^۱ قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور کیفری موجبات نقض دادنامه موصوف و رسیدگی بیشتر را ایجاد نماید مطرح نگردیده است و دادنامه بدوی از هر حیث موافق مقررات و موازین قانونی اصدار یافته است، لذا دادگاه مستندا به بند الف از ماده ۲۵۷^۲ قانون مارالذکر^۳ ضمن رد تجدیدنظرخواهی به عمل آمده دادنامه معترض عنه را عینا تایید و استوار می‌نماید. رای صادره با لحاظ ماده ۲۴۸ قانون مرقوم فوق قطعی است.^۴

۲- «در خصوص اتهام آقای... مبنی بر آلودگی محیط‌زیست با استفاده از سوخت‌های فسیلی مازوت^۵ به‌جای انرژی پاک که منتهی به تهدید علیه بهداشت عمومی گردیده است... با عنایت به اعلام شکایت مبنی بر اینکه نیروگاه... بیش از سه سال است از سوخت مازوت در فصول مختلف سال استفاده نموده و با این اقدام خود روزانه بیش از ۳۵۰ تن دی‌اکسید گوگرد وارد هوای مناطق مجاور آن می‌نماید... و استفاده زیاد از مازوت و حتی پسماندهای نیروگاه اصفهان آلودگی شدیدی سطح منطقه را فراگرفته است که تداوم جریان آلودگی و پساب خروجی موجبات آلودگی خاک و در صورت اشباع شدن خاک و نفوذ به آب‌های زیرزمینی این آب‌ها نیز آلوده خواهند شد...، بنابراین وقوع بزه انتسابی از

^۱ ماده ۲۴۰ جهات درخواست تجدیدنظر از رای را درج نموده است.

^۲ ماده ۲۵۷ در خصوص اتخاذ تصمیم دادگاه تجدیدنظر در مورد آرای تجدیدنظر است.

^۳ مارالذکر به معنی پیش گفته یا اشاره شده می باشد.

^۴ <http://j.ijri.ir/SubSystems/Jpri2/Showjudgement.aspx?id=c2x6K3ZKam5LM3c9-1397-10-26>.

^۵ نفت کوره یا مازوت یکی از هیدروکربن‌های نفتی است که در مراحل تصفیه نفت خام پس از اتر و بنزین و نفت چراغ بدست می‌آید و چون سیاه رنگ است به نام نفت سیاه نیز خوانده می‌شود. این ماده ارزان‌ترین ماده سوختنی برای کوره حمام‌ها و تنور نانواپی‌ها و موتورهای دیزل و برخی نیروگاه‌ها است. <https://mpci.asia/mazut1397-06-16>.

ناحیه نامبرده محرز و مسلم است به همین جهت دادگاه با استناد به ماده ۶۸۸ و تبصره‌های یک و دو آن از قانون تعزیرات و ماده ۱۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا^۱ نامبرده را به تحمل یک سال حبس تعزیری محکوم می‌نماید. بنابراین در این رای بزه‌دیدگی خاک به جهت وارد شدن پساب حاوی سیانور نیروگاه به آن به رسمیت شناخته شده است؛ نه بزه‌دیدگی خاک ناشی از آلودگی هوا. در واقع در وضعیت فعلی نظام حقوقی ایران، خاک تنها می‌تواند بزه‌دیده ناشی از آلودگی وارده به خود باشد نه بزه‌دیده غیرمستقیم آلودگی هوا^۲.

۳- در رای به شماره ۹۶۰۹۹۸۵۴ در تاریخ ۲۶-۰۶-۱۳۹۶ به خواهانی اداره حفاظت محیط زیست شهرستان زابل، خواننده به دلیل شکار یک قطعه پرندۀ حمایت شده هوبره^۳، با استناد به مصوبه ۳۸۰ شورای عالی محیط زیست^۴ در خصوص بهای جانوران وحشی از لحاظ مطالبه ضرر و زیان، ماده ۱۹۸ قانون آیین دادرسی مدنی^۵ و بند چ ماده ۳ قانون شکار و صید حکم از جنبه کیفری جرم به تحمل یک سال حبس و پرداخت مبلغ ۲۰۰ میلیون ریال بابت ضرر و زیان ناشی از وقوع جرم محکوم گردید.^۶

۲-۵ مراجع بین المللی

در این گفتار قصد معرفی و تشریح آیین دادرسی مراجع قضایی بین المللی وجود ندارد چرا که جای آن در درس حل و فصل مسالمت آمیز اختلاف های بین المللی و سازمان های بین المللی رشته حقوق بین الملل است. فقط از جنبه ورود به بحث باید اشاره کنیم مراجع حقوقی بین المللی به دو حوزه داوری و قضایی تقسیم می شود. سازمان هایی چون

^۱ این ماده درخصوص جلوگیری از کار و فعالیت کارخانه ها و کارگاه های آلودکننده در صورت عدم رفع آلودگی می باشد.

^۲ شاملو، باقر، همکاران، (پاییز ۱۳۹۶) **بزه دیده شناسی سبز**، پژوهش حقوق کیفری، دوره ۶ شماره ۲۰، ص ۴۶.

^۳ هوبره یکی از پرندگان نادر و ارزشمند حیات وحش ایران است که به عنوان یک گونه حمایت شده مورد حفاظت قرار دارد و در مقیاس جهانی به عنوان گونه ای از پرندگان آسیب پذیر شناخته می شود.

^۴ شورای عالی حفاظت محیط زیست در جلسه مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۲۹ به استناد بند (چ) ماده ۳ قانون شکار و صید، بهای جانوران وحشی از لحاظ مطالبه ضرر و زیان را تعیین و تصویب نمود. هیات دولت در ۱۳۹۶/۰۲/۱۶ مجازات نقدی موضوع مواد ۱۰ تا ۱۳ قانون شکار و صید را مورد بازنگری قرار داد.

^۵ در صورتی که حق یا دینی برعهده کسی ثابت شد، اصل بر بقای آن است مگر این که خلاف آن ثابت شود.

^۶ <http://www.iew.ir/1397/05/19/59665-1397-10-06>.

دیوان کیفری بین المللی یا دادگاه های موردی^۱ شورای امنیت نیز وجود دارد که بر اساس قطعنامه های آن شورا تشکیل می شود.^۲

اما از میان نهادهای قضایی می توان به دیوان بین المللی دادگستری اشاره کنیم که قضیه های مرتبط با محیط زیست نیز در آن مورد بررسی قرار گرفته است. از میان نهادهای شبه قضایی بین المللی که در ذیل یک عهدنامه بین المللی تاسیس شده است باید به "دادگاه (دیوان) بین المللی دریاها"^۳ اشاره نماییم که نهاد قضایی عهدنامه حقوق دریاها می باشد و طی قضایایی به مسایل زیست محیطی همچون آلودگی دریاها پرداخته است.

۵-۲-۱ دیوان بین المللی دریاها

عهدنامه ۱۹۸۲م. حقوق دریاها، دیوان بین المللی حقوق دریاها را تاسیس کرد. «عهدنامه حقوق دریاها اصلی ترین سند تدوین ساختار حقوق دریاها و مسایل زیست محیطی آن است»^۴ براساس ماده ۲۰ اساسنامه دیوان، اعضای عهدنامه حقوق دریا می توانند اختلاف های مربوط به تفسیر و اجرای مقررات عهدنامه مزبور را به دیوان ارجاع دهند. همچنین آن می تواند به مسایل زیست محیطی خارج از قلمرو عهدنامه بپردازد؛ چرا که این دیوان مجاز است دعاوی ناشی از سایر اسناد بین المللی مرتبط با آب های بین المللی را داوری و رسیدگی کند. «ساختار دیوان حقوق دریاها و طرز کار آن تا حد زیادی برگرفته از دیوان بین المللی دادگستری است».^۵ هرچند این دیوان تنها راه و چاره حل و فصل اختلاف ها برای رجوع دولت های عضو عهدنامه نیست، اما برای حل و فصل اختلاف های خاصی که ناشی از مواد عهدنامه باشد، صلاحیت اجباری دارد.

^۱ Ad hoc Tribunal.

^۲ البته این مساله یعنی تشکیل دادگاه های قضایی توسط شورای امنیت از جنبه محض حقوقی موردی قابل تامل است چرا که در اساس این موضوع را مطرح می کند که آیا شورای امنیت با ذاتی سیاسی می تواند خود اقدام به تشکیل نهادی قضایی نماید.

^۳ The International Tribunal for the Law of the Sea (ITLOS).

^۴ صالحی، جواد، (بهار ۱۳۹۲) **دستاورد های نظریه مشورتی دیوان بین المللی دریاها در حمایت از زیست محیط دریاها**، مجله ایمنی زیستی، دوره ششم، شماره اول، ص ۷۶.

^۵ میرعباسی، باقر، سادات میدانی، علی، (۱۳۹۲) **دادرسی های بین المللی، دیوان بین المللی دادگستری در نظریه و عمل**، چاپ چهارم، جلد نخست، تهران: نشر جنگل، ص ۱۰۵.

همچنین برای حل و فصل دعاوی که به هیچ‌یک از راه‌های حل و فصل اختلاف ارجاع نشده باشند نیز صلاحیت اجباری دارد.^۱ شعبه حل و فصل اختلاف‌های بستر دریا نیز که یکی از شعب دادگاه است، صلاحیت استماع دعاوی اقامه‌شده از سوی شخصیت‌هایی را که دولت نباشند دارد. این شخصیت‌ها شامل اشخاص حقیقی طرف معاهده و متعهدینی می‌شود که در آینده با مقام^۲ بین‌المللی اعماق وارد معاهده می‌شوند. تصور می‌شود که این مقرره، اقامه دعوا از سوی دیگر نهادهای غیر دولتی را هم شامل شود، اما مفهوم و معنای دقیق و قطعی این مقرره به تفسیر^۳ دادگاه منوط است. در یازده قضیه‌ای که دادگاه راجع به آن‌ها تصمیم‌گیری کرده است، مسایل محیط زیستی را نیز مورد بحث قرار داده است و در زمینه حفظ محیط زیست، موضع حمایت‌گرایانه داشته است. «عهدنامه حقوق دریاهای در بهره‌برداری از منابع ناحیه^۴ قبل از هر چیز اولویت را بر حمایت و حفاظت از محیط زیست دریاهای قرار داده است».^۵

۵-۲-۲ دیوان بین‌المللی دادگستری

دیوان بین‌المللی دادگستری^۶ به موجب منشور^۱ سازمان ملل متحد یکی از ارکان آن می‌باشد که بر اساس اساسنامه اش که بخشی از منشور است فعالیت می‌نماید. دیوان از سال ۱۹۴۶ به عنوان جانشین "دیوان دائمی

^۱ ماده ۲۹۲ عهدنامه حقوق دریا، پاراگراف ۵ ماده ۲۹۰، پاراگراف ۲ ماده ۲۸۸ و ماده ۲۱ اساسنامه دیوان بین‌المللی حقوق دریاهای. ^۲ مقام (Authority) بر طبق ماده یک عهدنامه حقوق دریاهای ۱۹۸۲ یک سازمان بین‌المللی ناظر بر کلیه فعالیت‌هایی است که در منطقه بین‌المللی اعماق دریاهای صورت می‌گرفت. ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۷) **حقوق بین‌الملل عمومی**، چاپ سی و چهارم، تهران: گنج دانش، ص ۳۷۱.

^۳ جهت حفاظت از محیط زیست، کلیه اشخاص اعم از دولت‌ها بخصوص نهادهای قضایی باید از خود جدیت و صداقت نشان دهند. در این مورد اشاره می‌شود که "جین هیون پایک" (Jin-Hyun Paik) قاضی دیوان بین‌المللی حقوق دریاهای در پاسخ به پرسش نگارنده در نشست عملکرد، نقش و جایگاه دیوان بین‌المللی حقوق دریاهای (روز دوشنبه ۱۳۹۵/۰۹/۰۱ دانشگاه غیر انتفاعی خوارزمی در شهر تهران) درخصوص اقدامات احتمالی دیوان در پی ایجاد جزایر مصنوعی توسط یکی از همسایگان ایران و ایجاد آلودگی زیست محیطی پاسخ ندادند و اعلام کردند قصد ورود به مباحث سیاسی را ندارند. این درحالی است که پرسش در خصوص آلودگی و مربوط به حفاظت از محیط زیست دریایی بود.

^۴ در انتهای فلات قاره در قسمت زیرین، خارج از حاکمیت و صلاحیت بهره‌برداری دولت ساحلی قرار دارد.

^۵ صالحی، پیشین، ص ۸۸.

^۶ International Court of Justice (I.C.J).

دادگستری بین‌المللی^۲ تاسیس یافته است، البته برخلاف دیوان دایمی که خارج از نظام جامعه ملل بود، دیوان بین‌المللی دادگستری رکن قضایی اصلی ملل متحد می‌باشد. به طور کلی وظیفه دیوان، حل و فصل اختلاف‌ها بین دولت‌ها بر اساس حقوق بین‌الملل و صدور نظرات (آرای) مشورتی در خصوص مسایل حقوقی بنا به درخواست مجمع عمومی، شورای امنیت و سایر ارکان ملل متحد و آژانس‌های تخصصی می‌باشد.

ذکر این نکته ضروری می‌باشد که اعضای سازمان ملل متحد قبول‌کننده اساس‌نامه دیوان می‌باشند اما این بدین معنی نیست که دولت‌ها برای حل و فصل اختلاف‌های خود ملزم باشند به دیوان رجوع نمایند. بلکه باید قبلاً بر طبق ماده ۳۶ اساسنامه دیوان، "شرط داوری"^۳ یا موافقت‌نامه رجوع به دیوان،^۴ موافقت و رضایت پسینی و یا پیشینی خود را بر رجوع اختلاف به دیوان اعلام دارند.

«دیوان بین‌المللی دادگستری، در قضیه‌های متعدد ترافی^۵ و مشورتی^۶، به طور مستقیم و غیرمستقیم گام‌های مهمی را در راستای توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست برداشته است.»^۷ «دیوان رکن اصلی قضایی سازمان ملل است که هم‌چون دیگر ارکان سازمان در ایجاد و حفظ صلح و امنیت بین‌المللی مشارکت دارد و بدین منظور موظف است به موجب ماده ۳۸^۸ اساسنامه خود قواعد حقوقی موجود را اعمال کند.»^۹

---

^۱ در ادبیات حقوق بین‌الملل هر زمان کلمه منشور بدون پسوند بکار رود منظور از آن منشور سازمان ملل متحد می‌باشد. بنابراین در صورتی که منشور حقوق بشر (میثاقین شامل میثاق حقوق مدنی و سیاسی - حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۹۶۶ و بیانیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸) یا هر سند دیگری مدنظر باشد باید به طور کامل بیان گردد.

The Charter of the United Nations (also known as the UN Charter).

^۲ Permanent Court of International Justice (P.C.I.J).

^۳ Clause of Arbitration.

^۴ Compromise.

^۵ درخصوص "ترافی" در صفحه ۴۱ توضیح داده شده است.

^۶ Advisory.

^۷ نژندی منش، هیبت الله، خیاطیان، سمانه، (۱۳۸۸) نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در تدوین و توسعه هنجارهای محیط زیست، ص ۱۸۸ درج شده در مجموعه مقاله‌ها به کوشش نادر ساعد، احمد علی محسن زاده، علی سمیعی، (۱۳۸۸) **حقوق محیط زیست (نظریه‌ها و رویه‌ها)** دفتر حقوقی و امور مجلس سازمان حفاظت محیط زیست، تهران: نشر خرسندی.

^۸ ماده ۳۸ که بدون نام منابع حقوق بین‌الملل به ذکر آن می‌پردازد. در قسمت منابع بین‌المللی حقوق محیط زیست منابع ذکر گردید.

^۹ حبیبی، همایون، شاملو، سوده، (پاییز ۱۳۹۳) **نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در توسعه حقوق بین‌الملل**، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۵، شماره ۴۱، ص ۷۳.

۱-۲-۲-۵ قضایایی مرتبط با محیط زیست از دیوان بین الملل دادگستری

در این قسمت از میان قضایای مختلف ترافی و مشورتی که دیوان بین المللی دادگستری مورد رسیدگی قرار داده است به آن قضایایی که به طور مستقیم به حفاظت محیط زیست اشاره داشته است و یا آن هایی که با یکی از مسایل محیط زیستی ارتباط یافته است اشاره می گردد.

۱-۲-۲-۵-۱ آزمایش های هسته ای (نیوزلند و استرالیا علیه فرانسه) ۱۹۷۴^۱

در پی آزمایش اتمی فرانسه در ۲۰ دسامبر ۱۹۷۴، دولت های استرالیا و نیوزیلند به دلیل انتشار مواد رادیواکتیو ناشی از آزمایش اتمی فرانسه به سرزمین هایشان هر یک جداگانه علیه این کشور به دیوان بین المللی دادگستری شکایت نموده و با غیرقانونی دانستن عمل فرانسه ضمن تقاضای محکومیت آن کشور خواهان توقف این آزمایش ها شدند. در مقابل فرانسه به صلاحیت دادگاه اعتراض نمود. دیوان با صدور دستور موقتی به تاریخ ۲۲ ژوئن ۱۹۷۳ از فرانسه خواست تا از ادامه آزمایش ها خودداری نماید. ولی دادگاه به دلیل اعلام یک جانبه فرانسه مبنی بر قطع آزمایش ها وارد رسیدگی ماهیتی موضوع نشد. دیوان با ۹ رای نظر داد که دعوی استرالیا دیگر موضوعیت نداشته و از این رو لزومی ندارد که تصمیمی در مورد آن اتخاذ نماید چون هدف نهایی استرالیا این بود که آزمایش های هسته ای فرانسه در جنوب اقیانوس آرام متوقف شود و فرانسه قصد خود را مبنی بر توقف انجام چنین آزمایش هایی اعلام نموده است.^۲

مطابق حکم صادره دیوان داوری در دعوی اسلمتر هیچ کشوری حق ندارد از قلمرواش به نحوی استفاده کند یا به دیگری اجازه استفاده دهد که موجب خسارت غیرمعمول به کشور همسایه شود. علاوه بر این، حکم صادره دیوان دادگستری بین المللی مانند احکام کانال کورفو و دعاوی راجع به آزمایش های اتمی، اصل ۲۱ بیانیه استکهلم درباره محیط زیست بشر، بیانگر همین مطلب می باشد.

¹ Nuclear Tests (New Zealand v. France) - Nuclear Tests (Australia v. France) 1974.

لازم به ذکر است در قضیه های اشاره شده همانند رویه دیوان بین المللی دادگستری تاریخ صدور رای یا مختومه شدن پرونده (Culmination) و نه ثبت شکایت در دیوان (Introduction) اشاره شده است.

^۲ ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۷)، آرا و نظریات مشورتی دیوان بین المللی دادگستری (جلد نخست)، تهران: نشر دانشگاه علامه طباطبایی، ص ۲۹۷.

۵-۲-۲-۱-۲ آسیاب ها بر روی رودخانه اروگوئه (آرژانتین و اروگوئه) ۲۰۱۰^۱

در چهارم می ۲۰۰۶م. آرژانتین دادخواستی را به طرفیت اروگوئه تقدیم دیوان بین‌المللی دادگستری نمود. آرژانتین در دادخواست خود دولت اروگوئه را متهم به نقض تعهداتش بر اساس اساسنامه^۲ رودخانه اروگوئه نمود.^۳ در این قضیه آرژانتین مدعی است که اروگوئه با احداث دو آسیاب در سواحل رودخانه اروگوئه در ورودی شهری در آرژانتین، اساسنامه رودخانه اروگوئه بیست و ششم فوریه ۱۹۷۵ را نقض نموده و سبب ضرر و زیان به محیط زیست رودخانه اروگوئه و منطقه ساحلی آن شده است و این اقدام باعث ورود خسارت به کشور متبوعش شده است.^۴ دیوان پس از بررسی شکلی و ماهوی دعوی، در بیستم آوریل ۲۰۱۰ رای خود را در این قضیه چنین صادر کرد: الزام طرفین به همکاری بین المللی، مذاکره جهت حفاظت محیط زیست؛ دیوان با این که دولت اروگوئه را به نقض تشریفات شکلی برای اطلاع‌رسانی به دولت آرژانتین محکوم کرد ولی به لحاظ ماهوی به جهت عدم احراز ضرر و زیان و خسارت زیست محیطی، رای به محکومیت دولت اروگوئه نداد.^۵

۵-۲-۲-۱-۳ سمپاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا) ۲۰۱۳^۶

در این قضیه دولت اکوادور دادخواستی به طرفیت دولت کلمبیا مبنی بر نقض تعهدات حقوق بین الملل محیط زیست توسط دولت کلمبیا به دیوان تقدیم نمود. دولت اکوادور مدعی شده بود کلمبیا با سمپاشی هوایی مزارع کشت واقع در مناطق مرزی سبب ایراد خسارت به مردم، محصولات کشاورزی، حیوانات و محیط زیست طبیعی شده و خطر بزرگ تر در برابر شهروندان نسل های بعدی می باشد.

^۱ Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)2010.

^۲ Statute of the river Uruguay (United Nations, Treaty series (UNTS),Vol.1295,No.1-21425.P.340.

^۳ بر اساس ماده ۶۰ اساسنامه رودخانه اروگوئه ۱۹۷۵ در صورت وقوع اختلاف میان طرفین معاهده، دیوان بین المللی دادگستری صلاحیت رسیدگی و حل و فصل اختلافات فی‌مابین را خواهد داشت.

^۴ موسوی، فضل‌الله، موسوی فر، حسین، (زمستان ۱۳۹۴)، **اختلاف زیست محیطی آرژانتین و اروگوئه (۲۰۱۰): تبیین برخی مباحث و اصول**، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۵، شماره ۴، صص ۵۸۹-۶۰۸.

^۵ [http:// www.cij-ij.org/docket/files/135/15878.pdf](http://www.cij-ij.org/docket/files/135/15878.pdf).

^۶ Aerial Herbicide Spraying (Ecuador v. Colombia) 2013.

دولت اکوادور در دادخواست خود به این مساله می پردازد که چون جوامع بومی منطقه مورد پخش مواد سمی بر طبق سنت های باستانی زندگی می کنند و عمیقا به محیط زیست و همچنین به علت فقر شدید به مواد و محصولات کشاورزی مانند ذرت، قهوه و دیگر محصولاتی که برای بقای آنان لازمند، وابسته می باشند همین امر پیوند آنها را با زمین ژرف تر می کند. از طرف دیگر مراقبت های پزشکی و درمانی در این مناطق ابتدایی است و آموزش رسمی نیز در حد پایینی قرار دارد، در نتیجه اقدامات دولت کلمبیا در خصوص ضد عفونی کردن این ناحیه آسیب پذیر، خطرات عمده ای را متوجه محیط زیست انسانی و طبیعی منطقه نموده است.^۱

همچنین دولت اکوادور برای اثبات صلاحیت دیوان بین المللی دادگستری به «معاهده امریکایی حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات بین المللی»^۲ که در سال ۱۹۴۸ توسط دولت های اکوادور و کلمبیا امضا شده، استناد نمود. بنابراین محور استدلال های اکوادور، پس از اثبات صلاحیت دیوان بر اساس نقض قواعد حقوق بین الملل عرفی و قراردادی مبنی بر الزام دولت ها به عدم استفاده از سرزمین به گونه ای که به دیگر دولت ها خسارت وارد نشود بود. در نهایت پس از توافق دو دولت در ۹ سپتامبر ۲۰۱۳ و اعلام این که دولت کلمبیا به سمپاشی هوایی به طوری که سرزمین دولت اکوادور تحت تاثیر قرار گیرد ادامه نخواهد داد دیوان بین المللی دادگستری در ۱۳ سپتامبر ۲۰۱۳ پرونده را از قضایای جاری خارج نمود.^۳

۵-۲-۱-۴- صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن) ۲۰۱۴^۴

«این قضیه از جمله قضایایی است که به نحوی حاکمیت محیط زیست را تثبیت نموده و می تواند مبنایی برای توسعه بیش تر حقوق بین الملل محیط زیست و فرصتی دیگر برای مشارکت مراجع حل و فصل اختلاف در تحول حقوق

---

^۱ وثوقی فرد، بابک، (پاییز و زمستان ۱۳۹۱) **قضیه سم پاشی هوایی (اکوادور علیه کلمبیا)**، مجله حقوقی بین المللی، دوره ۲۹، شماره ۴۷، صص ۱۵۶-۱۵۸.

^۲ The American Treaty on Pacific Settlement (also known as the Pact of Bogotá).

^۳ <https://www.icj-cij.org/en/case/138-2018-11-10>.

^۴ Whaling In The Antarctic (Australia v. Japan: New Zealand Intervening) 2010.

بین الملل محیط زیست باشد.^۱ دولت استرالیا دادخواستی به طرفیت دولت ژاپن به استناد پاراگراف ۲۱ ماده ۳۶،^۲ ۳۸^۳ و ۴۰^۴ اساسنامه دیوان، تقدیم دیوان بین المللی دادگستری نمود. دولت استرالیا در درخواست خود مدعی است که دولت ژاپن با ادامه برنامه بلند مدت صید نهنگ که به مرحله دوم از برنامه پژوهشی ژاپن تحت مجوز ویژه قطب جنوب مربوط می شود، تعهدات "عهدنامه بین المللی نظارت بر صید نهنگ"^۵ در مورد حفاظت از پستانداران دریایی و محیط زیست دریایی را نقض کرده است.

دولت استرالیا در دادخواست خود تصریح کرده است که در سال ۱۹۸۲، کمیسیون بین المللی صید نهنگ به موجب ماده ۵ بند «۱» بخش «ه» عهدنامه فوق، تعلیق صید نهنگ برای مقاصد بازرگانی را به تصویب رساند. دولت استرالیا بارها از ژاپن درخواست کرده است تا از این برنامه صرف نظر کند و یا تجدید نظر قابل ملاحظه ای انجام دهد. ژاپن در مقابل این درخواست ها اعلام کرد که از عکس العمل قوی جامعه بین المللی به برنامه علمی صید نهنگ های خود و به ویژه "نهنگ گوژپشت"^۶ به طور کامل آگاه است، ولی هدف از این برنامه انجام پژوهش بر روی ابزار مناسب مدیریت صید نهنگ و موافق با عهدنامه های بین المللی مربوط بوده است. ژاپن خاطر نشان کرد، با این که برنامه های پژوهشی خود را تغییر نخواهد داد، اما تا زمانی که فرایند «عادی» در کمیسیون بین المللی صید نهنگ پیش رود برنامه های خود

---

^۱ زارعی، سحر، پورهاشمی، عباس، پورنوری، منصور (پاییز ۱۳۹۶) توسعه حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آرا و رویه های قضایی بین المللی، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره نوزدهم، شماره سه، ص ۲۰۰.

^۲ بند ۱ ماده ۳۶: دیوان بین المللی دادگستری نسبت به کلیه اموری که طرفین دعوی به آن رجوع می کنند و همچنین نسبت به موارد خاصی که به موجب منشور ملل متحد یا به موجب عهدنامه و قراردادهای جاری پیش بینی شده است صلاحیت رسیدگی دارد.

بند ۲ ماده ۳۶: دولت های امضاکننده این اساسنامه می توانند در هر موقع اعلام دارند که قضاوت اجباری دیوان بین المللی دادگستری را نسبت به تمام اختلافاتی که جنبه قضایی داشته و مربوط به موضوعات زیر باشد در مقابل هر دولت دیگری که این تعهد را متقبل گردد به خودی خود و بدون قرارداد خاصی قبول می نمایند. الف- تفسیر یک عهدنامه؛ ب- هر مساله که موضوع حقوقی بین المللی باشد؛ ج- حقیقت هر امری که در صورت ثبوت، نقض یک تعهد بین المللی محسوب می گردد؛ د- نوع و میزان غرامتی که باید برای نقض یک تعهد بین المللی داده شود.

^۳ ماده ۳۸ در قسمت منابع بین المللی حقوق محیط زیست بیان گردید.

^۴ ماده ۴۰ در خصوص نحوه ارجاع دعوی به دیوان می باشد

^۵ The International Convention for the Regulation of Whaling (1946).

^۶ نهنگ گوژپشت یا نهنگ کوهان دار (Humpback whale) بالغ حدود ۱۲ تا ۱۶ متر طول و وزنی حدود ۳۶۰۰۰ کیلوگرم دارد و در سراسر آب های اقیانوسی جهان یافت می شود. این نهنگ ها هر ساله ۲۵ هزار کیلومتر مهاجرت می کنند.

را برای شکار نهنگ گوژ پشت به تعویق می اندازد. دولت استرالیا از دیوان درخواست جبران خسارت توسط دولت ژاپن را نموده است.^۱

دیوان در حکم خود اعلام داشت که ژاپن از چندین ماده عهدنامه نظارت بر صید نهنگ "تخلف"^۲ نموده است و باید از هرگونه صدور جواز به مرکز پژوهش های خود جهت کشتن نهنگ ها خودداری نماید.^۳

۵-۲-۲-۱-۵ ساخت جاده ساحلی (نیکاراگوئه علیه کاستاریکا) ۲۰۱۵^۴

دولت نیکاراگوئه دادخواستی به طرفیت دولت کاستاریکا تقدیم دیوان بین المللی دادگستری نمود. در این قضیه دولت نیکاراگوئه اظهار داشت که دولت کاستاریکا با احداث یک جاده به طور موازی و بسیار نزدیک در مجاورت ساحل جنوبی رودخانه مرزی "سان خوان" مقدمات تخریب محیط زیست منطقه را فراهم آورده است. اجرای این طرح به تخلیه و آزاد سازی حجم قابل توجهی از رسوبات همچون خاک پوشش گیاهی ریشه کن و درختان قطع شده به داخل رودخانه را منجر گردیده که این رسوبات در نتیجه پاکسازی و تسطیح زمین^۵ ایجاد شده اند. علاوه بر این، قطع درختان و برداشت خاک سطحی و پوشش گیاهی نزدیک به ساحل رودخانه، تسهیل فرسایش و شسته شدن مقادیر بیشتری از رسوبات به داخل رودخانه را در پی دارد. همچنین رسوبات رودخانه خطری نزدیک به وقوع را در رابطه با کیفیت آب زندگی آبزیان و گونه های نادر و تنوع جانوران و گیاهان واقع در رودخانه مرزی ایجاد کرده است.

---

^۱ رضانی قوام آبادی، محمدحسین، همکاران، (تابستان ۱۳۹۶)، **تاملی بر وضعیت حقوقی دولت ها در استناد به مسوولیت بین المللی دولت با تاکید بر قضیه صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن)**، فصلنامه مطالعات حقوقی، دوره ۹، شماره ۲، صص ۱۴۷-۱۷۵.

^۲ Breach.

^۳ <https://www.icj-cij.org/en/case/148-2018-16-11>.

^۴ Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)2015.

^۵ منظور از تسطیح زمین، رفع پستی و بلندی ها و ناهمواری های موجود تا رسیدن به تراز مورد نظر می باشد.

اساس استدلال ها و مستندات حقوقی دولت نیکاراگوئه مبتنی بر این است که بر اساس حقوق بین الملل عرفی، دولت ها نباید باعث صدمه و خسارت به کشورهای همسایه گردند و به موجب حقوق بین الملل عام باید متعهد شوند که در مورد فعالیت هایی که خطر صدمه زدن به قلمرو کشور همسایه را دارد به آنها اطلاع داده و با آنها مشورت کنند و در جاهایی که احتمال دارد فعالیت های مذکور به طور فرامرزی عوارض جانبی قابل ملاحظه ای داشته باشند باید متعهد به ارزیابی اثرات زیست محیطی شوند.

بنابراین نیکاراگوئه معتقد است که دولت کاستاریکا حقوق بین الملل عرفی و معاهدات دوجانبه و چندجانبه از جمله عهدنامه بین المللی رامسر^۱، ۱۹۷۱، عهدنامه حفاظت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان یونسکو^۲، ۱۹۷۲، بیانیه کنفرانس سازمان ملل متحد در رابطه با محیط زیست انسانی استکهلم^۳، ۱۹۷۲، عهدنامه تنوع زیستی^۴، ۱۹۹۲ و عهدنامه حفاظت از تنوع زیستی و حفاظت از مناطق اصلی حیات وحش در امریکای مرکزی^۵ ۱۹۹۲ را نقض کرده است و بر این اساس درخواست جبران خسارت از دولت مقصر را دارد.

برای دیوان بین المللی دادگستری در ۱۶ دسامبر ۲۰۱۵ احراز گردید که کاستاریکا با شروع طرح جاده سازی در حریم مرز با نیکاراگوئه خطر ژرفی برای محیط زیست منطقه بوجود آورده است. بنابراین کاستاریکا از تعهدات^۴ حقوق بین الملل عمومی در خصوص لزوم ارزیابی زیست محیطی طرح ها پیروی نکرده است. همچنین در خصوص درخواست نیکاراگوئه مبنی بر اخذ غرامت از کاستاریکا، دیوان به این نتیجه رسید که اعلامیه قبول رفتار تخلف آمیز توسط کاستاریکا در ارتباط با ارزیابی زیست محیطی در راستای کسب رضایت (جبران خسارت)^۵ نیکاراگوئه محسوب می شود.^۶

---

^۱ Ramsar Convention, 1971.

^۲ The Convention concerning the Protection of World Cultural and Natural Heritage (UNESCO) 1972.

^۳ Convention for the Conservation of Biodiversity and the Protection of Priority Wilderness Areas in Central America, 1992.

^۴ Obligation.

^۵ Appropriate measure of satisfaction.

^۶ <https://www.icj-cij.org/en/case/152>. 2018-09-11.

۵-۲-۳ قضیه داوری^۱ تریل اسملتر (امریکا و کانادا) ۱۹۴۱^۲

قضیه داوری تریل اسملتر از مهم ترین و اثرگذارترین رای در حوزه کلان محیط زیست دانسته می شود. «در باب شهرت و آوازه قضیه مذکور همین بس که به گفته "پرو تیلور"^۳ می توان آن را ضرب المثل حقوق بین الملل محیط زیست دانست».^۴ این قضیه در قسمت اصل حاکمیت که قلمرو کشورها نباید عاملی برای بروز خسارت بر علیه کشورهای دیگر باشد نیز اشاره گردید.

در دهه ۱۹۲۰ قسمت هایی از امریکا تحت تاثیر آلودگی فرامرزی در پرونده کارخانه ذوب فلز تریل قرار گرفت. یک کارخانه ذوب روی در شهر تریل کانادا در ۱۰ مایلی مرز بین بریتیش کلمبیا و ایالت واشنگتن "دی اکسید سولفور"^۵ را متصاعد کرد که به سمت امریکا کشیده می شد و باعث خسارت بر محصولات کشاورزی و املاک گردید.

شهروندان و کارآفرینان خصوصی امریکا سعی کردند تحت نظام حقوقی آن کشور از آن کارخانه ذوب فلز (کارخانه ادغامی استخراج معدن و ذوب فلز کانادا با مسوولیت محدود) شکایت کنند اما هر دو نظام حقوقی امریکا و کانادا در آن هنگام آن را غیرممکن ساختند. بنابراین آنها موضوع را به امریکا محول کردند تا با تبدیل آن به یک مناقشه بین المللی علیه کانادا حمایت دیپلماتیک را به نفع شهروندان خود اعمال کند.

در این موضوع هر دو کشور در آغاز به حاکمیت خود متوسل شدند. کانادا بر اساس حق حاکمیت خود فعالیت قانونی واقع در سرزمینش را مجاز کرده بود و امریکا به استناد حق یکپارچگی سرزمینی اعلام کرد نباید دخالت خسارت زای کانادا را تحمل می کرده است.

---

^۱ داوری یکی از دو روش حل و فصل حقوقی اختلاف می باشد. زمانی که در داوری، طرفین اختلاف دولت ها باشند به آن داوری بین المللی گفته می شود.

^۲ The Trail Smelter Case (USA v. Canada) 1941.

^۳ Prue Taylor.

^۴ وثوقی فرد، بابک، (پاییز و زمستان ۱۳۹۱) **قضیه سم پاشی هوایی (اکوادر علیه کلمبیا)**، مجله حقوقی بین المللی، دوره ۲۹، شماره ۴۷، ص ۱۳۹.

^۵ اکسید گوگرد گاز بی رنگ، غیرآتش زا و بی بو است که در سطح کره زمین در تراکم های پایین وجود دارد. برخی از سوخت های فسیلی مانند زغال سنگ و مواد نفتی سنگین (نفت کوره و گازوییل) حاوی مقادیر زیادی گوگرد می باشند که این گوگرد در اثر احتراق به شکل گاز دی اکسید گوگرد در فضا پخش می شود.

ابتدا این کشورها مناقشه را به کمیسیون حل اختلاف پیش بینی شده بر اساس معاهده آب‌های مرزی بین امریکا و کانادا^۱ ارجاع دادند که حکم آن در سال ۱۹۳۱ پرداخت مبلغ ۳۵۰ هزار دلار امریکا بود. هر دو طرف حکم را نپذیرفتند و طبق توافق تصمیم گرفتند یک دیوان داوری را جهت حل و فصل مناقشه تشکیل دهند. دیوان داوری رای موقت خود را در سال ۱۹۳۸ و رای نهایی را در سال ۱۹۴۱ صادر کرد.

داوران پی بردند حقوق بین الملل در جایگاه وقت خود نمی‌تواند موضوع دعوا را حل و فصل نماید. البته حق حاکمیت هم از حق یک کشور برای پیگیری فعالیت‌های قانونی در قلمرواش و هم از یکپارچگی سرزمینی دولت علیه آلودگی ناشی از کشورهای دیگر حمایت می‌کند. در این قضیه هر دو کشور به اصل حاکمیت متوسل شده بودند. اما داوران یک اصل رومی قدیمی^۲ را به کار بستند که به نظرشان در مناقشه‌های میان دولتی نیز کاربرد پذیر بود: از دارایی خود استفاده کنید اما به دارایی دیگران صدمه نزنید.

بنابراین دادگاه داوری دریافت که بر اساس اصول حقوق بین الملل و همین طور حقوق امریکا زمانی که این وضع عواقب خطرناکی داشته باشد و صدمه ناشی از آن توسط شواهد و مدارک شفاف و قانع کننده نیز ثابت شود هیچ کشوری حق ندارد از سرزمین خود به نحوی استفاده کند که به واسطه دود و غبارات به سرزمین کشور دیگر یا اموال و اشخاص آن صدمه‌ای وارد شود.^۳

دادگاه داوری در این قضیه دولت کانادا را مسوول رفتار کارخانه تریل اسملتر طبق اصول حقوق بین الملل دانست تا طبق تعهد خود منطبق با مقررات حقوق بین الملل رفتار نماید. این امر بیانگر اصل مسوولیت دولت‌ها است که در حیطه حقوق بین الملل محیط زیست، به صراحت در قالب عهدنامه مسوولیت مدنی ناشی از فعالیت‌های خطرناک به محیط زیست (لوگانو)، ۱۹۹۳ درج شده است که حاوی مسوولیت مطلق (اعم از با تقصیر یا بدون تقصیر) می باشد. همچنین لازم است به دیوان دادگستری اتحادیه اروپا اشاره نمایم که در حوزه محیط زیست فعال می باشد.

---

^۱ لازم به ذکر است که در مجموع ده معاهده میان دو کشور از ۱۷۸۳م. تا ۱۹۲۵م در خصوص تحدید مرزها منعقد شده است.
https://ipfs.io/ipfs/QmXoypizjW3WknFiJnKLwHCnL72vedxjQkDDP1mXWo6uco/wiki/Canada%E2%80%93United_States_border.html2018-10-19

^۲ Sic tou utere.

^۳ وثوقی فرد، پیشین، صص ۱۵۰-۱۳۹.

با ترویج فرهنگ حقوق بشر، خسارت دیدگان برای طرح صدمات ناشی از تغییرات آب و هوایی، به ساز و کارها و مراجع حل و فصل اختلاف های حقوق بشری توسل می‌جویند. دادخواست‌هایی در مورد اثرات مخرب تغییرات اقلیمی بر مردمان بومی یا مناطق حفاظت شده نزد چند کمیسیون بین‌المللی مطرح شده است. به عنوان نمونه در دسامبر ۲۰۰۵ رییس گروه قومی "اینویت"^۱ از طرف خود و دیگر مردمان آن جامعه در ایالات متحده و کانادا دادخواستی را علیه دولت امریکا نزد کمیسیون بین امریکایی حقوق بشر (نهاد رسیدگی کننده سازمان دولت‌های امریکایی) مطرح نمود. در این دادخواست ادعا شده بود که ایالات متحده با تخریب قطب شمال، که تا حدود زیادی نتیجه قصور این کشور در محدود نمودن انتشار گازهای گلخانه‌ای خود بوده است، حقوق بشر آنان را نقض نموده است^۲ از آنجایی که ایالات متحده صلاحیت محکمه را نپذیرفت، کمیسیون نتوانست به این دادخواست رسیدگی کند. با این حال از دادخواست دهندگان دعوت نمود در یک جلسه استماع عمومی شرکت کنند که دست کم (در مقام نظری) در آن مسوولیت مشترک دولت‌ها مطرح شود. رسیدگی‌های حقوق بشری به پرونده‌هایی که در آن‌ها تغییرات آب و هوایی مطرح است به تازگی آغاز شده است و به نظر می‌رسد این روند ادامه بیابد.

---

^۱ Inuit.

^۲ <http://climatecasechart.com/non-us-case/petition-to-the-inter-american-commission-on-human-rights-seeking-relief-from-violations-resulting-from-global-warming-caused-by-acts-and-omissions-of-the-united-states/2018-11-09>.

خلاصه فصل

در این فصل از آرا و احکام مرتبط با محیط زیست در حوزه داخلی و بین‌المللی ناشی از داوری و دادگستری بیان گردید. در جهت شناخت نقش و جایگاه محیط زیست در رای‌های صادره و رویه قضایی، چند قضیه معروف و مهم زیست‌محیطی تشریح شد. هر قضیه‌ای اصل یا مفهومی از حقوق محیط زیست را الگو یا مدنظر خود دارد که به کمک آن به حل و فصل اختلاف مبادرت می‌ورزد. از طرفی نیز باید گفت مرجع حل اختلاف با توجه به جایگاه خود، موضوع مورد اختلاف، جایگاه علمی داوران یا قضات به نقش‌آفرینی در حقوق محیط زیست و ایجاد رویه قضایی می‌پردازد. به مانند قضیه مهم و بسیار تاثیرگذار داوری اسملتر که بر اصل حاکمیت چنان تاثیر گذاشت که به نوعی موجب تحدید آن شد تا جایی که دولت‌ها خود را به مانند قبل حاکم مطلق و صاحب اختیار کامل در بهره‌برداری از قلمرو خود به ضرر دیگران نبینند.

خودآزمایی فصل پنجم:

۱- مرجع قانونگذاری ایران کدام است؟

الف. مجلس شورای اسلامی. ب. مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان.

ج. مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت.

د. هیات وزیر، مجلس شورای اسلامی، شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت.

۲- هدف کدام مورد، تحقق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به منظور تضمین بهره مندی صحیح و مستمر از محیط زیست است؟

الف. وزارت نیرو ب. وزارت جهاد کشاورزی ج. سازمان امور اراضی د. سازمان حفاظت محیط زیست

۳- قضیه داوری تریل اسملتر در کدام اصل یا مفهوم حقوق محیط زیست اثرگذار گردید؟

الف. حاکمیت ب. توسعه پایدار ج. ادغام د. احتیاطی

۴- کدام یک جانشین دیگری می باشد؟

الف. دیوان دایمی بین المللی دادگستری جانشین دیوان بین المللی دادگستری.

ب. دیوان بین المللی دادگستری جانشین دیوان دایمی بین المللی دادگستری.

ج. دیوان دایمی داوری جانشین دیوان دایمی بین المللی دادگستری.

د. دیوان داوری جانشین دیوان دایمی داوری.

۵- در قضیه صید نهنگ، مورد شکایت استرالیا از ژاپن چه بود؟

الف. ژاپن به مقدار بیشتری از توافق دوجانبه به صید نهنگ مبادرت ورزیده است.

ب. ژاپن به مقدار بیشتری از معاهده جهانی مربوطه به صید نهنگ مبادرت ورزیده است.

ج. دولت ژاپن تعهدات بین المللی در مورد حفاظت از پستانداران دریایی را نقض کرده است.

د. دولت ژاپن در جریان صید نهنگ، آلودگی دریایی ایجاد کرده است.

پاسخ نامه خودآزمایی چهارگزینه ای

فصل اول

۱-د ۲-د ۳-الف ۴-الف ۵-الف

فصل دوم

۱-ب ۲-الف ۳-الف ۴-ب ۵-د

فصل سوم

۱-ب ۲-ب ۳-ب ۴-ب ۵-الف

فصل چهارم

۱-ج ۲-د ۳-ج ۴-الف ۵-الف

فصل پنجم

۱-الف ۲-د ۳-الف ۴-ب ۵-ج

سخن آخر

در این قسمت قصد بیان خلاصه کتاب و یا نتیجه گیری چنان چه در پایان نامه ها و رساله ها مرسوم است و به بیان دستاوردها و فرجام فرضیه از این جهت که مورد پذیرش، رد یا تعدیل قرار گرفت وجود ندارد. بلکه نگارنده به عنوان فرجام سخن در پی یادآوری وظیفه خود نسبت به حفاظت از محیط زیست می باشد.

تنها حوزه ای که همه انسان ها و شهروندان بیشتر از سایر رشته ها و زمینه ها می توانند نقش داشته باشند محیط زیست می باشد.

مصرف انرژی اعم از تجدید پذیر و ناپذیر شامل بنزین، گاز، آب، برق، نفت نسبت به گذشته بسیار بیشتر شده است. از طرفی بهره برداری از پلاستیک و جایگزینی آن نسبت به ظروف با قابلیت استفاده چند باره نه تنها در مراسم یک قشر و طبقه خاص بلکه در تمام اقشار و سطوح مختلف جامعه در شهر و روستا همه گیر شده است.

به همین جهت ضروری است برای حفاظت از محیط زیست که همان حفظ خود نیز می باشد نسبت به نحوه مصرف و عملکردمان دقت بیشتری مصروف داریم. می توانیم با اقدامات نه چندان سخت در هر مکان و هر لحظه حافظ محیط زیست باشیم.

- غذای مانده خود را برای وعده بعد استفاده کنیم.
- از گوشت حیوانات تنها به اندازه نیاز بدنمان استفاده کنیم.
- از روشن نگاه داشتن لامپ و وسایل برقی بی حضور خود و بی دلیل خودداری کنیم.
- از دوچرخه و وسایل نقلیه عمومی بخصوص مترو و اتوبوس بجای وسیله شخصی استفاده کنیم.
- از مصرف بیش از اندازه و ضروری آب در کشاورزی، استحمام، شستن ظروف، لباس ها و دیگر اشیاء پرهیز نماییم.

- جهت تنوع و تغییر روحیه به خرید محصولات به ویژه پوشاک اقدام نکنیم.^۱
- به تفکیک زباله از مبدا اقدام کنیم.

---

^۱ چرا که برای تولید یک پیراهن، به طور متوسط ۲۷۰۰ لیتر آب مصرف می شود.

- در نقش دانشجو یا استاد به جای چاپ کاغذ از فایل های ورد و پی دی اف و به صورت الکترونیکی استفاده نماییم.

- از ظروف و کیسه های پلاستیکی استفاده نکنیم.

- زباله های خود را در طبیعت رها نکنیم بلکه در محل مخصوص خود قرار دهیم.

- در زمستان بجای گرم کردن بیش از حد محیط از لباس های زمستانی و در تابستان از لباس های مناسب فصل بجای سرد کردن بیش از حد فضا، استفاده کنیم.^۱

البته رعایت همه موارد ذکر شده آسان نیست. شاید اگر ما جز آن دسته باشیم که غذای باقی مانده خود یا مصرف نکرده در یک مهمانی خانوادگی یا رستوران را جهت وعده بعد یا برای فرد دیگری به همراه ببریم در ذهن افرادی به عنوان شخصی قلمداد شویم که به مثابه یک انسان امروزی و نو (مدرن) عمل نکرده است و یا به هنگام استفاده از مترو و دوچرخه تصور کنیم که دیگران ما را به عنوان فردی مقتصد می شناسند اما همه این موارد و مسایل دیگر را باید بخاطر محیط زیست، خود و نسل آینده به جان بخریم و هزینه اجتماعی آن را پرداخت نماییم تا محیط زیستی سالم داشته باشیم.

---

^۱ با کمال تاسف در بسیاری از اداره های دولتی حتی دانشگاه ها شاهد آن هستیم که به حدی از وسایل گرمایی استفاده می شود که افراد حاضر برای رهایی از گرمای ایجاد شده ناگزیر به بازکردن پنجره اقدام می کنند.

منابع

فارسی

کتاب

۱. ابراهیم گل، علیرضا، (۱۳۸۸) **مسئولیت بین المللی دولت**، تهران: شهردانش.
۲. بهرام سلطانی، کامبیز، (۱۳۸۷) **محیط زیست (مجموعه مباحث و روش های شهرسازی)**، جلد اول، تهران: نشر مرکز تحقیقات و مطالعات شهرسازی و معماری ایران.
۳. پورهاشمی، عباس، ارغند، بهاره، (۱۳۹۲) **حقوق بین الملل محیط زیست**، تهران: نشر دادگستر.
۴. تاموشات، کریستان، (۱۳۸۶) برگردان و نگارش: شریفی طرازکوهی، حسین، **حقوق بشر**، تهران: نشر میزان.
۵. تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۹۳) **حقوق بین الملل محیط زیست**، تهران: نشر خرسندی.
۶. تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۷۶) **حقوق کیفری محیط زیست**، تهران: نشر قومس.
۷. تقی زاده انصاری، مصطفی، (۱۳۷۴) **حقوق محیط زیست در ایران**، تهران: نشر سمت.
۸. جعفری لنگرودی، محمد جعفر، (۱۳۷۲) **ترمینولوژی حقوق**، چاپ ششم، تهران: نشر گنج دانش.
۹. جوزپ اف. سی. دی منتو، (۱۳۹۴) **محیط زیست جهانی و حقوق بین الملل**، برگردان: سبحان طیبی، تهران: نشر مجد.
۱۰. جوییتس، تیمو کویوروا، (۱۳۹۴) **مقدمه ای بر حقوق بین الملل محیط زیست**، برگردان: طیبی، سبحان، ضرابی، مهناز، تهران: نشر میزان.
۱۱. حجار لیب، لیندا، (۱۳۹۶) **حقوق بشر و محیط زیست**، برگردان: امینی، رضا، تهران: نشر سمت.
۱۲. حسن نها، صادق، (۱۳۷۷) **آفرینش حیات**، ج ۲، تهران: نشر دانشگاه ایران.
۱۳. حبیبی، محمدحسن، (۱۳۸۴) **حقوق محیط زیست**، جلد اول، چاپ دوم، تهران: نشر دانشگاه تهران.
۱۴. حبیبی، حسن، (۱۳۸۳) **حقوق بین الملل عمومی**، جلد دوم، چاپ دوم، تهران: نشر اطلاعات.
۱۵. خالدی، شهریار، (۱۳۷۹) **مبانی محیط زیست ایران**، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ج سوم.
۱۶. دبیری، مینو، (۱۳۷۵) **آلودگی محیط زیست**، تهران: نشر اتحاد.
۱۷. رایین، چرچیل، آلن، وان لو، (۱۳۹۰) **حقوق بین الملل دریاها**، برگردان: بهمن آقایی، تهران: نشر گنج دانش.
۱۸. راسخ، محمد، (۱۳۸۱) **حق و مصلحت**، مجموعه مقالات، تهران: نشر طرح نو.

۱۹. رضوانی، محمد، (۱۳۹۷) **آشنایی با مفاهیم محیط زیست**، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲۰. سیدفاطمی، محمد قاری، فلسفی، هدایت الله، (۱۳۸۸) **پیش درآمد بر کتاب حقوق بشر در جهان معاصر** (دفتر اول)، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی.
۲۱. شایگان، فریده و همکاران، (۱۳۸۲) **تقویت همکاری های بین المللی در زمینه حقوق بشر**، تهران: نشر گرایش.
۲۲. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۷) **آرا و نظریات مشورتی دیوان بین المللی دادگستری (جلد نخست)**، تهران: نشر دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۳. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۹۲) **حقوق معاهدات بین المللی**، چاپ پنجم، تهران: نشر گنج دانش.
۲۴. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، (۱۳۸۷) **حقوق بین الملل عمومی**، چاپ سی و چهارم، تهران: نشر گنج دانش.
۲۵. طیبی، سبحان، (۱۳۹۶) **دیپلماسی محیط زیست و تأثیر آن بر تعاملات بین المللی و صلح جهانی**، تهران: نشر خرسندی.
۲۶. طیبی، سبحان (۱۳۹۵) **رهیافت های نوین در پرتو حقوق بین الملل محیط زیست**، (مقاله دو تحلیل کوتاه؛ جایگاه نسبی اصول و حق بر محیط زیست از منظر حقوق بین الملل محیط زیست) تهران: نشر خرسندی.
۲۷. علی محمدی، افروز، (۱۳۹۵) **اکولوژی جنگل**، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲۸. فیروزی، مهدی، (۱۳۸۴) **حق بر محیط زیست**، تهران: نشر جهاد دانشگاهی.
۲۹. کنت لری، دیوید، (۱۳۹۴) **آینده حقوق بین الملل محیط زیست در عصر جهانی شدن**، برگردان: طیبی، سبحان، طیبی، صفیه، تهران: نشر مرکز ملی جهانی شدن.
۳۰. کیس، الکساندر، (۱۳۷۹) **حقوق بین الملل محیط زیست**، برگردان: محمد حسن حبیبی، تهران: نشر دانشگاه تهران.
۳۱. کرمی، جهانگیر، (۱۳۷۵) **شورای امنیت سازمان ملل و مداخله های بشر دوستانه**، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
۳۲. کمیسیون حقوق بین الملل سازمان ملل متحد، (۱۳۸۸) **مسئولیت بین المللی دولت، متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین الملل**، برگردان: ابراهیم گل، علیرضا، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی شهر دانش.
۳۳. لال کوروکولاسوریا، نیکلاس رابینسون، (۱۳۹۰) **مبانی حقوق بین الملل محیط زیست**، ترجمه سید محمد مهدی حسینی، تهران: نشر میزان.
۳۴. لیا، لوین، (۱۳۷۷) **پرسش و پاسخ درباره حقوق بشر**، برگردان: محمدجعفر پوینده، تهران: نشر قطره.

۳۵. مجنونیان، هنریک (۱۳۷۸) **راهبردها و معاهدات جهانی حفاظت از طبیعت و منابع زنده**، جلد اول، تهران: سازمان حفاظت محیط زیست.

۳۶. ملکم شاو، (۱۳۹۲) **حقوق بین الملل محیط زیست**، برگردان: علی مشهدی، حسن خسروشاهی، تهران: نشر خرسندی.

۳۷. میرعباسی، باقر، سادات میدانی، علی، (۱۳۹۲) **دادرسی‌های بین‌المللی، دیوان بین‌المللی دادگستری در نظریه و عمل**، جلد نخست، چاپ چهارم، تهران: نشر جنگل.

۳۸. موسی زاده، رضا، (۱۳۸۷) **بایسته‌های حقوق بین الملل**، چاپ پنجم، تهران: نشر میزان.

۳۹. موسوی، فضل‌اله، (۱۳۹۱) **سیر تحولات منابع حقوق بین الملل محیط زیست**، تهران: نشر میزان.

۴۰. موحد، محمدعلی، (۱۳۸۶) **قانون حاکم، درس‌هایی از داوری‌های نفتی**، تهران: نشر کارنامه.

۴۱. نجفی اسفاد، مرتضی و فرید محسنی، (۱۳۸۴) **حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران**، چاپ سوم، تهران: نشر هدی.

۴۲. ولی محمدی، محمد، (۱۳۹۰) **از کاسپین تا خزر: شناخت محیط زیست، نفت و حقوق بین الملل**، تهران: نشر سبزآرنگ.

مقاله

۱. ابتکار، تقی، (۱۳۷۳) **وسایل نقلیه موتوری و آلودگی هوا**، ایران، مجله محیط‌شناسی، شماره ۹۴.

۲. افتخار جهرمی، گودرز، (پاییز و زمستان ۱۳۸۸) **حقوق بشر محیط زیست و توسعه پایدار**، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۰.

۳. امیرارجمند، اردشیر، (تابستان ۱۳۷۴) **حفاظت از محیط زیست و همبستگی بین‌المللی**، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۱۵.

۴. بیات، رضا، همکاران، (تابستان ۱۳۹۵) **مطالعه تاثیر ریزگردها بر تغییرات پوشش گیاهی (مطالعه موردی: تالاب شادگان، خوزستان)**، فصلنامه سنجش از دور و سامانه اطلاعات جغرافیایی در منابع طبیعی (کاربرد سنجش از دور و GIS در علوم منابع طبیعی)، دوره ۷، شماره ۲.

۵. پناهی، حسین، همکاران، (زمستان ۱۳۹۳) **رابطه بین تقاضای انرژی و حمل و نقل خانوارهای شهری و آلودگی محیط زیست از طریق انتشار گازهای گلخانه‌ای در استان‌های ایران**، نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی، سال ۱۸، شماره ۵۰.

۶. پورهاشمی، عباس، همکاران، (پاییز ۱۳۹۶) شکل گیری و توسعه مفهوم حقوق نسل های آینده در حقوق بین الملل محیط زیست، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۱۹، شماره ۳.
۷. پورهاشمی، عباس، همکاران، (بهار و تابستان ۱۳۹۲) بررسی جایگاه اصل همکاری در حقوق بین الملل محیط زیست، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۳۹.
۸. پورهاشمی، عباس، موسوی، مریم، (بهار و تابستان ۱۳۹۰) مسوولیت بین المللی دولت ها در حقوق محیط زیست، دانشنامه حقوق و سیاست، دوره ۷، شماره ۱۵.
۹. حبیبی، همایون، شاملو، سوده، (پاییز ۱۳۹۳) نقش دیوان بین المللی دادگستری در توسعه حقوق بین الملل، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۵، شماره ۴۱.
۱۰. دبیری، فرهاد، آزادبخت، بی تا، (زمستان ۱۳۸۶) بررسی مکانیسم های اجرایی معاهده CITES در نظام حقوقی ایران با هدف حفاظت از گونه های در معرض خطر انقراض، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره دوازدهم، شماره ۴.
۱۱. دوبرادران، سینا، محمدزاده، فردیس (پاییز ۱۳۹۳) دوماهنامه طب جنوب، بررسی تاثیر آلاینده های صنایع نفت و گاز بر انسان و محیط زیست، دوره ۱۷، شماره ۱.
۱۲. رضانی قوام آبادی، محمدحسین، همکاران، (تابستان ۱۳۹۶) تاملی بر وضعیت حقوقی دولت ها در استناد به مسوولیت بین المللی دولت با تاکید بر قضیه صید نهنگ (استرالیا علیه ژاپن) فصلنامه مطالعات حقوقی، دوره ۹، شماره ۲.
۱۳. رضانی قوام آبادی، محمدحسین، (پاییز و زمستان ۱۳۹۲) اقتصاد سبز: گامی به سوی تحقق توسعه پایدار در حقوق بین الملل محیط زیست، دوفصلنامه دانشنامه حقوق اقتصادی، سال بیست و یکم، شماره ۶.
۱۴. زارعی، سحر، پورهاشمی، عباس، پورنوری، منصور، (پاییز ۱۳۹۶) توسعه حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آراء و رویه های قضایی بین المللی، علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره نوزدهم، شماره ۳.
۱۵. سیدی، مهرداد، (بهار و تابستان ۱۳۶۸) مسوولیت مدنی خسارات آلودگی نفتی در دریای آزاد، فصلنامه مطالعات حقوقی، شماره ۱۰.
۱۶. شاملو، باقر، احمدی، اصغر، خسرو شاهی، قدرت الله، (پاییز ۱۳۹۶) بزه دیده شناسی سبز، پژوهش حقوق کیفری، دوره ۶، شماره ۲۰.

۱۷. صالحی، جواد، (بهار ۱۳۹۲) **دست آوردهای نظریه مشورتی دیوان بین المللی دریاها در حمایت از زیست محیط دریاها**، مجله ایمنی زیستی، دوره ششم، شماره ۱.
۱۸. طلایی، فرهاد، حیدری، الهام، (تابستان ۱۳۹۴) **نقش سازمان های بین المللی دارای صلاحیت جهانی در مقابله با آلودگی زیست محیطی ناشی از پسماندها**، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، شماره ۲.
۱۹. عبداللهی، محسن، فریادی، مسعود، (تابستان ۱۳۸۹) **چالش های حقوقی سازمان حفاظت محیط زیست ایران**، علوم محیطی، سال هفتم، شماره ۴.
۲۰. عبداللهی، محسن، (بهار و تابستان ۱۳۹۶) **رویکردهای نظام مسوولیت بین المللی در جبران خسارات ناشی از اعمال منع نشده در حقوق بین الملل**، مجله حقوقی بین المللی، سال سی و چهارم، شماره ۵۶.
۲۱. قویدل رحیمی، یوسف، (بهار ۱۳۸۶) **نظریه گایا و شکل گیری نگرش های نو در علوم محیطی**، نشریه محیط شناسی، سال سی و سوم، شماره ۴۱.
۲۲. لسانی، حسام الدین، نقی زاده، یلدا، (زمستان ۱۳۹۶) **عملکرد شورای امنیت در مواجهه با پدیده ابولا رویکردی نوین در حوزه سلامت عمومی**، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۷، شماره ۴.
۲۳. لطفی، حسن، مولایی، آیت، (بهار و تابستان ۱۳۸۹) **جایگاه اصل پرداخت آلوده ساز در نظام حقوق محیط زیست ایران**، دیدگاه های حقوق قضایی، شماره ۴۹ و ۵۰.
۲۴. مجرد آشنا آباد، مهران، روحانی، علیرضا، (پاییز ۱۳۸۹) **فرسایش خاک، چالش ها، هزینه ها و سودهای حفاظت از آن**، فصلنامه انسان و محیط زیست، دوره ۱۸، شماره ۳.
۲۵. مهران، هوشنگ، (زمستان ۱۳۵۴) **آلودگی خاک**، فصلنامه محیط شناسی، دوره ۱۸، شماره ۵.
۲۶. موسوی، فضل الله، موسوی فر، حسین، (زمستان ۱۳۹۴) **اختلاف زیست محیطی آرژانتین و اروگوئه (۲۰۱۰)؛ تبیین برخی مباحث و اصول**، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۴۵، شماره ۴.
۲۷. موسوی، فضل الله، حسینی، حسین، (پاییز ۱۳۹۴) **اصول حقوق بین الملل محیط زیست در پرتو آرای مراجع حقوقی بین المللی**، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال هفدهم، شماره ۴۸.
۲۸. نجات، امین، دبیری، فرهاد، (تابستان ۱۳۹۴) **بررسی چالش های کیفری ناشی از اجرای ماده ۶۸۸ (۹۱۴) قانون مجازات اسلامی**، فصلنامه مطالعات حقوقی، دوره هفتم، شماره ۲.

۲۹. نژندی منش، هیبت الله، خیاطیان، سمانه، (۱۳۸۸) نقش دیوان بین المللی دادگستری در تدوین و توسعه هنجارهای محیط زیست، درج شده در مجموعه مقاله ها به کوشش نادر ساعد، احمد علی محسن زاده، علی سمیعی، (۱۳۸۸) **حقوق محیط زیست (نظریه‌ها و رویه‌ها)** دفتر حقوقی و امور مجلس سازمان حفاظت محیط زیست، تهران: نشر خرسندی.
۳۰. وثوقی فرد، بابک، (پاییز و زمستان ۱۳۹۱) **قضیه سم پاشی هوایی (اکوادر علیه کلمبیا)**، مجله حقوقی بین المللی، دوره ۲۹، شماره ۴۷.
۳۱. وستی، استفان، (سال ۱۳۸۹) **رابطه فقر روستایی و محیط زیست در کشورهای در حال توسعه**، برگردان: فریده فاریانی، مجله سیاسی اقتصادی، شماره ۱۳۶-۱۳۵.

پایان نامه، همایش

۱. برومند، المیرا، (۱۳۹۵) **جرم سبز در حقوق کیفری ایران با نگاهی بر حقوق بین الملل محیط زیست**، پایان نامه کارشناسی ارشد، به راهنمایی مجتبی انصاریان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۲. پور هاشمی، عباس، دیگران، (آبان ۱۳۹۱) **جایگاه اصل حاکمیت در حقوق بین الملل محیط زیست: ابزاری جهت حفاظت از منابع طبیعی**، نخستین همایش ملی حقوق محیط زیست و منابع زاگرس.

Book

1. Global Humanitarian Forum Geneva, (2009) **The Anatomy of a Silent Crisis (Human Impact Report Climate Change)**, Global Humanitarian Forum.
2. Kummer Peiry, Katharina, (2013) **The Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal**, ASIL Proceeding.
3. Rosemary Rayfuse, (2009), **kwither Tuvalu? International Law and Disappearing States**. University of New South Wales, Faculty of Law Research Series.
4. Sands, Philippe, Peel, Jacqueline (2012), **Principles of International Environmental Law, Frame Work, standards and Implementaton**, Manchester University Press.

Article

1. Billie M. Cunningham (2008), **Using Action Research to Improve Learning and the Classroom Learning Environment**, Issues in Accounting Education: February 2008, Vol. 23, No. 1.
2. Keith M. Woodhouse, (2008), **The Politics of Ecology: Environmentalism and Liberalism in the 1960s**, Journal for the Study of Radicalism, Michigan State University Press.
3. Nobuo MIMURA, (2013), **Sea-level rise caused by climate change and its implications for society**, Proc Jpn Acad Ser B Phys Biol Sciv.89(7).

Sites

http://unfccc.int/Cooperation_and_support/items/2830. Php.

<https://eform.doe.ir/Portal/home/?119962/%D8%AA%D8%A7%D8%B1%DB%8C%D8%AE%DA%86%D9%87-1397-08-16>.

<https://www.unece.org/env/eia/welcome.html>.2018-10-06.

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A128091>-2018-09-06.

www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf-2018-09-09.

www.unesco.org/education/pdf/RIO_E.PDF.2018-08-09.

<https://epi.envirocenter.yale.edu/downloads/epi2018policymakerssummaryv01.pdf>.2019-12-01.

<https://www.business-humanrights.org/en/texacochevron-lawsuits-re-ecuador> 2018-08-11.

<http://sedac.ciesin.org/entri/texts/acrc/Nordic.txt.html>.2018-08-09.

<http://www.un-documents.net/a25r2749.htm>. 2018.10.09.

<https://www.sustainabledevelopment2015.org/AdvocacyToolkit/index.php/earth-summit-history/historical-documents/92-our-common-future>. 2018-04-04.

<https://www.cbd.int/convention/articles/default.shtml?a=cbd-02>.2018-02-06.

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/97356>.1397-08-16.

<https://www.pmo.ir/fa/news/44346/%d8%a8%d8%a7%d9-1397-08-25>.

<https://www.theguardian.com/environment/2009/may/29/1>.2017-09-01.

<http://staging.unep.org/sudan/post-conflict/>. 2017-11-23.

<https://earthobservatory.nasa.gov/WorldOfChange/DecadalTemp>.2018-16-10.

<http://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/8985>- 2018-01-06.

<http://aosis.org/about/> 2018-01-06.

<http://www.laoi.ir/page-main/fa/0/form/pId31>-1397-07-25.

<http://doe.tehran.ir/%D8%AF%D8D8%A8% % %87-% %85%D8%B1%DA%-1397-06-16>.

http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/part12.htm.2018-12-12.

<http://rc.majlis.ir/fa/law/show/95968>-1397-07-06.

<http://www.inio.ac.ir/Default.aspx?tabid=646>-1397-06-09.

[http:// www.cij-ij.org/docket/files/135/15878.pdf](http://www.cij-ij.org/docket/files/135/15878.pdf).

<https://www.icj-cij.org/en/case/148>- 2018-16-11.

<https://www.icj-cij.org/en/case/152>. 2018-09-11.